

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers

ISSN: 0042-9422

No. 3 (552), March, 1994, Vol. XLVII

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Члени Редакційної Колегії:

*г-р А. Бегрій, проф. г-р Г. Васкович, проф. г-р С. Галамай,
рег. П. Дужий, рег. С. Караванський, рег. С. Квіт, п-ні мтр. О. Керзюк,
мтр. О. Коваль, проф. г-р В. Косик, проф. г-р О. Кушета, інж. В. Олесків,
г-р Б. Стебельський, проф. г-р П. Цимбалістий, рег. М. Шатилов.*

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Тел.: 071 607 6266

Факс: 071 607 6737

*Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди
відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1994 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б. фр.	1200 б. фр.	250 б. фр.
Вел. Британія	ф. 30.00	ф. 16.00	ф. 3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н. м.	65 н. м.	12.50 н. м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

*Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на
адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.*

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Ген.-Хор. Роман Шухевич — Тарас Чупринка
17.7.1907 — 5.3.1950

Визвольний ШЛЯХ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (552)

БЕРЕЗЕНЬ, 1994

Річник XLVII

Зміст III-ої книжки

До питання державного будівництва

— ПЕРЕДВИБОРЧА ПЛЯТФОРМА КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ..	259
— СТАВЛЕННЯ КУН ЩОДО ОДНОСТОРОННЬОГО РОЗЗБРОЄННЯ	268
— ПРОТЕСТ ПРОВІДУ КУН	269
Роман Рахманний: ЧОМУ ПОЛІТИЧНИЙ ТАРАС ШЕВЧЕНКО	270
С. В. Толстов: МІЖНАРОДНІ ЧИННИКИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ	280
Сергій Плачинда: ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІ ПЛЕМЕНА І ДЕРЖАВИ	293
Едіт Богацька: НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ	300

Борцям за волю України

Микола Шатилов: СМЕРТЬ В ОСІННЬОМУ МЮНХЕНІ	307
Ігор Кічак: УКРАЇНСЬКЕ РЕВОЛЮЦІЙНЕ ПІДПІЛЛЯ НА КОЛОМИЙЩИНІ	316

Літературна творчість

Тарас Шевченко: НЕОФІТИ (уривок)	321
: МИНАЮТЬ ДНІ	321
Іван Франко: ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ	323
Леся Українка: НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА	323
П. Цегельський: ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	324
Іван Ірлявський: ПІСНЯ ДРОВОРУБІВ	325
*	
Р. Володимир: УКРАЇНО-МАТИ, КАТ СКОНАВ (Закінчення, 2)	328
Микола Олійник: УРОК ГЕНІЯ	335

Наука, досліді

Віталій В. Поліщук: ПРОБЛЕМА АТЛАНТИДИ (Продовження, 2)	340
Володимир Косик: НІМЕЦЬКА ШКІЛЬНА ПОЛІТИКА В РАЙХСКОМІСАРІЯТІ УКРАЇНА	351
Едіт Богацька: ЗНОВУ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС	360

Огляди, рецензії

Микола Шатилов: ХТО НАМ «КРУТИТЬ КІНО»	364
Володимир Жила: КНИГА УНІКАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	372
Степан Семенюк: ЛЬВІВСЬКОМУ «АПОСТОЛІ» 420 РОКІВ!	375

З міжнародного поля

— ДЕКЛАРАЦІЯ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОГО БЛЬОКУ НАРОДІВ	379
*	
Едіт Богацька: ДО ПРОБЛЕМ ОНОВЛЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ... ..	384

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

До питання державного будівництва

ПЕРЕДВИБОРЧА ПЛЯТФОРМА КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

(УЦІС)

1. Конгрес Українських Націоналістів, що постав з ініціативи Організації Українських Націоналістів, званих у народі бандерівцями, уперше вступає на шлях парляментської боротьби за українську націоналістичну концепцію побудови суспільно-державного ладу, що його виплекали протягом століть найкращі сини і дочки українського народу, склавши своє життя на жертвоний вістар нації.

2. Виходячи з основного, незмінно актуального етичного девізу — „Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї“ — Конгрес Українських Націоналістів продовжуватиме змагання за наповнення здобутої Держави українським національним змістом.

3. Конгрес Українських Націоналістів стверджує, що Нація як духова, самобутня спільнота, об'єднана волею до життя і влади, є найвищою суспільною цінністю. Конгрес змагає до процвітання, величі і свободи української нації та забезпечення кожній українській людині й родині духового та матеріального добробуту.

Повноцінне життя українського народу, родини, людини, забезпечення соціальної справедливості можливе тільки в національній державі.

4. Українська держава у смертельній небезпеці. Український народ втомився від злиденного життя, беззаконня, анархії, злочинності і принижень. У цьому винні скорумповані антиукраїнські можновладці. Далі так жити і терпіти не можна!

Конгрес Українських Націоналістів пропонує і зобов'язується реалізувати цю виборчу плятформу. Одночасно ми зобов'язуємося відповідати за дії, чесність та порядність кожного народнього обранця від Конгресу. В разі порушення ним націоналістичних засад та депутатських зобов'язань Конгрес відкликатиме депутата з парляменту.

А. Внутрішня політика

У галузі внутрішньої політики Конгрес змагатиме за:

— Подолання кризи влади в Україні. Ми забезпечимо порядок, ефективну роботу виконавчих структур і національну безпеку держави. Це можливо лише в національній, соборній, незалежній і правовій державі з сильною президентсько-парляментською формою правління.

— Прийняття Конституції України, яка забезпечить побудову національної, унітарної та правової держави, що охоплюватиме всю

українську етнічну територію, в якій джерелом влади виступатиме суверенний український народ і яка служитиме інтересам її громадян, а структура і устрій її відповідатимуть прикметам української нації та потребам її життя. Конституція гарантуватиме громадянам, незалежно від їх етнічного і расового походження та релігійно-філософських переконань, усі свободи, що прийняті Організацією Об'єднаних Націй і записані в Хартії Свободи.

— Консолідацію усіх політичних і громадських сил, які твердо стоять на позиціях незалежності, суверенності Української Держави і поборюють сили, що чинять колоніальний грабунок національних багатств України, прикриваючись новітніми „союзами“, „співдружностями“, „вільними економічними зонами“ та „автономними регіонами“.

— Чіткий поділ влад на законодавчу, виконавчу та судову, які будуть незалежними одна від одної і закріплять конституційний правопорядок.

— Реформування правоохоронних органів: міліції, суду і прокуратури. Реорганізація СБУ та створення дійових служб державної безпеки, які б ефективно захищали національні інтереси України.

— Прийняття законів про уряд і державну службу із жорсткою системою відповідальності державних інституцій за свої дії. Це забезпечить добір кадрів на основі таких критеріїв, як чесність, український патріотизм, державницьке мислення і фаховість.

— Покарання посадових осіб із колоніальної компартійної номенклатури, винних у злочинах КПСС-КПУ проти українського народу, антиукраїнській діяльності, позбавлення їх можливості займати будь-які відповідальні керівні посади. Притягнення до відповідальності чиновників і господарників, причетних до корупційності, хабарництва та розкрадання народного майна. Ми покладаємо край безладностям, беззаконню і пограбуванню України, забезпечимо порядок у суспільстві.

— Поборювання проявів будь-яких форм расизму, шовінізму, тоталітаризму, фашизму, велико-державного гегемонізму, колоніалізму, неоколоніалізму, імперіалізму, особливо російського, будь-яких форм марксизму-ленінізму, комунізму, большевизму чи інших класократичних теорій, які нехтують національним первнем у житті спільноти, загальним добром нації як основою соціальної справедливості в державі.

— Заборону сепаратистських рухів, антиукраїнських організацій і об'єднань, які закликають до національної та державної зради, порушення суверенітету та територіальної цілісності Української Держави.

— Визнання боротьби ОУН-УПА як визвольної боротьби українського народу за національну незалежність. Визнання за воїнами ОУН-УПА прав воєнних ветеранів нарівні з тими, що воювали проти німецьких окупантів у рядах совєтської армії, забезпечення матеріальної компенсації воїнам ОУН-УПА, усім борцям за волю України і репресованим тоталітарним режимом.

— Забезпечення повернення з діаспори в Україну тих співвітчизників, які того бажають, безперешкодно надаючи їм громадянські права, якщо вони мають засоби для самовлаштування, та якнайшоріше створення для інших відповідних умов для повернення. Полегшення відвідин України українцями з діаспори.

— Пріоритетність таких завдань Української Держави, як збереження здоров'я і життя української людини, зупинення процесу вимирання української нації через поліпшення матеріально-побутових умов життя та медичного обслуговування через реалізацію Програми „Здоров'я“ Конгресу Українських Націоналістів.

— Формування нових програм розвитку української науки як цілісних, комплексних систем, орієнтованих на національні пріоритети та на досягнення Україною світового рівня у галузі передових технологій.

— Максимальне сприяння Українською Державою розвитку освіти, забезпечення усім громадянам якнайкращих освітніх можливостей та рівного доступу до відповідних навчальних закладів.

— Забезпечення молоді, завтрішнім носіям української державності, безкоштовної освіти, підпорядкування виховання і вишколу вимогам розвитку особистості людини, розбудови та закріплення державності України.

— Належне забезпечення працівників науки та культури, які вносять значний вклад у закріплення держави, створення їм умов для творчої праці, цивілізований захист авторських прав.

Б. Економічна політика

Конгрес Українських Націоналістів стверджує, що економічна криза в Україні значною мірою є штучна, викликана перерозподілом суспільного продукту на користь номенклатури і некомпетентністю, часто зловмисною, нинішніх можновладців, які не здатні, не вміють і не хочуть керувати державою на благо народу. КУН відстоюватиме програму виходу із зтяжної економічної кризи і радикальної соціально орієнтованої перебудови економіки України. Нам потрібна соціально-ринкова економіка на новому фундаменті, назва якому — приватна власність. Приватна власність може мати характер особистий, кооперативний (а не колективний) або корпоративний.

У державній та муніципальній власності мусить залишитися лише державне майно, необхідне для здійснення суто державних функцій або таких, що мають виразно суспільний характер.

Економічна політика України має забезпечити добробут усіх своїх громадян. Досі номенклатурномафіозна верхівка наживалася коштом зубожіння і експлуатації решти населення, бо не було справжньої концептуально вивіреної економічної й соціальної політики.

Економічна політика держави повинна сприяти праці товаровиробника і господаря, національно свідомого селянина і робітника, а не спекулянтам і саботажникам.

Конгрес Українських Націоналістів у парламенті України буде змагати за здійснення таких програм у галузі економічної політики:

Сільське господарство як пріоритетне

Конгрес Українських Націоналістів констатує, що всі економічні програми і експерименти в колишньому ССРСР (індустріялізація, колективізація, продовольча програма тощо) здійснювали переважно коштом селян. Як результат — селянство розорене і виснажене до краю. Відродимо українського селянина-господаря — матимемо міцну державу і заможний народ. Земля — одне з найцінніших багатств України. Змагатимемо за активне проведення в Україні земельної реформи, що спрямована на зміну відносин власності на землю і створення умов раціонального її використання і охорони.

— Земля повинна належати селянам, які на ній працюють. Власність мусить стати спадковою з видачею Державних актів на неї.

— Законодавчо закріпити за селянами право вільного вибору форми господарювання: одноосібного чи кооперативного (об'єднання власників).

— До часу придбання необхідного реманенту для окремих сімейних господарств, колгоспи і радгоспи треба перетворити у справжні кооперативи з вільно вибраним керівництвом.

— Земельний фонд колгоспів і радгоспів повинен бути розділений тільки частинно. Розміри господарств у різних регіонах повинні бути оптимальні. Решта земельного фонду залишається до пізнішого вирішення державною управою земельного фонду і служить для розподілу серед родин, що повертатимуться із місць заслань та бажатимуть займатися рільництвом тощо.

— Для фінансування сільського господарства необхідно створити систему земельно-кредитних банків.

— Селяни як товаровиробники мають узяти у свої руки, крім виробництва, переробку і збут своєї продукції.

— Збутом сільсько-господарських продуктів на договірних основах повинні займатися кооперативні і приватні підприємства за ринковими цінами.

Промисловість

— Весь промисловий потенціал України має бути перебудований на основі світових стандартів широкого застосування сучасних технологій, екологічного самоочищення, розвитку та розширення ринків збуту.

— Пріоритети у приватизації промислових підприємств мають бути надані колективам, які в них працюють, з урахуванням стажу роботи та кваліфікації з відповідним до того розподілом кількості номінальних акцій.

— Модернізація промисловости вимагатиме великого інвестиційного фонду, кошти для якого можна буде залучити після повер-

нення в Україну фінансових ресурсів, що переведені за кордон, а фактично вкрадені в українського народу, а також залучення коштів з інших країн та міжнародних інституцій.

— Конгрес Українських Націоналістів допускає використання іноземного інвестиційного капіталу з умовою надання державних гарантій інвесторам і творення спільних підприємств. Водночас на перехідний період необхідно проводити політику державного сприяння щодо власної економіки і українських підприємців, зокрема — молодіжного підприємництва.

— Для контролю за інвестиціями треба створити Державну Інвестиційну комісію.

— Конгрес Українських Націоналістів підтримує наукові програми для модернізації великих підприємств, конверсію і реконверсію ВПК.

— Промисловість України, зокрема видобувна, мусить бути оснащена передовою технологією для гарантії безпеки робітників, їх здоров'я, високої продуктивності праці.

Енергетика

Конгрес Українських Націоналістів засуджує політику монополії, у тому числі на торгівлю енергоносіями. Жодна країна не може змусити Україну купувати їх тільки в неї. Тому Конгрес стоїть на позиціях використання альтернативних джерел і постачальників енергоносіїв, створення оптимального і безпечного режиму експлуатації тих, що вже існують. Тому необхідно:

— Розробити програму видобутку нафти і газу на території України, якщо потрібно, то й за участю іноземного капіталу та іноземних технологій, зокрема забезпечивши інтенсивну розвідку і експлуатацію родовищ на українському шельфі Чорного моря.

— Використати наявність вугільних ресурсів для виробництва синтетичної бензини. Те саме стосується виробництва пального із сільськогосподарської сировини.

— Задіяти світові бази постачання енергоносіїв, прискорено збудувавши відповідні термінали, а також задіявши існуючу танкерну флоту (річка-море) і термінали нафтогавані Херсонського нафтопереробного заводу, збудувавши нафтопровід, паралельний існуючому бензинопроводові. Забезпечити належну охорону морських комунікацій і портів.

— Підвищити безпеку експлуатації атомних електростанцій України, обмеживши їхню потужність потребами власної економіки.

— Створити індустрію малопотужних електростанцій (малі ГЕС, вітрогенераторні установки, установки на біогазі, геліоенергетичні установки тощо).

— Забезпечити належну оплату транзиту енергоносіїв через територію України.

Україна не повинна бути іграшкою у руках чужих сил!

Фінансова, кредитна і податкова політика

Конгрес Українських Націоналістів — за радикальне оздоровлення державних фінансів. Національний Банк має бути незалежний і відповідати за кредитну політику. Бюджетний дефіцит не може покриватися безтоварною грошовою емісією, а внутрішньою і частково зовнішньою позиками. Необхідно також припинити безвідповідальне роздавання безповоротних кредитів. Треба встановити жорстку державну контролю за прибутками і сплатою податків, особливо в ділянці експортно-імпортних операцій, встановити економічно обґрунтовану шкалу¹ податків, яка стимулюватиме національне виробництво і зростання товарної маси. Той, хто заробляючи, не платить податків, грабує народ і державу — і тому повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

Конгрес Українських Націоналістів за:

— Встановлення жорсткої² контролі за тим, куди подівається експортна виручка.

— Посилення митної контролі на кордонах України, зокрема з Росією, куди задля спекуляції вивозять велику кількість добра.

— Врівноваження балансу між імпортом і експортом.

— Введення гривни, грошова маса якої повинна бути рівновартісна вироблюваній масі товарів; при виміні карбованців-купонів на здорові гривні повновартісно компенсувати рахунки в ощадних касах селян, робітників, інтелігенції і пенсіонерів станом на 31 грудня 1991 року.

— Зупинення „прихватизації“ і проведення політики соціально-справедливої приватизації.

Ринкові відносини

Конгрес Українських Націоналістів змагає до створення такого суспільно-політичного ладу, де господарські дії громадян і всього населення України буде регулювати ринковий механізм попиту і пропозиції; тоді виробництво товарів і послуг дорівнюватиме потребам усього населення і відповідатиме цивілізованим стандартам. За таких відносин роля держави буде зведена до таких допоміжних регулюючих функцій: через податкову систему та бюджет розподіляти національний прибуток для забезпечення духового й матеріального добробуту населення і державних потреб.

Суспільно-політичний лад соціально-ринкового типу потребує наявності сильної середньої верстви, яку в Україні знищила комуністична система. Таку верству треба створити на базі приватної власності на засоби виробництва, торгівлі тощо. Треба відродити традиції

¹ іншим словом — шкалою, — заува. Редакції.

² Жорсткої — строгої, — прим. Редакції.

вільної людини з її ініціативністю, мотивацією до праці, здатністю до боротьби за краще майбутнє своєї сім'ї, свого народу і держави, а водночас — за розвиток національної культури.

Соціальна сфера

Державницька концепція українського націоналізму передбачає реалізацію національної та соціальної справедливості.

Тому Конгрес Українських Націоналістів змагатиме за:

- Забезпечення кожній українській людині можливості реалізувати свої здібності, заробляти відповідно до результатів своєї праці, але не менше від обґрунтованого прожиткового мінімуму.

- Індексацію мінімальної заробітної платні та трудових заощаджень громадян.

- Створення ефективної системи працевлаштування і перекваліфікації.

- Адресний соціальний захист найбільше вразливих верств населення — пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей, студентів, людей, що втратили роботу з незалежних від них причин тощо.

- Створення ефективної системи охорони здоров'я, реабілітації та відпочинку населення.

- Надання особливих прав матері і дитині, дбаючи про їх стан здоров'я, побутові умови і стабільність сімейного життя. Для того створити муніципальні „Служби матері й дитини“ з відповідним відділенням при Міністерстві охорони здоров'я.

- Надання вихованню дітей статусу суспільно необхідної праці з відповідною оплатою.

- Усунення усіх дискримінаційних перешкод для працевлаштування жінок нарівні з чоловіками, враховуючи фізичні можливості жінки і її ролі у родинному житті.

В. Зовнішня політика

Зовнішня політика України перебуває в стадії становлення і ще не позбулася впливу колишньої російсько-советської імперії. Спроби вести Україною самостійну міжнародну політику викликають у Москві злобну реакцію — аж до шантажу і спроб економічної блокади.

Конгрес Українських Націоналістів виступає:

- За співпрацю на взаємовигідних засадах з усіма країнами.

- За врегулювання у відносинах із Росією питання Чорноморської військової флотії і звільнення українських портів від російської військової присутності. Необхідно змусити Росію вивести всі свої війська з України, а стратегічні ядерні бази та ядерна зброя повинні залишатися власністю України. За ніяких обставин не допустити передання за межі України ядерної зброї, тим паче в руки Росії.

Конгрес за без'ядерну Україну — лише в без'ядерному світі.

Конгрес Українських Націоналістів домагається посилення дипломатичного корпусу України за рахунок кваліфікованих патріотичних сил, у тому числі з діаспори, а не лише людьми совєтської школи. Нам треба мати доступ до політичних кіл країн, де проживають вихідці з України, встановити тісні контакти з ними.

— В урядів країн, де живуть українці, слід домагатися для них культурної автономії і людських прав. Жодна українська людина за межами України не може бути полишена Українською Державою напризволяще.

Крім дипломатичної служби, Україна повинна:

— Розбудувати свої торгові місії в економічно розвинутих країнах, щоб у такий спосіб перенести в Україну позитивну торговельну практику і зацікавити ці країни в економічній та торговельній співпраці з Україною на взаємовигідній основі.

— Сприяти поширенню української культури у світі на основі державних договорів, розширюючи коло симпатиків України.

— Розширити виступи найкращих спортсменів України за кордоном, що сприятиме ростові престижу українського народу і Держави. Готувати наших спортсменів до майбутніх Олімпійських ігор та інших змагань.

— Використати довголітні зв'язки з політичними колами в понад 100 країнах світу, з якими мали тісні стосунки Голова ОУН і Президент АБН Ярослав Стецько і Слава Стецько. Ці зв'язки вже послужили прискоренню визнання української державности багатьма державами, міжнароднім співтовариством.

Г. Оборона і державна безпека

— Конгрес Українських Націоналістів виступає за такий світовий лад, у якому людство буде вільне від ядерного шантажу, (і в якому) Україна могла б стати без'ядерною державою у без'ядерному світі.

— Стверджує, що доки хоч одна країна, а особливо Росія, буде володіти ядерною зброєю, доти Україна не має права позбуватися своєї ядерної зброї як реального захисту від будь-якої агресії.

— Змагає до розбудови Україною висококваліфікованої, модерно озброєної Української Національної Армії, кількісний склад і озброєння якої забезпечать можливість дати ефективну відсіч кожному агресорові і яка зможе забезпечити існування Української Самостійної Соборної Держави, її територіальну цілісність і належне місце в системі безпеки Європи і Атлантичної спільноти.

Домагається:

— Підвищення престижу армії, усього її особового складу і сприянню досягнення належної пошани військовиків у народі.

- Військово-патріотичного виховання молоді.
- Забезпечення цивілізованих життєвих умов воїнів усіх військових частин.
- Всебічного соціального, житлового і побутового забезпечення родин військовослужбовців.
- Гідного соціального і матеріального забезпечення ветеранів Збройних Сил.
- Докорінної реформи служб військової розвідки і безпеки для нейтралізації діяльності як зовнішніх, так і внутрішніх антиукраїнських сил.
- Пріоритетного фінансування нових наукових розробок у військовій сфері, широкого використання їх результатів і технологій у цивільній промисловості, проти непродуманої конверсії.
- Створення в Україні завершених циклів виробництва зброї, розробки програми експорту зброї Україною.

Ми прагнемо привести до парламенту патріотів-державників, людей чесних і порядних, людей високого інтелекту, професіоналізму, політичної культури і відповідальності за долю народу й України.

Ми глибоко переконані, що в сучасних умовах лише націоналістична ідея здатна об'єднати та змобілізувати всіх українських громадян до змагу за вихід із політичної та економічної кризи.

Ми віримо, що Українська Нація відстоїть своє право на самостійне державне життя серед рівноправних, вільних народів світового співтовариства.

Ці вибори визначають найближче і віддалене майбутнє України.

Це Ваш вибір, це Ваша Україна, це Ваше і Ваших дітей майбутнє!

Голосуйте за кандидатів у народні депутати України від Конгресу Українських Націоналістів, для яких Людина, Родина, Нація і Держава є найвищими цінностями!

Свобода народам!

Свобода людині!

З нами Бог і Україна!

Слава Україні!

Героям Слава!

СТАВЛЕННЯ **Конгресу Українських Націоналістів** **щодо т. зв. Московської трьохсторонньої угоди** **про одностороннє ядерне роззброєння України**

Розпад СРСР, найстрахітливішої імперії всіх часів — історична закономірність. Поважаючи право народів на самовизначення, Світове співтовариство та окремі його члени визнали новопосталі на руїнах імперії держави, в т. ч. і Україну, як рівноправних членів ООН, нав'язавши з ними дипломатичні відносини.

Та незважаючи на це Російська Федерація, її лідери та політичні сили, стимульовані помилковим рішенням тих багатьох державних діячів, які визнали її правонаступницею СРСР, активізують імперіалістичну політику і різносторонні поступи до відродження імперії, використовуючи для цього найрізноманітніші методи: політичний та економічний шантаж, територіальні претенсії, спроби дестабілізації внутрішнього життя в новопосталих державах з середини, включно з провокуванням громадянських конфліктів та воєн, відкрите військове втручання, претендуючи на ролю жандарма Східної Європи та Азії.

На жаль, за таких умов США, керуючись подвійними стандартами у міжнародній політиці, об'єднують свої зусилля з Російською Федерацією задля здійснення своїх великодержавницьких інтересів. Таким чином США та Росія — дві ядерні надпотуги світу, змагаючи до поділу сфер впливу в глобальному масштабі, використовуючи складну економічну ситуацію в нашій державі, на протязі останніх років чинили шалений політичний та економічний тиск на Україну, змушуючи її до одностороннього ядерного роззброєння.

В цих умовах 14 січня 1994 року Президент України Л. Кравчук, піддавшись тискові з боку Росії та США, підписав у Москві т. з. трьохсторонню сепаратну угоду про вивезення ядерної зброї з України в Росію.

З цього приводу Конгрес Українських Націоналістів заявляє, що:

— ядерна зброя в Україні є на сьогодні єдиним надійним гарантом безпеки нашої держави, стримування агресивних намірів Росії, забезпечення стабільності громадсько-політичної ситуації як в Україні, так і в цілому регіоні;

— підписання Президентом України згаданої угоди суперечить національним інтересам Української Держави та продиктоване вузькоклановими інтересами прокомуністичного змафіозованого режиму в Україні, який за рахунок американських та російських грошей намагається втриматися при владі, тимчасово приховавши неспроможність вивести Україну з політичної та економічної кризи;

— неприхований тиск з боку Російської Федерації та США на Україну з метою змусити її до одностороннього ядерного роззброєння

є втручанням у внутрішні справи незалежної держави та суперечить елементарним нормам міжнародного права;

— зневажливі висловлювання Президента США Б. Клінтона на адресу Президента України ображають національну гідність українського народу, завдають відчутної шкоди престижові Української Держави і вимагають офіційного роз'яснення та вибачення.

За цих обставин Конгрес Українських Націоналістів вимагає:

— негайного розгляду та повного відхилення Верховною Радою України т. з. трьохсторонньої угоди, підписаної у Москві;

— заборони будь-яких дій Уряду України щодо підготовки виконання цієї угоди;

— імпічменту, відставки та притягнення до відповідальності Президента України в разі спроб реалізації Л. Кравчуком підписаної у Москві угоди, або ж вчинити будь-які інші кроки, спрямовані на одностороннє ядерне роззброєння України.

15, січня 1994 р.

ПРОВІД КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

ПРОТЕСТ

(УЦІС) Конгрес Українських Націоналістів висловлює протест проти арешту і наступного політичного процесу над відомим українським патріотом, письменником, публіцистом і журналістом Анатолієм Щербатюком за нібито зумисне розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Анатолій Щербатюк є поборником української національної ідеї, української Самостійної Держави і, як талановитий письменник і публіцист, гідно її захищає перед внутрішніми і зовнішніми ворогами незалежної Української Держави.

Нам, як і широкій громадськості України, невідомі факти, коли б правоохоронні державні органи притягали до кримінальної відповідальності явних шовіністів і ворогів української державности, які свою ненависть до Самостійної України проголошують відкрито на Донбасі, в Криму та ін. регіонах України, зневажають гідність і право українського народу на свою самостійність. Тому вимагаємо негайного звільнення з-під арешту та опублікувати мотиви знуцання охоронних державних структур над публіцистом.

Провід Конгресу Українських Націоналістів

Роман РАХМАННИЙ

ЧОМУ ПОЛІТИЧНИЙ ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(Ця праця появилася друком вперше 1976 р.)

Щороку в місяці березні українці різних країн світу спільно відзначають пам'ять свого найбільшого поета й революціонера Тараса Шевченка.

І не важливим є те, чи велика чи мала це громада, в Україні вона чи поза її межами, на європейському, північно-американському чи австралійському або південно-американському континенті. Всюди з однаковою пошаною і любов'ю українські нащадки згадують ім'я того, хто дав їм гідне ім'я в світі. Окремі особи українського роду, окремі групи людей української культури і все українське суспільство вже давно піднялися на загально-світовий рівень культурного і політичного існування. Однак усі вони ще з радісною вдячністю благословлять у своїх серцях і публічно на весь голос поета, який на подобу старозавітного пророка взявся за майже непосильне в ті часи діло — перетворити етнічну народну масу в свідому себе і своїх завдань політичну націю:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Вшанування пам'яті Тараса Шевченка розпочато буквально з дня його похорону 1861 року. Тоді його приятель і довголітній співробітник Панько Куліш висловив думку, яка перетривала до наших днів і напевно перетриває ще багато століть. У своєму прощальному слові, коли то українська громада перевозила тлінні останки свого пророка з Московщини в Україну, П. Куліш урочисто заявив (підсвідомо теж від усіх тогочасних українців!), що:

„Наш еси, Поет, а ми нарід Твій і духом Твоїм дихатимемо во віки і віки!“

Того самого року, на Шевченкову могилу в Україні прийшло вже доволі багато українців: молоді й старі, чоловіки й жінки, хлопці та дівчата, світські та духовні особи, урядовці, ремісники і селяни.

Сьогодні — вже десятки мільйонів українців по всьому світі шанобливо згадують ім'я людини, що вийшла з-під селянської стріхи. Його пам'ять офіційно вшановують різні держави і народи. На його честь українці здвигнули величаві пам'ятники в різних країнах на трьох континентах: європейському, північно-американському та південно-американському. Шевченкові писання перекладено на десятки мов. Його «Заповіт» надруковано в сорока мовах — з китайською включно. Всесвітня організація з питань освіти людства

ЮНЕСКО відновує Шевченкові біографічні дати в своєму календарі щорічної праці та видала окрему книгу про нього.

Спостерігаючи постійне зростання пошани до нашого поета; читаючи наукові праці з шевченкознавства; слухаючи промови державних діячів Канади, Америки та різних європейських країн з висловами подвигу для Шевченкового генія; дізнаючись про те, як Шевченкове слово помалу проникає в кола читачів Америки й Азії, наші серця палають вогнем великої радості і ми з новим, збільшеним захопленням і зі зміцненим переконанням повторяємо слова П. Куліша: „Наш еси, Поет, а ми нарід Твій і духом Твоїм дихатимемо во віки і віки!“

Але, будучи вдумливими людьми, ми допитливими очима розглядаємось по світу і хочемо збагнути оту шевченківську таємницю. Ми не раз запитуємо самі себе в думках або в дружніх розмовах з приятелями: — Як це так, що в нас саме *його* — Тараса Шевченка — піднято до висоти слави? Чому саме *поета* прийняли наші предки, та й ми самі, за свій політичний *прапор боротьби* та гідного існування?

Адже були в нас могутні володарі. Володимир Великий, що охрестив нашу країну та всі народи між Чорним і Балтицьким морями. Знаємо про великого князя Ярослава, якого історія Мудрим прозвала, а сучасна йому Західня Європа особливо шанувала його і нашу староукраїнську великодержаву. Були в нас королі, що немов леви протиставились монголам, гнали поляків за Вислу, а мадярів до Дунаю. І були в нас гетьмани, що шаблею визначали межі суверенної української держави поміж тогочасними велико-державами — Туреччиною, Польщею і Московщиною. Не бракувало в нас ані світських, ані церковних діячів на високу мірку. Знаємо імена українських полководців, учених, революціонерів і мирних мистців.

Однак ніхто з них, як Шевченко, не полонив уяви мільйонів українських людей — освічених і малограмотних, багатих і вбогих, гордовитих і сумирних. Сповнені почуттям щирого і постійного дивування на вид того явища, ми повинні при нагоді рокової української зустрічі в місяці березні спробувати знайти відповідь на це складне і бентежне питання: — *Чому Тарас Шевченко і чому саме політичний Шевченко?*

І

Одну відповідь знаходимо в його життєписі — себто в *стилі* його життя. Відколи Шевченкове слово прозвучало над поневоленою українською землею, відтоді дівтора і дорослі з подивом слідували і далі сліdkують за життєвим шляхом отого босоніжки-хлопчини, що пас чужі ягнята за селом. Сьогодні, в цій нашій розмові, призначаємося один одному, що читаючи життєпис Тараса Шевченка і його вірш „Мені тринадцятий минуло“ та інші вірші, ми інколи не могли відрізнити його від себе самих. Хвилинами, ми не знали: Тарас ягнята пас за селом, чи це може я?... — запитував у думці не один читач.

І напевно не одному з нас тоді здавалось, що це ми йшли до дяка в науку; що ми тікали в буряни від мачухи лютої; що це ми на клаптику паперу, потайки від чужого ока, списували перші візерунки і перші бунтівливі слова.

А невже нікому з вас не здавалось, що це — ви самі з Тарасом виходили, босоніж, на високу могилу і дивились у далечинь, ген за Дніпро, де вам ввижались полки воїнів українських — запоріжців; де вам вчувалося тупотіння тисячів пар копит козацьких коней під час атаки на ворожі полки.

Так, це ми самі — ви і я — з молодим Тарасом на могилі серед степу тяжку молодняцьку думу думали про те, хто в тій могилі лежить? Кого там схоронили? Яких батьків і чиї діти?...

А що переживали ми, коли очима уяви ми бачили, як химерна доля повела Тараса Шевченка в науку від дяка аж до Академії Мистецтва у чужій столиці?

Не один з нас разом з Тарасом відчував оту пригноблюючу незручність, яку відчуває будь-яка людина в такій ситуації. Адже довкола нього були вільні люди, а він — раб. Усі вони заможні, а він навіть олівця не міг назвати своїм. Але наші серця билися жвавіше і з радісною полегшою, коли ми з Тарасом чули, як ці громадяни російської великодержави. — люди українського, російського, французького та німецького роду — обмірковували складну, навіть для них, проблему: як викупити з рабства отого талановитого українця?

У нашій уяві ми усміхалися самі до себе, чуючи, як ті ж добродії говорили з похвалою про Тарасів малярський хист. Ми ж бо знали, що Тарас — поет, хоча свої вірші він тримає у скринці та ні з ким не ділиться цими своїми думами тривожними про Україну, її славне минуле, про українських людей, що забули, як слід українцями оборонятися від чужої сили.

Причавовані саме отими думками, що воскрешали мертві українські душі до нового, гідного життя, ми всі змалку проймалися тим вогнем і дорожили його поезією більше ніж його малярськими успіхами, відзначеними медаллю академії. І всі ми, в нашій уяві, йшли з Тарасом у тюрму та на російське заслання в Азію, де „нема навіть кругом тебе великого Бога“. Ішли ми туди, бо він ішов туди і карався там не за свої малюнки, але за зміст свого вогненного слова!

І хто з нас у молодості та у зрілому віці не зрозумів його самотності, коли він з розпачем у душі молив-просив:

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте, сизокрилі,

Мої голуб'ята;
Із-за Дніпра широкого
у степ погуляти
З киргизами убогими.

Ми з тривогою читали слова, бо ми відчували, якщо не зовсім розуміли, що ті слова відзеркалювали ситуацію великої душевної кризи в житті людини. А в житті поета вони відзеркалювали ситуацію, за якої мистецький талант може покинути його назавжди. Філософи називають таку ситуацію „межовою“, бо це перехід з нормальної ситуації в безвиглядну, де людина втрачає надію на людей і навіть на Бога.

Ми тривожилися, бо знали, що російська тюрма, неволя і Сибір зламали вже багатьох бунтівливих людей, а зокрема людей творчого

складу — поляків, українців і навіть деякого з росіян. Про інші національності ми не надто думали, бо в них було багато вільних і творчих людей. Але в нас — Тарас був один на той час занепаду української державницької політичної думки і діяння. Один на тому високому рівні українського політичного мислення, на рівні особистої та національної гідності. І хоч одна людина не може і не повинна „збудити“ свою націю, якщо вона дійсно є нацією, то все-таки без Тараса українському народові усвідомити себе по-державницькому було б тяжко. Тарас був конечний для прискорення того процесу усвідомлення.

І ми не помилились. Незабаром з-під його пера вийшли слова:

Нехай як буде, так і буде,
Чи то плисти, чи то брести.
Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи...

Поет і революціонер у ньому перемогли неволю, не зламались у гнітючій атмосфері. Навіть російські жандарми не змогли відібрати в нього єдиної і найбільшої його цінності — творчого слова, яке він виводив на сторінках білих листів.

Опісля, навіть коли Тарасові довелося з примусу жити на Московщині, коли підірване тюремю і засланням здоров'я дедалі відмовляло йому послуку, навіть тоді, коли він помер на чужині, ми — в нашій уяві — не заламались. У нашій читацькій уяві ми йшли за його труною, покритою червоною китайкою. Ми помагали київським студентам тягти віз із його домовиною; ми несли його тлінні останки на кручу над Дніпром, бо хотіли, щоб він зажди бачив „степи широкополі“ та всю Україну.

Так, ми смирилися смутком глибоким після такої великої всенациональної втрати, але водночас ми почувалися міцнішими, сміливішими і повноціннішими особами — як люди і як українці. Бо ми знали: маючи Тараса Шевченка, як свого речника, ми, як націоналісти, вже ніколи не пропадемо. Бо в ньому ми отримали від долі не лише поета на всесвітню мірку, але й непохитного борця за гідність української людини і за державну сувереність української нації.

Саме в цьому таїться відповідь на запитання: чому Шевченко і чому політичний Шевченко?

//

Бо великих чи „найбільших“ поетів у світі багато, а водночас їх дуже мало. Мірка великості, звичайно, дуже релятивна. Західно-європейські суспільства ще й досі живуть замкнутими традиціями, згідно з якими „справжня“ культура, „справжня“ література і „справжня“ наука є твором націй західно-європейських окраїн вздовж Північного моря, Атлантийського океану і північного берега Середземного моря. У поезії той „світ“ мусить ще більше звужитися, бо вміння орудувати даною мовою мусить бути визнане за головною міркою великості. При тому

багато залежить ще від того, якою мірою даний поет висловив прагнення людства до людського.

Тому ледве чи можна міряти великість Шекспіра німецькою мовою, хоча обидві мови належать до того „визнаного світу“. Величі Гете ніяк не зміряєте французьким перекладом. Тим паче не зміряєте величі Шевченківської поезії вартостями і мистецькими можливостями англійської мови. *Бо кожний поет по-справжньому великий лише в своїй мові.* Навіть найдосконалішим перекладом не можливо передати всього того, що висловив словами, образами й музичними натяками *оригінал* даного твору.

Правильнішою міркою міжнародної великості будь-якого поета буде його вплив на народні маси — на загаль читачів його творів. Кого він порушив? Кого зрушив з місця вперед? Кого він ублагородив своїм словом та підніс на вищий рівень існування? Малу групу естетів, любителів поезії задля самої поезії, чи може мільйонів людей — „рабів німих“ перетворив у гідні людські створіння і на сторожі коло їхньої гідності поставив своє слово?

Великих постів і мають різні народи, не лише західньо-європейські. Німці мають Гете, поляки — Міцкевіча, англійці — Шекспіра, американці — Вітмена, росіяни — Пушкіна, італійці — Данте, французи — В. Гюго. Однак жоден з них не став висловом прагнень свого народу такою мірою, як Тарас Шевченко став речником прагнень українців своєї і нашої епохи.

Бо що спільного може відчувати німецький робітник з аристократом Гете та зі світом універсальних ідей. Що спільного має англійський сталевар чи портовий робітник з Шекспіром — автором великих драм і чудових сонетів? Їх міг був написати англізований поляк, чи француз і в наслідках суттєвої різниці від того не було б.

Але від творчості Тараса Шевченка заберіть його особу — його життєвий подвиг, тоді позбавите цю поезію половини людської вартості. Тоді в ній залишаться тільки т. зв. чисте, вселюдське мистецтво — високої якості, але якоюсь мірою абстрактне, відірване від ґрунту. Саме всі т. зв. великі чужоземні поети й письменники були перш за все служителями чистого мистецтва. В ньому вони себе висловлювали, в ньому вони знаходили своє вдоволення і життєве завершення. Їх шануємо так, як шануємо маляра за картину, композитора за мелодію чи симфонію, якими можуть насолоджуватися звичайно нечисленні особи.

Тарас Шевченко свою поезією зрушив до активнішого життя мільйонові маси українського народу під кількома чужинецькими окупантами передусім своїм гідним людським життям, своєю боротьбою, в якій мистецьке українське слово було інструментом. Без того інструменту ледве чи хто міг би досягти дна української душі, засипаної камінням неволі.

Тому вже понад 130¹ років Тараса Шевченка шанують мільйони українців та визнають його за людського генія дедалі численніші

¹ В оригіналі 110 років, бо ця праця появилася уперше в 1976 р.

маси чужинців. Бо він жив *загля нас*, він творив *для нас*, а не в ім'я чистої поезії, хоча знав її, цінив і умів створити чисту поезію.

Ми всі бачимо в ньому самі себе. Кожен з нас відчуває, що сам був рабом і що це його викупляли з неволі благородні люди. Кожному з нас здається, що це ми піднімали голос протесту проти гноблення українців росіянами, поляками та їхніми вислужниками. Ми й далі відчуваємо, що це ми самі, як Тарас Шевченко, були в'язнями царя у Сибірі. А втім, ми відчуваємось так, немов би половина нашої душі була похована там, на могилі, біля Канева над „Дніпром ревучим“. У Тарасові Шевченкові ми бачимо залізну послідовність з дитинства аж до його передчасної смерті.

Тієї послідовності і стійкості в обороні права і гідності пересічної людини не знайдемо ні в Гете, ні в Шекспіра, ні у Вітмена, ані в Пушкіна, ані навіть у таких волелюбних поетів, як Міцкевича і Данте.

Тому й ставлення читачів до різних поетів — різне. Тараса Шевченка ми розглядаємо, як одного з-поміж нас. Якщо б він у цю хвилину станув перед нами, то ми не жажнулися б так, як жажнулися апостоли на вид воскреслого Христа. Я певен того, що всі ми сміливо підійшли б до нього, як підходили до нього за його життя багаті і вбогі, гордовиті магнати і прості селяни. Бо всі ми відчуваємось його братами по-крові й по-духові. Для нас Тарас Шевченко є найвиразніше накресленим зразком українця, він — втілення ідеалу української людини, якою ми самі хотіли б бути в тяжких умовах життя.

Таких почуттів не має англієць супроти Шекспіра, німець супроти Гете, американець супроти Волта Вітмена, росіянин супроти Пушкіна чи італієць супроти Данте. Їхні твори є обов'язковими для їхньої дітвори і молоді: їхня популярність є офіційною освітньою популярністю. Без такого обов'язку, про них знали б мабуть лише спеціалісти. Шевченкова популярність серед десятків мільйонів українських людей була і є спонтанна, не вимушена і не вимучена.

І це — справжня мірка величчя Тараса Шевченка, як поета і людини. Тут і відповідь на запитання, чому саме Тараса Шевченка в нас піднято на найвищій висоті пошани, почитання і щирої любові.

///

Очевидно, ми шануємо його теж за його високомистецьке слово.

Він своїми віршами підняв нашу мову і нашу літературу на такий високий рівень, що вже понад 150² років тому українці могли сміливо глянути в вічі нашим гордовитим сусідам — росіянам, полякам і іншим. Після Шевченкового виходу на бойовище української літератури українській мові та літературі світ відкрив свої двері, вона зайняла гідне місце в колі літератур вільних і могутніх націй.

З того часу — за 150³ років — українська мова й українська література зробили великий поступ у кожному відношенні. Спостерігаючи той поступ, деякі наші науковці почали заперечувати

² В оригіналі — 130 років, а це тому, що вперше ця праця появилася 1976 р.

³ В оригіналі 135 — прим. Редакції.

вартість *політичної* поезії Тараса Шевченка. Вони кажуть: — Облиште політичні вірші Т. Шевченка, бо це не поезія, але пропаганда... Вивчайте його суто-мистецькі твори і все...

Подібні горе-спеціалісти з донедавного⁴ Союзного Союзу пробували⁵ переконати нас, що, мовляв, Шевченкові заповіді політичного характеру вже здійснено в Українській ССР, а тому пора українцям забути політичний аспект Шевченкової творчості...

Є ще й такі ніби-знавці сучасності, які твердять: Шевченкові поезії не може сприйняти і не сприйме нинішня молода людина, бо вона виросла в атомну епоху автоматизації та масової культури, а тим часом Шевченко є речником традиційної національної культури.

Насправді всі оті речники аполітичності лякаються Шевченкового впливу на народні маси в Україні та в широкому світі. Вони побоюються, що його високомистецьке слово може зрушити приспані та пригноблені маси народу до всенароднього зриву проти гнобителів. А оскільки не можливо цензурувати або промовчати Шевченкове слово, то вони принаймні пробують знецінити його своїми псевдо-науковими і модерністичними аргументами.

Ім у відповідь ми скажемо з усією рішучістю наше: Ні!... Шевченкові спогади, Шевченкові ідеї, Шевченкове слово і Шевченкові бойові протести зрозумілі, близькі та прийнятні для сучасної нам молоді. Може навіть більшою мірою, ніж вони були прийнятні для молоді з-перед сто років тому.

Бо сучасна епоха — це епоха людини, ангажованої в суспільні, культурні та політичні процеси. Нині нема однієї ділянки, яка б не була пов'язана з політичними аспектами життя народів і країн. Навіть наука і релігія перестали бути замкнутими в собі системами та відкрили свої двері для загалу людей! Духовенство врешті є в гущі життя та спільно з науковцями, які покинули свої скляні замки у повітрі, обстоюють виразні напрямки і прагнення людей — правильні або помилкові, але життєві. В центрі життя сучасної політичної людини є боротьба за основні права людини та за її гідність перед обличчям тоталітарних державних систем московського та інших зразків.

Ось чому і в країнах комуністичного, і в державах капіталістичного світу Шевченкова поезія знаходить читачів і прихильників, які боліють гнобленням окремої людини, придушеної мертвими системами. Нинішня людина дійсно хоче жити по-людському і добро творити. Правда, в цьому прагненні молоді часто-густо не знають, що і як їм робити, якій справі служити і де годиться відмовитись від служіння системі? Але це вина радше провідників і псевдопровідників, а не тієї молоді сучасної людини.

Читаючи Шевченкові слова з-перед 150⁶ років, ця молода людина напевно зрозуміє їх, як вислів своїх власних прагнень.

⁴ донедавно — це слово вставлене нами — Редакція «В.Ш»

⁵ В оригіналі — пробують, — Редакція.

⁶ В оригіналі — 130.

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої.

Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.

А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинать
І світ запалити!

І як нинішній людині, так і Шевченкові найстрашнішим було почуття загубленості у всесвіті загальної облуди, фальшу і лицемірства, життя в матеріяльних достатках без ніякої вищої мети, яка б виправдувала існування:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі
І заснути на вік-віки
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив чи загинув.

(1845)

Сучасні молоді люди теж не хочуть „спати, спати на волі“ та в достатках, у яких знецінено всі вартості. Тому молоде покоління хоче і пробує змінити своє середовище і свій схематизований світ. Навіть у комуністичних державах, де терор і поліційне насилля, молоді люди — одушевлені поетичним словом своїх поетів — посміли йти голіруч, лише з каміннями, на танки своїх і російських гнобителів. У Польщі та Мадярщині поети своїми політичними віршами непересічної якості показували шлях і гідну мету своїм сучасникам.

В сучасній Україні Тарас Шевченко залишився неперевершеним прапороносцем боротьби за гідність української людини і за прово української нації на власну суверену державність.

З цензурованої літератури і з усних розповідей бувальців знаємо, що в Україні прихильники російського режиму ведуть⁷ політичну боротьбу з духом Тараса Шевченка. Сьогодні вже лише непоправні⁸ режимові науковці та літературні критики всіляко перекручують Шевченкові ідеї та силоміць пробують запрягти його творче слово до всеросійського воза. Сьогодні офіційна російська⁹ пропаганда пробує заглушити навіть Шевченкові революційні заповіді і заклики, бо вони яскраво пригадують народові дійсність: становище українця під володінням Москви ні в чому не змінялося¹⁰ з того часу, як Шевченко писав:

⁷ В оригіналі — «московський режим веде...»

⁸ Слово «непоправні» нами вставлене — Редакція.

⁹ Слово «російська» вставлене.

¹⁰ Слово «змінилося» заступлено словом «змінялося».

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадять.
А ще поганіше в Україні
Дивитись, плакати — і мовчать.

...

Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.

А недавно, коли на советсько-китайському кордоні (над річкою Уссурі та в Казахстані) багато молодих українців у мундирах советської армії полягли від китайських куль, батьки і матері тих нещасних їхніх синів могли в своєму болю і смутку відкрити Шевченкового „Кобзаря“ і разом із Шевченком плакати по втраті дорогої особи:

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту.

Бо як у Шевченкові часи війна за Кавказ, так і в наші часи війна чи воєнні сутички за приамурський край здійснюються лише в інтересах московської імперіялістичної кліки, а не в інтересах українського народу.

Якщо вдумливо читати Шевченкові вірші, то читача прямо огортає жах на вид пекучої актуальності його слова. Ось, напр., його поема „Іржавець“ — одна з наймогутніших Шевченкових композицій. Читаймо без пояснень:

Розказали кобзарі нам
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Що ж діялося по Шведчині!
То й вони злякались,
Оніміли з переляку...

Про лютії кати,
Що ляхи нам завдавали —
Про все розказали.
Як погнали на болото
Город будувати,

Як плакала за дітками
Старенькая мати.
Як діточки на Орелі
Лінію копали
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.

Достоту, все це звучить так, неначе б це була розповідь про мучеництво українського народу в роки другої світової війни: 1939–1945. Майже десять мільйонів українців-українок загинули на оборонних спорудах Росії: в снігах Фінляндії, яку підступно заатакувала Москва восени 1939 року, а потім на всіх фронтах так званої „вітчизняної“ — насправді російської війни. „Не за Україну, а за її ката!“

Тарас Шевченко (9.3.1814 — 10.3.1861)
Парк Тараса Шевченка, Київ

С. В. ТОЛСТОВ

*Інститут світової економіки
і міжнародних відносин АН України*

МІЖНАРОДНІ ЧИННИКИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ

Питання, пов'язані зі статусом, підпорядкуванням і вирішенням остаточної долі ядерних озброєнь, розміщених на українській території за часів існування советського Союзу, набули виняткового значення в процесі формування міжнародної політики України після здобуття державної незалежності. Ядерна зброя стала, без сумніву найскладнішою проблемою зовнішньої політики та безпеки держави.

Унікальністю набуття Україною ядерної зброї полягала в тому, що вперше в історії фактична поява нового правосуб'єкта, що висунув претенсію на володіння ядерною зброєю, відбулась унаслідок дезінтеграції і зникнення з політичної мапи світу діючого учасника міжнародних відносин, Советського Союзу, який був одним із фундаторів і сторін «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» з 1968 р.

За підрахунками експертів, основаних на даних протоколів щодо договору СТАРТ наприкінці 1991 р., ядерний потенціал колишнього СРСР охоплював 32 тисячі ядерних боєголовок, із яких понад 10 тисяч мали стратегічне призначення, 17 тисяч — тактичне призначення, а близько 5 тисяч становили демонтовані застарілі пристрої, зняті з бойового чергування.¹ Після знищення відповідно до советсько-американського договору з 1987 р. ракет середньої та меншої дальности, у частинах збройних сил на території України було зосереджено біля половини одиниць тактичної зброї, що належали до діючої армії на території колишнього СРСР, 1240 боєголовок на міжконтинентальних балістичних ракетах шахтного базування і 416 боєголовок у гравітаційних бомбах та крилатих ракетах далекої дії, що знаходилися на озброєнні літаків стратегічної авіації, сконцентрованих навколо м. Узин Київської області, м. Прилуки Чернігівської області і м. Стрий Львівської області.

На території України перебували міжконтинентальні балістичні ракети двох типів, у тому числі 130 ракет SS-19 (російська назва РС-22) і 46 ракет SS-24 (російська назва РС-18). Ракети шахтного базування SS-19 з розділяючимися головними частинами зразку 1979 р., з дальністю польоту до 10 тис. км., мали на озброєнні по 6 боєголовок потужністю 550 кт кожна (усього — 780 одиниць). Інші 46 ракет зразку 1987 р. з радіусом дії до 10 тис. км, належать до найновітнішого типу. Вони мають на озброєнні по 10 боєголовок потужністю 550 кт кожна (усього — 460 боєголовок). Твердопаливні

¹ William Walker. "Break up of the Soviet nuclear arsenal" // "International Affairs", Vol. 68, № 2, April 1992. p. 259.

ракети SS-24, яких було виготовлено в Україні на заводах концерну Південмаш лише 86 примірників, мали змогу переобладнуватися в модифікацію мобільного базування і зменшувати радіус дії залежно від параметрів комп'ютерної програми.

Загальна кількість міжконтинентальних балістичних ракет і бомбардувальників стратегічної авіації в Україні, Білорусії і в Казакстані становила 431 одиницю. Ці засоби стратегічного стримування були укомплектовані 3147 ядерними боєголовками, з яких 1656 були розміщені в Україні.² В пропорційному відношенні за кількістю боєголовкок стратегічні ядерні озброєння розподілялися по території чотирьох нових незалежних держав за таким порядком: 69,45% в Росії, 16,08% в Україні, 13,69% в Казакстані і 0,79% в Білорусії.

Протягом 1993 року спостерігалось поступове зростання ролі проблеми ядерної зброї в громадсько-політичному житті України. Хоча ідею одностороннього ядерного роззброєння держави було проголошено ще далеко перед набуттям нею незалежності, цей стратегічний намір не був досконало обґрунтований і виважений в багатьох політичних аспектах, в т. ч. стосовно необхідності матеріальних витрат на потреби роззброєння і конверсії. Ідеологічно орієнтовані політики і законодавці, які вносили і схвалювали перші документи Верховної Ради з приводу відмови від володіння в майбутньому ядерною зброєю, навіть не уявляли собі більшості правових, фінансових і технічних нюансів процесу роззброєння, конверсії та інспекцій. Концептуальні засади майбутнього без'ядерного статусу держави з'ясовувалися і конкретизувалися в обставинах жорстокого зовнішньо-політичного тиску, на тлі динамічних подій державного будівництва 1991–1993 рр., і в ході складної взаємодії уряду України з ядерними державами, а насамперед з Росією і США.

Парадокс полягав у тому, що парламент і уряд України, оприлюдивши прагнення набуття державою без'ядерного статусу, опинилися не в змозі втілити цю мету власними силами в життя через брак коштів, необхідних для фінансування процесів роззброєння. Крім того, зовнішньо-політичні невдачі зумовили виникнення внутрішньої опозиції щодо політики без'ядерності. Впливові кола політичної еліти, включаючи членів парламенту і частину військових, стали вбачати в ядерній зброї засіб (чи не найбільш ефективної) гарантії незалежності і територіальної цілісності України.

Вирішення долі ядерних озброєнь України уповільнювалося внаслідок складних протиріч зовнішнього і внутрішнього політичного характеру, серед яких найбільше значення мали питання урегулювання майнових прав на вартість компонентів у ракетних боєголовках, фінансування конверсії і одержання ефективних військово-політичних гарантій національної безпеки після ліквідації ядерної зброї, розташованої на території держави.

² "Cooperative Denuclearization. From Pledges to Deeds", edited by G. Allison, A. B. Carter, S. E. Miller & P. Zelikow. CSIA Studies in International Security №2. Cambridge, Mass., Center for Science and International Affairs, 1993. p. 31; Александр Сычев. «Кисв и Минск: особая точка зрения» // «Известия», 5 января 1993. с. 1.

Зволікання з вирішенням долі ядерної спадщини колишнього СРСР призвело до ускладнення відносин між Україною, США і державами Західної Європи та формувало відверто негативне поняття про Україну в очах заграничної громадськості. В той же час розмови про політичні поступки, включаючи сюди можливу відмову України від контролю над ядерним об'єктом чи передання босголовак Росії без урегулювання проблем, пов'язаних з вартістю ядерних матеріалів і фінансування знищення ракет, шахт і випускових устаткувань тощо, викликали посилення проядерних настроїв серед більшості угруповань у Верховній Раді України та частини військової верхівки. Це знайшло безпосереднє відображення під час обговорення і ратифікації Договору СТАРТ-1 у Верховній Раді 18 листопада 1993 р. Як відомо, український парламент ратифікував тоді СТАРТ-1 в пропорціях скорочень стратегічних наступальних озброєнь, що були передбачені для всього колишнього СРСР (42% боєголовак і 36% ракет-носіїв).

Звертаючись до історії проголошення Україною мети ядерного роззброєння, слід пригадати події 1968 р., які стосувалися підписання «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». Цей документ, який заклав основи правових відносин між державами-членами світового співтовариства відносно володіння ядерною зброєю, був розроблений Комітетом по роззброєнню і схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 12 червня 1968 р. Уряди України (тоді УРСР), а також Білорусії, країн-членів ООН, не брали участі в підписанні того Договору. Якщо б такий акт відбувся, то ці держави мали б з'ясувати свій статус щодо володіння ядерним озброєнням і фактично набували б статусу ядерних держав. Природно, що проти цього виступали всі постійні члени Ради Безпеки ООН — західні держави, оскільки це збільшувало чисельність «ядерного клубу»; СРСР, не бажаючи посилення зовнішньо-політичного потенціалу республік, волів уникнути з'ясування багатьох складних і небажаних нюансів щодо військового підпорядкування озброєнь на території України і Білорусії, які навіть не мали власних міністерств оборони і власних збройних сил. Внаслідок цих обставин, здобуття державної незалежності Україною, Білоруссю і Казакстаном поставило перед ними і зовнішнім світом ряд складних і міжнародно-правових питань.

Ініціатором ядерного роззброєння України виступив її національний парламент. Чорнобильська катастрофа в 1986 р. стала причиною розповсюдження в Україні антиядерних настроїв, включаючи сюди також загальне негативне ставлення і до ядерної енергетики. В ході поміркованої політичної лібералізації після обрання нових республіканських парламентів у 1990 році, розпочали набувати сили процеси посилення противоріч між центральними органами влади Советського Союзу і політичною елітою республік. Під час дебат про реформи взаємин між центром і периферією советської імперії та розробки нового союзного договору, 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Деклярацію про державний суверенітет України. В цьому документі вперше було викладено зовнішньо-політичні принципи, які видвигнули за мету поступове просування республік до без'ядерного статусу. «Українська ССР урочисто проголошує про свій

намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі в воєнних блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї».³

З цього часу питання про одностороннє ядерне роззброєння набувало все більшої ваги в зовнішньо-політичному процесі. Брутальна поведінка генералітету і компартійної верхівки в період путчу 19–21 серпня 1991 р. сприяли радикалізації позицій керівництва Верховної Ради УРСР і стимулювали увагу парламента щодо розробки принципів незалежної зовнішньої політики. Концепцію ядерного роззброєння в найбільш загальному вигляді було викладено в заяві Верховної Ради про без'ядерний статус України з 24 жовтня 1991 р. і в постанові Верховної Ради «Про додаткові заходи щодо набуття Україною без'ядерного статусу» з 9 квітня 1992 р. Ці документи містили правові основи та механізми ліквідації розташованої на території України ядерної зброї різних типів. Однак згадані постанови уникали конкретизації вимог України щодо багатьох майнових і технічних нюансів процесу роззброєння. Пізніше ці вади стали причиною значних ускладнень відносно обґрунтування позицій і інтересів України в процесі переговорів.

Посідаючи до референдуму 1 грудня 1991 р. суто формальну й обмежену державну правосуб'єктність, Україна не мала власної воєнної політики, яка не підлягала б компетенціям органів влади СРСР. Референдум про незалежність України, який призвів до фактичного розпаду Советського Союзу, радикально збільшив зовнішньо-політичні спроможності держави, що вимагало якнайшвидшої розробки зовнішньо-політичної концепції і воєнно-політичної доктрини. В питаннях стосовно ядерної зброї це означало обдумання механізмів переходу від фактичного ядерного статусу (як складової частини ядерної супердержави) до без'ядерності в майбутньому, а також з'ясування умов, статусу і терміну тимчасового перебування різних типів ядерної зброї в Україні.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. відбулося за вигідних міжнародних умов шляхом встановлення національної державної влади на території колишньої Української ССР. Цьому сприяли такі чинники, як поразка і тимчасова деморалізація комуністичних просоветських імперських сил внаслідок провалу заколоту 19–21 серпня 1991 р.:

- наявність системи формально законних за советським правом найвищих органів державної влади в Україні, включаючи уряд і Верховну Раду;

- деградація центральних структур на чолі з М. Горбачовим;

- синхронічне домінування відцентрових тенденцій в значній кількості колишніх республік колишнього СРСР, включаючи країни Балтії, Закавказзя, Молдову;

- зосередження уваги країн Заходу на післявоєнній кризі в Перській затоці.

Використання цих факторів протягом другої половини 1991 р. дозволило провести найбільш термінові державотворчі реформи, а

³ «Правда Украины», 17 июля 1990.

також здійснити в першій половині 1992 р. послідовні кроки щодо підпорядкування Українській Державі підрозділів і частин колишньої Советської армії, розташованих на її території. Українському керівництву вдалося навіть дещо випередити процес конституціоналізації російської незалежності, ознакою якого стало успадкування режимом Б. Єльцина колишніх союзних центральних структур, відродження і переорієнтації російської національної ідеї та відновлення традицій російської зовнішньої політики.

Проте водночас слід зазначити, що практичний вихід дипломатії незалежної України на світову арену відбувався у непростих обставинах масштабних перетворень в межах світової системи міжнародних відносин. Головними ознаками цього процесу стали закінчення холодної війни і поступовий перехід від біполярної конфронтаційної моделі світового порядку до відносин поліцентризму, які передбачають більшу самостійність у поведінці суб'єктів міжнародних відносин, але водночас погрожують більшою анархією, протиріччями та зіткненням національних інтересів її учасників.

Для політичного керівництва держав Заходу, включаючи США та їхніх союзників в НАТО, бурхливі зміни на Сході Європи внаслідок зруйнування колишньої Советської імперії викликали занепокоєння перспективою силової дифузії та втрати контролю над розвитком подій. Для США можливість створення нової геополітичної ситуації в Європі мала неабияке значення також внаслідок прояву тенденцій зміцнення Європейської Спільноти як нового політичного, а незабаром і військового союзу, збільшення ролі Німеччини як найвпливовішої європейської держави, а також наявність величезних арсеналів зброї масового знищення в Росії і в нових незалежних державах на теренах колишнього СРСР.

Певні зволікання Заходу з визнанням правосуб'єктності України та інших незалежних держав Сходу щодо майна, прав і зобов'язань колишнього СРСР пояснювалися значною мірою питанням про спадкоємництво щодо ядерної зброї і політичною настановою відвернути появу нових кандидатів у члени «ядерного клубу».

Не можна не погодитися з аргументами західних політологів, що поява нових ядерних держав в межах колишнього СРСР автоматично призвела б до ускладнення світової геополітичної ситуації і стала б засобом до заохочення до ядерних амбіцій деяких країн третього світу. Таким чином, держави Заходу, виходячи з власних інтересів, після закінчення холодної війни, *цілком свідомо підтримали концепцію уповільнення перетворень в структурі міжнародних відносин в напрямі переходу до поліцентричної моделі. В цьому їхня позиція цілком збігалася з інтересами Росії, керівництво якої бачило в стратегічному партнерстві зі США засіб збереження статусу великої держави і сфери впливу в «найближчому зарубіжжі»* (підкреслення тут і в інших місцях наші — Редакція «В. Ш.»).

Стратегічну позицію адміністрації Дж. Буша в США щодо нових реалій у межах колишнього СРСР характеризували такі основні елементи:

- 1) підтримка соціально-економічних ринкових реформ в Росії як запоруки відродження капіталізму, політичної демократії і встановлення відносин стабільності на теренах колишньої советської імперії;

2) визнання Росії офіційним і фактичним правонаступником ССРСР, і продовження співробітництва з Росією в галузі скорочення ядерних озброєнь;

3) заохочення Росії до підтримки західних політичних і воєнних ініціатив, в т. ч. у Третньому світі, на Близькому і Середньому Сході, на Балканах, і припинення військового співробітництва Росії з прокомуністичними диктатурами на Кубі, в Північній Кореї тощо;

4) визнання керівної ролі і життєвих інтересів Росії в межах СНД. Проте щодо країн Прибалтики, то західними державами було застосовано режим виняткового сприяння, незважаючи навіть на порушення громадянських прав меншин у Латвії та Естонії.

Адміністрація Б. Клінтона також виходить із пріоритету підтримки реформ у Росії і визнання її виняткової ролі в збереженні міжнародної стабільності під час переходу від конфронтаційної біполярності до нового світового порядку. Про це засвідчувала готовність США, інших найбільш розвинутих держав і західних фінансових центрів мобілізувати кошти на здійснення програми допомоги Росії, про що було сказано після зустрічі Б. Клінтона і Б. Єльцина у Ванкувері 4 квітня 1993 р.

Ставка уряду Б. Клінтона на підтримку очолюваного Б. Єльциним прагматично орієнтованого керівництва значною мірою була обумовлена певною залежністю США від позиції Росії в питаннях глобальної політики стосовно врегулювання міжнародних конфліктів, особливо на Близькому Сході, в Боснії і Перській затоці, включаючи сюди також здійснення санкцій проти Іраку і Сербії.⁴

Однак довгострокова політична прогноза розвитку порій в Росії, незважаючи на певну перевагу прибічників Б. Єльцина, дозволяє стверджувати, що президентові й урядові Росії надалі доведеться більше ніж раніше враховувати позицію генералітету, а також радикально-націоналістичних сил при розробці зовнішньої політики. До того ж, найбільш послідовні прихильники Єльцина — радикальні реформатори з партії «Вибір Росії», аж ніяк не справляють враження занадто поступливих партнерів щодо колишніх советських республік.

Цілком очевидно, що в межах такого сценарію Україні відводиться роля залежної від Росії і слабкої у військовому відношенні держави на периферії світової політики, хоча прихід до влади в США адміністрації Б. Клінтона дозволяє розраховувати на менш упереджене їхнє ставлення щодо України.

Як свідчить відомий американський дослідник в галузі міжнародної безпеки, проф. Роберт Дж. Арт, вельми бажана мета зовнішньої політики США у 90 роки є та, що підпорядкована забезпеченню життєво важливих інтересів країни, себто та, що «полягає в запобіганні, уповільненні й навіть силовому припиненні розповсюдження зброї масового знищення, включаючи сюди балістичні ракети, хімічну і ядерну зброю». Ця мета є службовою, — зазначає Р. Арт, — тобто такою, що інструментально обслуговує гарантування безпеки Сполучених Штатів, однак багато хто погодиться

⁴ G. F. Seib, C. A. Robbins. "Russia's Tumult Draws Clinton to the Fore in Foreign Policy and Clouds U.S. Arms Cuts" // "Wall Street Journal", Europe, 25 March 1993.

із тим, що стримування розповсюдження озброєнь належить до життєво важливих інтересів Америки.⁵

Розглядаючи можливі сценарії небажаного розвитку подій в межах колишнього ССРСР, американські експерти із Центру науки і міжнародних відносин Гарвардського університету пропонують мати на увазі ймовірність такого перебігу подій: «Росія і Україна можливо виявляться нездатними досягти згоди щодо плану виведення стратегічних ядерних озброєнь з України, а проядерні угруповання прийдуть до влади в українському уряді та приймуть рішення залишити ядерні озброєння на своїй території на невизначений термін. Тоді глобальному режимові нерозповсюдження ядерної зброї буде нанесено дуже сильного, а може навіть фатального удару. Інші країни будуть цим захоочені стати ядерними (Північна Корея, Іран, Сірія, Лівія), Індія, Пакістан і Ізраїль відверто оголосять про свої ядерні програми, Японія, Німеччина та інші передові нації почнуть сумніватись у власних неядерних намірах. Америка очолить світове співтовариство в ізоляції України як нації-парія. Допомогу, консультативні послуги, торгівлю і політичну підтримку Україні буде припинено, зростатиме напруженість між російським командуванням, охороною ядерних ракет і складських бункерів з ядерними матеріалами на українській землі, що може привести до випадкового збройного конфлікту...»⁶

І хоча теоретично не відкидається ймовірність хаосу, деволуції політичної влади і навіть розпаду Російської Федерації,⁷ практична політика адміністрації Б. Клінтона свідчить про те, що рівень небезпеки для США в разі привласнення Україною ядерних боєзарядів визнавався за максимальний.

Як виклик іншого характеру адміністрація США розглядала діяльність російських націонал-патріотичних, центристських і комуністичних угруповань, які загрожують покласти край «проамериканській» зовнішній політиці президента Б. Єльцина і переглянути пляни скорочення стратегічних наступальних ядерних озброєнь в межах договорів СТАРТ (Strategic Arms Reduction Talks). В свою чергу, політична криза в Росії в березні-квітні 1993 р. поставила під сумнів заплановані адміністрацією Б. Клінтона скорочення військового бюджету, викликавши значні внутрішні політичні ускладнення для уряду демократичної партії. Спеціаліст з питань національної безпеки в Масахусетському технологічному інституті Баррі Позен писав: «Безліч тих, хто вже протидіє скороченню асигнувань, вживатимуть аргумент про повернення советської загрози».⁸

Певно, що на такому політичному фоні можливість виникнення нових ядерних держав на терені колишнього ССРСР розглядалася країнами Заходу як відверта загроза міжнародній стабільності і безпеці. Однак перехід України до без'ядерного статусу також виявив-

⁵ Robert J. Art. "A US military strategy for the 1990s": "reassurance without dominance" // "Survival", Vol. 34, № 4, Winter 1992-93. p. 5.

⁶ "Cooperative Denuclearization. From Pledges to Deeds". p. 10.

⁷ Ibid. p. 11.

⁸ G. F. Seib, C. A. Robbins. Op. cit.

ся складнішою справою, ніж це здавалося спочатку. Цей процес зустрічав істотні перешкоди політичного й економічного характеру, серед яких найважливіше значення відіграє ускладнення в українсько-російських відносинах.

Питання власности, підпорядкування і визначення контролю над ядерною зброєю в Україні поступово з'ясовувалися протягом 1992–1993 рр. Згідно з президентським указом з 5 квітня 1992 р. військові службовці, які обслуговують ядерну зброю, адміністративно підпорядковані Міністерству оборони України. Зокрема вони мають приймати українську присягу, нести відповідальність за українськими законами і виконувати безпосередні накази військового командування України.⁹ Таким чином було запроваджено адміністративне підпорядкування 43-тій ракетної армії Міністерству оборони України в протизагуг оперативному управлінню, яке до початку 1993 р. формально здійснювало Головне командування Стратегічних Сил Об'єднаних збройних сил СНД (маршал авіації Є. Шапошніков), а згодом Міністерство оборони Росії (генерал армії П. Грачов). Оскільки Україна не мала технічної спроможности для безпосереднього застосування стратегічної ядерної зброї, адміністративне підпорядкування розглядалося як засіб проти незастосування за будь-яких обставин ядерних озброєнь (принцип постійно забльоккованої ядерної кнопки) шляхом використання прямого телефонного зв'язку президента України з командуванням ядерних об'єктів на території держави.

Спроба російського уряду підпорядкувати собі ракетні війська і частини стратегічної авіації в Україні шляхом односторонніх заходів наприкінці 1992 — початку 1993 р. привели до гострого конфлікту напередодні наради голів держав СНД у Мінську 22 січня 1993 р.

На засіданні Комітету з ядерної політики Ради міністрів оборони держав СНД в складі міністрів оборони Росії, України, Казакстану і Білорусії 21 січня 1993 р. генерал П. Грачов наполягав на тому, щоби всі стратегічні ядерні сили належали лише Росії. Всупереч вимогам Росії, заступник міністра оборони України І. Біжан виступив рішуче проти зміни статусу ядерних озброєнь колишнього СРСР і запевнив учасників наради, що «ми (Україна — Авт.) будемо наполягати на розділенні рівнів управління стратегічними ядерними силами. Адміністративне управління повинно залишитися за Україною... Все, що перебуває на території України і під її юрисдикцією, є безумовно власністю України».¹⁰

Початкові пляни російського уряду передбачали формальне перетворення колишньої советської Армії на Об'єднані збройні сили СНД і надання їхньому командуванню управління стратегічними наступальними озброєннями, аж до їхнього повного виведення в Росію. Однак, враховуючи, що Україна і Білорусь не приєдналися до Договору про колективну безпеку, укладеного в Ташкенті 15 травня 1992 р., російське

⁹ Указ Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України» // «Голос України», 8 квітня 1992. с. 2.

¹⁰ «Учасники минской встречи намерены продлить существование СНГ» // «Известия», 22 января 1993. с. 1.

керівництво висунуло вимогу підпорядкування стратегічних озброєнь в інших советських республіках ракетним військам стратегічного призначення Російської Федерації. З сучасної формальної точки зору це означало ревізію рішень нарад СНД, ухвалених в грудні 1991 р. Проте слід мати на увазі, що базові домовленості голів держав СНД щодо стратегічних ядерних озброєнь мали суперечливий характер, містили палятивні рішення і не могли не бути порушені в багатьох деталях їхніми учасниками. Нагадаємо насамперед, що Альма-Атинська нарада СНД 1991 р. затвердила статус підпорядкування стратегічних ядерних сил як тимчасовий. «До вирішення питання про реформування збройних сил» командування ними було доручено маршалу Є. І. Шапошникову,¹¹ який до червня 1993 р. офіційно обіймав посаду головнокомандувача ОЗС СНД.

Формула Альма-Атинської Деклярації з 21 грудня 1991 р. стосовно спільної контролі держав СНД над ядерними озброєннями також не збігалася із загальноприйнятим тлумаченням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Цей договір зокрема наголошував, що кожна з держав-учасниць договору, яка володіє ядерною зброєю, несе зобов'язання не передавати будь-кому ядерну зброю або інші ядерні вибухові матеріали, а також і контролю над ними ані безпосередньо, ані в побічній формі. Таким чином, номінальне передання контролі над ядерною зброєю структурам СНД могло виконувати лише роллю перехідного, палятивного рішення, оскільки СНД не набуло статусу суб'єкта міжнародних відносин і міжнародного права. Подруге, ст. 5 і 6 Угоди «Про спільні заходи щодо ядерної зброї» (Альма-Ата, 21 грудня 1991 р.) передбачали неядерний статус України і Білорусії при приєднанні до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» із 1968 р. й обумовлювали виведення ядерної зброї на територію Росії для її розкомплектування під спільною контролею.¹²

Мінська «Угода між державами-учасницями СНД щодо стратегічних сил» з 30 грудня 1991 р. зафіксувала збереження «кон-тролі об'єднаного командування Стратегічних сил» СНД над ядерною зброєю на території України аж до її повного знищення до кінця 1994 р., хоча цей термін вражав нереалістичністю з огляду на обмеженість заводських потужностей.¹³ Гострі розбіжності в підходах урядів Росії і України до питань підпорядкування та майнових прав на ядерну зброю фактично перекреслили згадані угоди і домовленості на рівні голів держав СНД.

Протягом 1993 р. стосовно визначення долі ядерних озброєнь обидві сторони вдавалися до політики фактів dokonаних, оскільки призначені урядами двох країн робочі групи виявилися неспроможними дійти до взаємоприйнятних компромісних рішень.

З точки зору заступника міністра закордонних справ України Б. Тарасюка, складність проблеми полягала в тому, що Росія домага-

¹¹ «Протокол Наради глав незалежних Держав» // «Голос України», 24 грудня 1991, с. 3.

¹² Угода «Про спільні заходи щодо ядерної зброї» // «Голос України», 24 грудня 1991, с. 3.

¹³ «Соглашение между государствами — участниками Содружества Независимых Государств по Стратегическим силам» // «Дипломатический вестник» (Москва), 1992, № 2-3, 31 января — 15 февраля, с. 10-11.

лася «зміни статусу стратегічних наступальних озброєнь, які знаходяться на нашій території, і по-друге, Росія хоче позбавити Україну її обґрунтованого права на компоненти ядерної зброї — і стратегічної, і тактичної, вивезеної до Росії минулого (1992 — Авт.) року».¹⁴

З іншого боку, всі заходи України щодо ядерної зброї в решті-решт мають узгоджуватися з урядом Російської Федерації. Справа в тому, що ядерні боеголовки на території України за будь-яких обставин повинні невдовзі повернутися на заводи-виготовлювачі в Росії для розкомплектування, оскільки вони мають чітко обмежений термін існування і сконструйовані в такий спосіб, що здійснити їхнє безпечне розкомплектування можна лише при наявності схем і креслень авторів-виготовлювачів.

Отже, спроби значної частини українських політиків використати проблему ядерних озброєнь в Україні як чинник політичного тиску на Росію, США і країни Західної Європи можуть мати лише тимчасовий ефект. Технічні та фінансові обставини унеможливають створення незалежного ядерного потенціалу України з використанням наявних боеголовок за умов відсутності в Україні повного циклу ядерного виробництва і систем космічної контролю та попередження. Ця обставина спростовує припущення деяких західних аналітиків, наприклад докт. Стівена Міллера (Гарвардський університет, США) щодо ймовірності спроб українського уряду здійснити заходи в напрямку набуття так званого «миттєвого» ядерного статусу внаслідок проголошення ядерних озброєнь власністю України.¹⁵

Під час обговорення важливого концептуального документу під назвою «Основи зовнішньої політики України» 2 липня 1993 р., Верховна Рада затвердила внесені головою комісії у закордонних справах Д. Павличком положення про те, що всі ядерні озброєння, які перебували на території держави після проголошення незалежності, є власністю України.

Невдовзі, під час російсько-українських переговорів у Масандрі 3 вересня 1993 р., голови урядів двох держав підписали скандальний протокол «Про вивезення всіх ядерних боезарядів Стратегічних ядерних сил, дислокованих в Україні, до Російської Федерації», в тексті якого було зроблено письмову поправку про «лише» часткове вивезення зброї. Малися тут на увазі ті боезаряди, «які підпадали» під положення Договору СТАРТ-1,¹⁶ що також відкривало простір для довільного тлумачення документу.

Можна виділити чотири головні точки погляду на вирішення проблеми ядерної зброї в Україні, що їх висловлювали інституції державної влади, політичні угруповання і науково-аналітичні установи:

1) передача ядерних озброєнь Росії без висунення будь-яких істотних передумов і застережень, як перший крок до встановлення

¹⁴ «Урядовий кур'єр», 24 квітня 1993, № 59, с. 5.

¹⁵ Steven E. Miller. "The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent" // "Foreign Affairs", Vol. 72, № 3, summer 1993, p. 71-74.

¹⁶ «Протокол о вывозе всех ядерных боезарядов Стратегических ядерных сил, дислоцированных в Украине, в Российскую Федерацию». Массандра, 3 сентября 1993.

військового союзу з Росією. Цю ідею підтримують переважно лідери лівих рухів і угруповань;

2) ратифікація Договору СТАРТ-1 у повному обсязі та приєднання до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» за умов надання Україні міжнародних гарантій безпеки, а також фінансової та економічної допомоги. Таку концепцію можна вважати офіційною, тобто такою, що відтворює позицію президента Леоніда Кравчука і міністерства закордонних справ України. На політичній арені ця ідея користується підтримкою переважно партій ліберально-демократичного центру;

3) проголошення права власності України на ядерні озброєння, що перебувають на її території, висунення вимог повного відшкодування в сумі вартості ядерних матеріалів у разі ратифікації парламентом України Договору СТАРТ-1. Відкладення приєднання до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» на перехідний період (5–7 років) — аж до з'ясування всіх аспектів, пов'язаних з ядерним роззброєнням України. Цю ідею вперше висловили експерти-співробітники Міжнародного інституту глобальної та регіональної безпеки в Києві взимку 1992–1993 р., а згодом взяли на обговорення представники партій національно-демократичного спрямування, які домінують у Постійній комісії в закордонних справах Верховної Ради України;

4) проголошення України формально ядерною державою. Фактичне оволодіння ядерними арсеналами, що знаходяться на її території та створення внаслідок цього незалежного ядерного потенціалу. Такі наміри й вимоги висловлюють представники деяких право-радикальних і націоналістичних організацій, насамперед Української Національної Асамблеї та Української консервативної республіканської партії.

Внутрішній тиск на офіційну лінію президента і МЗС посилювався влітку-восени 1993 р. у зв'язку з неспроможністю найвищих посадових осіб одержати від урядів держав Заходу і Росії чітких запевнень щодо зовнішніх гарантій безпеки та надання фінансової допомоги, включаючи фінансування повної програми ядерного роззброєння. Ці обставини, зокрема, знайшли відображення в кількох інтерв'ю колишніх міністра оборони Костянтина Морозова та прем'єр-міністра Леоніда Кучми. Напередодні відставки у вересні 1993 р. К. Морозов свідчив: «Україна перебуває в такій ситуації, що вимушена буде займатися організацією розборки ядерних боєголовок, які будуть виходити за межі тих календарних термінів, які для них визначені. В зв'язку з цим готуються певні пляни, розрахунки».¹⁷ Що стосується «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» з 1968 р., то в політичних колах переважала думка, що він безнадійно постарівся і не відбиває норм безпеки та політико-правової ситуації, яка утворилася на терені колишнього СРСР. Виходячи з цього, Україна не квапитиметься з його підписанням і чекатиме закінчення дії договору і його перегляду в 1995 р.

¹⁷ Ольга Анисимова. «Украине нужны не ракеты, а деньги». «России — и то, и другое» // «Республика», № 15 (30), 4–10 сентября 1993. с. 1.

Між іншим, письмова поправка, зроблена радником президента України з міжнародних справ Антоном Бутейком в тексті Масандрівського протоколу від 3 вересня «Про вивезення всіх ядерних боєзарядів Стратегічних ядерних сил, дислокованих в Україні, до Росії», вперше звернула увагу на наявність намірів політичного керівництва розповсюдити на Україну загальні рівні та параметри Договору СТАРТ-1 без визнання чинності статті V Лісабонського протоколу про обов'язкове приєднання України до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» в найкоротшому часі. Про можливість ратифікації Договору СТАРТ-1 в значенні скорочення 36% ракет і 42% боєголовок, заяву зробив також колишній прем'єр-міністр Л. Кучма на своїй останній пресовій конференції 22 вересня 1993 р., хоча особисто він надавав перевагу вивезенню всіх 130 рідкопаливних ракет СС-19, у яких практично вичерпався гарантійний час, а також демонтування з них ядерних боєголовок з метою їхнього вивезення та утилізації в Росії.¹⁸

18 листопада 1993 р. Верховна Рада України 254 голосами за проти 9 нарешті ратифікувала Договір СТАРТ-1, визнавши для України загальні пропорції скорочення ракет (36%) і боєголовок (42%), передбачених договором для колишнього СРСР, а також заперечивши обов'язковість статті V Лісабонського протоколу. Парламент затвердив резолюцію з 13 пунктів, яка містить максимально широкі вимоги надання гарантій національної безпеки України з боку ядерних держав світу, включаючи зобов'язання:

- ніколи не застосовувати ядерної зброї проти України;
- не використовувати проти неї звичайні збройні сили і не вдаватися до погрози силою;
- поважати територіальну цілісність і недоторканість кордонів України;
- утримуватися від економічного тиску з метою вирішення будь-яких спірних питань.¹⁹

Резолюція також містить вимоги фінансування процесів роззброєння та відшкодування вартості ядерних матеріалів, що містяться в боєголовках на території України.

Однак це рішення Верховної Ради не покращало зовнішньо-політичного становища України. Критичне, а подекуди й відверто негативне ставлення урядових кіл США, країн Західної Європи та Росії до рішення українського парламенту свідчить про те, що до остаточного розв'язання проблеми ще надто далеко. Слід зауважити, що протягом тристоронніх консультацій і переговорів за участю представників України, Росії і США в Києві та Москві в грудні 1993 р. — січні 1994 р. сторони також не наблизились до компромісної угоди, яка відбивала б інтереси України.

¹⁸ «Россия аннулировала документ, подписанный президентами Украины и России в Масандре» // «Независимость», № 114, 24 сентября 1993, с. 1.

¹⁹ «Нелегкий шлях до дезертизації». З виступу першого заступника Голови Верховної Ради України Василя Дурдинця на пленарному засіданні 18 листопада 1993 року // «Голос України», 24 листопада 1993, с. 2.

Ставлення впливових політичних кіл в країнах Заходу щодо комплексу проблем у Східній Європі визначається як і раніше принциповою підтримкою буржуазно-реформаторських сил Росії як запоруки стабільності та безпеки в регіоні, що обумовлює досить інтенсивне співробітництво з режимом Б. Єльцина й обережність відносно геополітичних інтересів Росії в Східній і Центральній Європі, басейнах Чорного і Балтійського морів, на Кавказі та в Середній Азії.

Номенклатурно-олігархічна структура влади в Україні, на тлі відсутності ринкових реформ, реакційного виборчого законодавства і поглиблення економічної кризи *стимулює упереджене ставлення до військової та зовнішньої політики держави*, незважаючи на такі чинники, як успіх ультра-націоналістів із Ліберально-демократичної партії Володимира Жириновського під час недавніх виборів до федеральних зборів та відцентрові тенденції в регіонах Росії.

Неспроможність внутрішніх чинників забезпечити запровадження ефективних реформ в українській економіці *становитиме найбільш істотну загрозу національній безпеці держави та нагальним потребам її прогресивного розвитку*. Наслідком економічної стагнації може бути лише критичне зменшення ефективності зовнішньої політики держави. За таких умов питання безпеки ядерних об'єктів на українській території справлятиме постійну притоку для ескалації зовнішньо-політичного тиску на Україну і пониження національної гідності її громадян.

«Суверенність Української Держави, неподільність території та свободи її населення захищають Українські Збройні Сили, а тому треба якнайскорше подбати про розбудову української армії, забезпечити її наймодернішими військово-технічними засобами. Військова повинність — обов'язок усіх здорових чоловіків; жінки служать на добровільній основі. Найвищий керівний чинник наших Збройних Сил — Державна Оборонна Рада, очолений Головою Держави. Виходячи з того, що гарантією безпеки нації є її власна сила, вважаємо, що уряд зобов'язаний докласти максимум зусиль для забезпечення наукового, технічного та виробничого потенціалу, зосередженого у військово-промисловому комплексі України...».

Київ, 2.7.1993

«Єдино правильний шлях»
Програмова доповідь Голови Проводу
Конгресу Українських Націоналістів.

Сергій ПЛАЧИНДА

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІ ПЛЕМЕНА І ДЕРЖАВИ

Тихо й непомітно минув рік Трипільської культури в Україні. Ні засоби масової інформації, ні державні структури, ані Президент зі своїм оточенням належно не вшанували першопочатки людської цивілізації. Не допоміг і авторитет ЮНЕСКО, що оголосило 1993 рік *Роком Протокультур*, на чолі яких стоїть наша, трипільська.

Ця благородна подія, як відомо, присвячувалася сторіччю від того дня, коли батько української археології Вікентій Хвойко віднайшов під старовинним українським селом Трипільля рештки першої людської цивілізації, яку й було названо Трипільською Культурою. Значення її в історії людства й визначило ЮНЕСКО своїм рішенням. Але чому засоби масової інформації так ретельно замовчували цю подію? Чому міністр культури України п. І. Дзюба — ні пари з вуст про Трипільську культуру? Чому Президент Л. Кравчук відвідав міжнародну виставку філіателістів у Києві, а розкішної виставки «Трипільський світ» в Музеї літератури не бачив?

Чи не тому, що першу людську цивілізацію, яка починалася не з меча, а з *плуга* і сонцеподібної *хлібини*, цю хліборобську культуру заснували давні українці-першоорачі *Орії*, що їх здебільшого досі непривально називали аріями. Саме тут, на степових обширах між Прикарпаттям і Дніпром сім тисяч років тому орії (або оріяни) першими в світі присвоїли коня, винайшли колесо і плуга, проклали першу борозну, посіяли жито й пшеницю, спекли першу хлібину, яку згодом понесли в світі. Це стверджує відомий американський археолог Вальтер Сулліван («Монреаль Стар» за 6. 2. 1973 р.); про це свідчать і новітні знахідки та публікації молодого українського археолога Юрія Шилова (Інститут археології АН України).

А ще утвердив думку славнозвісний академік-великомученик Микола Марр про те, що стародавня українська мова — санскрит — є матір'ю всіх індоєвропейських мов. Так само як стародавня Україна — Оріана — є колискою всіх індоєвропейських народів. І тому рік Трипільської культури мали б відзначати не лише українці, в й народи Індії, Європи, Ірану, Таджикистану тощо. Однак цього боялися робити деякі поважні українці. Адже йдеться про *новий сучасний погляд* на історію стародавньої України, на історичну місію українського селянина. А це те, що викликає агресивну заздрість у деяких сусідів і страх у тих українців, які звикли слухняно і сліпо йти за офіційними брехнями чужинців та совєтських псевдовчених, зокрема — так званих «старших братів», які є насправді наймолодшими блудними синами України.

Тому така глуха мовчанка довкола року Трипільської культури.

Але навіть в найчорніші дні большевицько-шовіністичної реакції знаходилися чесні вчені, які говорили велику правду про великий український народ, його славу історію. Маю на увазі дерзновенну й

новаторську книгу доктора історичних наук Валентина Даниленка «Енеоліт України» (Київ, 1974 р.) та сміливу й глибоку працю лєнінградського вченого-археолога Леоніда Клейна «*Big Dnipra do Indu*» (Москва, 1984 р.). Вони майже одночасно вперше явили світові наукові карти, за якими видно, як орії з IV по II тисячоліття до н. е. несли й несли свою хліборобську культуру в Китай, Індію, Месопотамію, Палестину, на Острів Крит, в Єгипет, Італію, на Балкани, в Західню Європу та Скандинавію.

Та спочатку з'ясуємо, які причини такої широкої міграції давніх українців? Чому орії-укри-роси-сумеріяни так масово колонізували малозаселені далекі землі?

Ідеться про перший в історії людства і чи не найбільший демографічний вибух, що стався сім тисяч років тому на терені Стародавньої України — Оріяни (або — Атари за Ю. Шиловим). Причина цього явища становить великий інтерес для вчених.

Наші далекі предки мешкали тут задовго до льодовикового періоду. В зв'язку з цим згадаймо *пуповину стародавньої України* — село Королево на Закарпатті. Майже 20 років ведуть тут розкопки українські археологи, які знайшли на високих кам'янистих пагорбах — природніх бастіонах — *першу в Україні та й на терені колишньої імперії палеолітичну стоянку*, котрій нараховують понад мільйон років. Ось він — демографічний епіцентр українського та всіх індоєвропейських народів — село Королево (і тут має стояти відповідний пам'ятник!). Звідси люди палеолітичної доби — протоукраїнці і протоєвропейці — переселялися передусім на тепле й затишне осоння Прикарпаття. Тут формувався стародавній і вельми самобутній давньоукраїнський етнос. Мовиться про незвичайний етнічний спалах, скалки від якого бачимо на Памірі і в Індії, в сучасному Ірані і на Балканах, в Палестині і на Кавказі... Саме це й дозволило сучасним індійським ученим висунути гіпотезу про *прихід оріїв (аріїв) до Індії з Прикарпаття* (з цією теорією мене вперше познайомив ще 1972 року відомий вітчизняний сходознавець Володимир Демидчик).

Етнічно однорічне населення Прикарпаття розселялося на схід, до високих берегів Дніпра, де й викохалася та виплекалася перша хліборобська культура людства.

Мільйонолітня адаптація аборигенів до умов краю й спричинилася до високого рівня народжуваності, стійкості організму та великої тривалості життя. Зважмо й на таку деталь: одна з назв давніх українців — *Роси*. Тобто — в перекладі на сучасну мову — *водяники*. Люди, що народилися з роси, з води живуть на воді (ще 50 років тому в Україні нараховувалося 25 тисяч річок!). А вода — це здоров'я. І найвживаніша страва росів — риба, що дає розвиток мозку та молодість клітинам людського організму.

Власне, демографічний вибух примусив присвоїти коня і корову, винайти колесо і плуга, інтенсивно сіяти хліб, займатися бортництвом і скотарством, гончарством і ковальством.

Так утворилася перша в світі хліборобська супердержавна, що розрослася від Прикарпаття до річки Рос (тодішня назва Волги — східного кордону Оратанії) і від Трипілля до Скитського або Чорного (тобто —

Південного) моря. І на цій великій густо населеній території *не було* воєн чи конфліктів. З *миру і злагоди* починалася людська цивілізація, з *доброти* народжувалася Оріяна-Україна. Без перебільшення можна сказати, що наші предки в той час були найпереднішими на землі. Це в першу чергу стосується першомудреців світу — українських жреців — *волхвів*, що були служителями язичницького релігійного культу і водночас — носіями стародавньої української культури й духовости, народньої медицини, знань з астрономії, математики, географії, будівництва тощо. Їм належить чітко розроблена демографічна концепція *мирного розселення* оріїв-росів. Скажімо, щотрироки, здебільшого на свято Овсеня — бога осені й родючости — юнаки тягнули жеребки. Кому випадало йти на «нові землі», мусив за зиму одружитися, а община чи родина мала йому до весни дати коня, лодію, та інші необхідні речі для довгої мандрівки. На свято Ярила (бог весняних робіт, чоловічої дужости і т. п.) селище чи городище проводжало нову молоду общину в далекі світи — на віки вічні.

За археологічною картою Л. Клейна перша міграційна хвиля оріїв-росів йшла за таким маршрутом: Дніпро — річка Рос (Волга) — південне узбережжя Аральського моря. Тут молоді общини розділилися на дві партії: одна пішла через Памір в Індію, друга — через сучасний Туркменістан — в Месопотамію, на береги Тигру і Єфрату.

В Індії й досі орії нагадують про себе: одна з сучасних індійських мов так і називається *орія* (лінгвісти твердять, що в ній 80% українських слів).

Корова в Індії, як відомо, священна тварина. А хто і коли її освятив, індуси не пам'ятають. Про це їм може нагадати стародавній українській міт.¹

Священні «Веди» визнані в світі як найстародавніша пам'ятка людського розуму, з них починається індійська філософія. Але, «Веди» народилися на побережжі Дніпра... У «Ведах» немає згадок про пальми, оази, банани, цитрини, оливки, пустелі. У «Ведах» немає згадок про крокодила, жирафу, верблюда. У «ведах» оспівана буйна, чарівна, багата на мед, молоко, трави, зерно, м'ясо природа Оріяни-України... У «Ведах» згадані соловей, лелека, жайворонок.

Та найвагоміший аргумент — це мова. «Веди» написані стародавньою українською мовою — санскритом: тата (Тато), сата (сотня), васанта (весна), мед, тама (темно) і т. д.

Власне, мова «Вед» переконує, що немає «раннього» санскриту (давньо-українська мова) і «пізнього» санскриту (праіндоевропейська мова), а є один *санскрит* — *стародавня українська мова*. Про це переконливо свідчить українсько-санскритський словничок, що його нещодавно опублікував цікавий часопис «Індо-Європа» (1991, №1, ст. 40–42):

¹ За старовинним українським мітом Чорнобог підступними засобами полонив сонного Перуна, зв'язав його і заховав у найглухіших нетрях свого підземелля. Доки лицарі Вирію Тур і Чур ходили визволяти Громожерця, в Оріяні утворилася посуха: обважнілі хмари низько літали над землею, але не було Перуна, який розколов би їх своїми стрілами. Тож висохли річки й криниці, дохла худоба і звірі без води, вмирали люди. Але появились важкі хмари і перетворилися у дивовижних тварин — *корів*, від яких потекли Оріяною *молочні ріки*, що напоїли спраглих і голодних.

Багато — багута.	Дати — дата
Був — бгу.	Два — два.
Бувати — бгавати.	Двері — двара.
Будити — буд.	Двісті — два ста.
Буття — бгут.	Дерево — дарава.
Варити — Вар	Діра — Дар
Вертіти — вартіта.	Жити — джив.
Весна — васанта.	Знати — джанати.
Виліпити — виліпта.	Кара — кара.
Відати — від.	Карб — карб.
Вітання — віта.	Кіл — кіл.
Гатити — гаті.	Мед — мед.
Голосити — гласити.	Хрін — крін.
Гнути — гну.	Кут — кута.
Громада — грама.	Тато — тата і т. д.
Грива — грива.	

Висновок один: Індія і Україна — рідні сестри, в них одна мати — Оріяна (Стародавня Україна). Так само як Іран і Україна — брат і сестра. «Сумеріяни — перші цивілізовані люди на землі, вони створили культуру міського життя, письмо, торговельні відносини, і цим завоювали світ», — пише історик Вольф Шнайдер.

Яку ж «культуру міського життя» принесли в Месопотамію оріїни з-над Дніпра? Вони збудували перші цивілізовані міста УР (тобто «місто орачів»), КУТА, УМА («місто вчителів і мислителів») і... КІШ. Водночас орії здивували тутешній світ тим, що з'явилися на конях і возах, яких досі тут ніхто не бачив. Мешкали орії-сумеріяни в глиняних хатах-мазанках. Та мабуть найбільша їхня заслуга полягає в тому, що вони подарували Месопотамії найдосконаліше за всю історію людства письмо — *клинопис*.

Нам добре відоме трипільське письмо, зокрема його літери, що їх я назвав би літерами-оберегами (зокрема К, Л, М, Н та ін.). Чому? Та тому, що вони складені, як на мою думку, зі стріл Перуна. Якщо уважно придивитися до цих першобукв світу, то аналогія з стрілами Перуна буде цілком логічною. Адже стріли Перуна в уяві давніх українців — найбільш грізне і найнищівніше знаряддя в боротьбі проти ворожих сил Чорнобога, Мари, Пека та інших богів зла і смерті. Закономірно, що стріли Перуна — перші знаки давньоукраїнського орнаменту. Природньо, що вони з орнаменту перейшли в письмо.

Саме цей принцип, на мою думку, застосували оріїни-сумеріяни (шумеріяни, шумери) при створенні клинописного письма. Вчені-лінгвісти давно розшифрували клинописні тексти, але й досі не можуть дати пояснення, чому сумеріяни вдалися до «геометричного» клинопису. Адже значно пізніше в світі з'явилися абетки ієро- та петрогліфічні. Це — зрозуміло, бо творці цих абеток намагалися подати літери — образи, літери-символи певних предметів і явищ. Давні сумеріяни створили унікальну й найдосконалішу абетку-оберіг, в основі якої є стріла Перуна. Отже, клинопис — це абетка-тотем, священе письмо, яке оберігає мудру людину від злих сил, дає людині

розум і снагу. Так можна, мені здається, трактувати *перунове письмо* — клинопис, що є сьогодні найприйнятнішим і «найзрозумілішим» для кібернетичної машини.

От що несли в світі давньоукраїнські племена з-над Дніпра і Десни, з-під Карпат і Галичини.

По-різному називали давньоукраїнські племена, що розселялися в далеких землях: оріяни, сумеріяни (шумери), гиксози, роси чи руси, кимерійці або кимери (гомери); венеди; пелазги (лелеки); обричі; скити; саки; галли (з галичан); роксоляни; анти, які дали назву великому періодові людської історії — *античний світ*; укри; етруси (тобто з русинів) — це вони спородили цивілізації Стародавньої Греції й Риму. І кожне давньоукраїнське плем'я — це визначний період в історії Стародавньої України.

Однак, про ці періоди ми, українці, майже нічого не знаємо. Причини: кількасотлітнє колоніальне становище України, несамовитий гніт великодержавного російського імперіялізму та шовінізму, цензурні утиски, сзуйтський нігілізм космополітів, що «тихою сапою» винищують в українців рештки національної гідності. Тема про давньоукраїнські племена і держави за большевицької доби була заборонена. Комуністична цензура ревно стежила, аби про Стародавню Україну не було і згадки.

Назву приклад. Восени 1959 року я побував на археологічних розкопках, що їх провадила під Кременчуком провідна спеціалістка з Черняхівської культури археолог Євгенія Махно. Вона розкопала селище антив IV ст. н. е. і кожна знахідка промовляла про те, що перед нами старовинне українське село, в якому жили давні українці, матеріальна культура яких нічим не відрізнялася від етнокультури українців XIX — першої половини XX століття, а духовий рівень антив був навіть значно вищим: вони володіли — і про це засвідчували численні надписи на кераміці — трьома мовами. Рідною («іванове письмо», буквиця), латинською і давньогрецькою.

Про все це я розповідав по телебаченню, коли приїхав додому. То був період хрущовської «відлиги», мені надали можливість говорити у прямий етер протягом години, але наступного дня редактора передачі звільнили з роботи за те, що пропустив в етер «буржуазний (!) націоналізм», а мені назажди заборонили з'являтися на порозі українського телебачення.

Історію України дозволялося розглядати лише з XV — XVI століть. Ось чому стародавня історія України — біла пляма на карті минулих віків і тисячоліть. Особливо замовчувалися найстародавніші періоди. Що ми знаємо, наприклад, про амазонок? Майже нічого. Існує навіть думка, що вони — романтична вигадка деяких істориків і літераторів. Між тим, важко назвати античного автора, який би не писав про амазонок, про їхніх видатних провідниць Мирину, Фалестру, Пантесиляу та інших.

Хто ж такі амазонки? На мою думку — войовниче плем'я давньоукраїнського жіноцтва III — I тисячоліття до н. е.

Як утворилася ця неповторна в світовій історії дівоча вольниця? В найдавніші часи на чолі роду, стійбища (коша) стояла жінка — *Мати Коша* (звітси — ім'я стародавньої української богині — охоронниці жінок Макоші чи Мокоші). Вона порядкувала в роду, посиляла

чоловіків на полювання чи будівництво житла тощо. В Матері Коша було безліч клопотів з ранку й до вечора, на ній лежала вся відповідальність за життя коша, а чоловіки мали більше вільного часу, вони мали можливість помислити, а чи поміркувати над тим, як полегшити свою тяжку працю. Саме чоловіки стародавньої Оріяни й винайшли колесо та приручили коня. Коли чоловік сів на коня і подивився на всіх зверху, коли він міг долати великі відстані за короткий час, коли зачудував світ своїм візком, на якому міг перевозити чималі вантажі, соціяльне його становище різко змінилося. *Він очолив рід, стійбище, кіш*. Ті жінки, що не могли примиритися з патріярхатом, створили вольницю.

За свідченням Геродота та інших античних істориків, амазонки — вправні вершниці, хоробрі й витривалі воячки, які добре володіли мечем, бойовою сокирою, списом, луком і стрілою. Носили вони довгу дівочу косу як ознаку вільної, незалежної жінки. Звідси — українська народня назва амазонок — *косачки, косачі* (на стародавній китайській гравюрі зображено постаті амазонок з товстими косами, що спадають через ліве плече до землі).

За мою гіпотезою амазонки — засновниці української козацької вольниці. Підтвердженням цього — горельєфне зображення давньоукраїнського козака з «оселедцем», що звисає з потилиці, та довгою косою, що спадає з тімені на плече.

Це зображення, що знайдене в гробниці єгипетського фараона Хоремхеба (XIV ст. до н. е.) підтверджує припущення про походження назви «козак» від слова *коса*. Водночас, можемо стверджувати, що українському козацтву 3500 років (а не 500, як це трактують деякі псевдоісторики та скриті ненависники України).

Заселяли амазонки Низ Дніпра, причорноморські та приазовські степи, Крим та багато інших територій.

Щороку на свято Ярила амазонки мали шлюб з молодими скитами. Виховували лише дівчаток. Хлопчиків віддавали скитам, або, здебільшого зумисне травмували (за Гіпократом), аби не дати можливості воювати проти жінок. Покалічених таким чином чоловіків використовували в ролі ремісників та на різних роботах.

Античний історик Лісій (Лисий, 459 — 380 рр. до н. е.) повідомляє, що амазонки *першими* винайшли залізну зброю й сіли на коня, чим довгий час переважали своїх ворогів. Це дало можливість косачкам захопити великі території, підкорити сусідні й віддалені народи, зокрема — Малу Азію, Мізію, Лідію, Карію, значну частину Кавказу (за Страбоном). На захоплених територіях заснували вони багато міст.

Діодор Сіцилійський (I ст. до н. е.) розгорнуто описує подвиги цариці амазонок Фемішкіри, яка зі своїм хоробрим мобільним жіночим військом «підкорила багато народів за Танаїсом» (Доном) і сама героїчно загинула. Ще більшої слави зажила її донька, яка з великим військом амазонок підкорила Фракію, частину Азії й завоювала Сирію. На ті часи військо амазонок сягало кількості 120 тисяч хоробрих воявниць.

(Продовження буде)

Св. Володимир Великий, володар України 980—1015

Едіт БОГАЦЬКА

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

*"Живи, Україно, прекрасна і сильна,
В Радянськiм Союзi ти щастя знайшла.
Між рівними рівна, між вільними вільна
Під сонцем свободи, як цвіт, розцвіла!"*

(УЦІС) Упродовж багатьох років звучали ці псевдоурочисті й помпезні слова Гімну Української ССР, вбиваючи у підсвідомість советської людини, що нібито так воно й є насправді: і вільна, і сильна, і "як цвіт, розвіла". Але коли тоталітарні пута й мури впали, а порох трохи осів, протерши очі від "ідеологічної куряви", вражені українці побачили, що розкішна колись українська земля, яка була створена Господом Богом, здається, саме для того, щоб люд тут "плодився і розмножався" (середньовічні мандрівники зазначали, що в українських родинах було не менше, як по п'ятеро-шестеро здорових, веселих дітей), — ця земля лежить знівечена й спотворена, а людей на ній вмирає нині більше, ніж народжується.

Отака собі — "прекрасна і сильна" !

Тому зрозумілими, хоча й дещо несподіваними для кореспондента УІС, були слова доктора економічних наук, заступника міністра Міністерства охорони навколишнього природного середовища України Василя Шевчука, що "свідомість у галузі екології змінилася на 180 градусів після здобуття Україною Незалежності".

Економіка советської України формувалася в складі так званого загальногосподарського комплексу, і свого часу Сталін накреслив Україні роль постачальника металу, вугілля, зброї і харчів, тобто в основному важку промисловість і сільське господарство. Зрозуміло, що ці галузі потребували інтенсивного розвитку енергетики і важкого машинобудування. Внаслідок цього структура української економіки була дуже деформована. Серед республік колишнього СРСР Україна мала (і нині має) найбільшу матеріально- та енергомісткість кінцевого продукту (за оцінками експертів Світового банку енергомісткість українського національного доходу в 9 разів перевищує рівень цього показника країн, що входять в Організацію економічного співробітництва й розвитку). І тому природні ресурси експлуатувалися екстенсивно — їх було багато, при нічийй власності вони були нічийими і безкоштовними.

Хижацьке використання ресурсів мало своїм наслідком важку екологічну кризу, яка спостерігається й досі у деяких районах України, зокрема в Донецько-Придніпровському регіоні. Багато українських міст має надзвичайно напружену екологічну ситуацію. Тобто Україна успадкувала від СРСР важку екологічну кризу.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що в достатній мірі не було розроблене законодавство, яке регулювало б стосунки в екологічній сфері.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища ("Мінприроди") в досить стислих термінах розробило проекти законів, які Верховна Рада свого часу ухвалила, і тепер українська законодавча база складається з чотирьох основних законів: Закон "Про охорону навколишнього середовища", "Про тваринний світ", "Про природно-заповідний фонд", "Про атмосферне повітря". Ці закони окреслюють коло проблем і загальні підходи до їхнього вирішення. А Міністерство під ці закони через укази Президента і постанови Кабінету Міністрів здійснює еколого-економічні реформи. Але це справа не одного дня, оскільки впродовж десятиліть все йшло лише в бік руйнації.

Поворот громадської свідомості у ставленні до навколишнього середовища, який відбувся зі здобуттям Україною незалежності, не оминув і державних чиновників. Як вважає пан Василь Шевчук, раніше українські чиновники були фактично "всременщиками". Та нині люди відчули себе господарями, які будують державу для себе і для своїх дітей. Стало зрозумілим, що не можна створити демократичне суспільство й побудувати багату країну на зруйнованому доквіллі. І тому Мін. Природи спрямовує екологічні реформи таким чином, щоб впливати на зміну економічної системи України. Це, так би мовити, реформи на макрорівні: без них дуже важко вирішити конкретні питання, пов'язані з екологією. Але робота йде і на мікрорівні, тобто безпосередньо від природних ресурсів: вводиться плата за них, за забруднення навколишнього природного середовища; стимулюється впровадження в промисловість нових, екологічно чистих, технологій.

Упродовж 1993 року зроблено великий крок у підготовці екологічної реформи: створено цілу низку конкретних програм, але, на думку пана Шевчука, вирішення народньо-господарських питань за допомогою урядових програм — таких собі грандіозних, великомаштабних плянів, — як це робила колишня совєтська система, є "вчорашнім днем". І, хоча Мін. Природи не може покищо відійти від цієї практики й вимушене діяти за старими рецептами (оскільки в Україні більше 90% підприємств є державною власністю й інших способів впливу на них немає), тут розуміють, що більш ефективними є економічні, ринкові важелі, і саме на них заступник міністра з економічних питань Василь Шевчук покладає найбільші надії. Міністерство вже запровадило нові економічні механізми, зокрема, екологічні витрати введені до складу витрат виробництва, тобто витрати на охорону навколишнього природного середовища введені в калькуляцію собівартості продукції. На перший погляд, складається "невигідна" ситуація: чим чистіше повітря навколо підприємства, тим дорожчим буде кінцевий продукт. Але на думку Василя Шевчука, проблема виглядає так лише на перший і поверховий погляд.

Підрховано, що економічні збитки України внаслідок забруднення навколишнього середовища (без урахування Чорнобиля) складають 10% валового національного продукту. Це і втрата продуктивності праці

трудівника (люди частіше хворіють, почалася скорочуватись тривалість життя, зростає смертність), і зменшення продуктивності навколишнього природного середовища (кислотні дощі зменшують продуктивність лісів, пасовищ, основних фондів — метал скоріше ржавіє). Втрачається привабливість українського пейзажу — озер, річок, гаїв.

Підраховано також, що кошти, які використовуються на охорону навколишнього середовища, мають трикратний ефект: кожний вкладений в екологію карбованець заощаджує від втрат 3 карбованці. В зв'язку з цим, Міністерство поставило перед урядом і Верховною Радою питання про необхідність формування в складі державного бюджету окремого розділу "Охорона навколишнього природного середовища" і доведення витрат з держбюджету (в загальній сумі видатків) до 1%. Решту необхідних коштів — 2-3% — Міністерство отримує від підприємств, які вкладають кошти безпосередньо. Окрім того, стимулюється розвиток екологічного підприємництва: створено Екологічний банк, йде робота над створенням Екологічного фонду та Фонду Відродження. "Тобто, — зауважив пан Шевчук, — ми намагаємося одночасно впливати й примусовими, адміністративними заходами, щоб створити фінансову систему, яка давала б кошти, бо коли є гроші, питання вирішуються легше".

У цьому пляні Україну значною мірою підтримує Європа й світ. Приміром, Міністерство має досить тісні стосунки з Міжнародним банком реконструкції й розвитку (МБРР). Разом з ним і Фондом Маккартура створено Фонд збереження біорізномайття Східних Карпат. Іде допомога в збереженні біорізномайття дельти Дунаю; у вирішенні ряду конкретних проєктів щодо Озівського й Чорного морів. Це стосується перш за все будівництва й реконструкції очисних споруд Маріюполя й Одеси, підприємства яких скидають в акваторії велику кількість шкідливих речовин — вже завершуються передінвестиційні дослідження, які здійснюються спільно з представниками МБРР. Василь Шевчук уважає: якщо перерахувати за нинішнім курсом, то лише за рахунок міжнародного співробітництва і впровадження економічних механізмів Міністерство виправдовує своє існування й утримання. Тим більше, що штат Міністерства відносно невеликий: вцілому десь біля 3 тисяч працівників: 170 чоловік у центральному апараті, а решта — в управліннях, які створено в кожній області.

"Якщо нам вдасться утримати цей курс, — зауважив Василь Шевчук, — ми поступово перейдемо до реалізації тих напрацювань, які вже маємо.

Ми не є бюрократичним міністерством, — вважає він, — ми не пронизуємо виробництво, не сковуємо його, ніким не керуємо. Навпаки — ми тримаємо державний природо-охоронний каркас. Нині йдуть розмови про можливе скорочення чисельності міністерства в рамках загального зменшення управлінського апарату КМУ. Але, враховуючи обсяг і значення робіт в екологічній сфері, руйнування міністерства не кращим чином відіб'ється на навколишньому середовищі України".

"Ще не вмерла Україна, і Слава, і Воля!" — співають нині українці свій Гімн. І в цьому коротенькому "ще" бринить водночас і біль, і

надія, і острах: чи вистоймо, чи втримаємо Батьківщину на краю прірви. І хочеться вірити, що в Міністерстві охорони навколишнього середовища, яке було створене в серпні 1991 року, також думають про це.

*Україна на шляху від багатівікової накинutoї
ізолюваности до міжнародньої співпраці*

У 1993 році Міністерством охорони навколишнього природного середовища зроблено великий крок для підготовки еколого-економічної реформи в Україні: були розроблені три програми — Національна програма оздоровлення басейну Дніпра, Програма екологічної безпеки Донецько-Придніпровського регіону, Програма поліпшення екологічного стану Полісся. Остання пов'язана з радіаційним забрудненням та великомаштабною меліорацією, яка почала інтенсивно здійснюватися з 1965 року в великих масштабах, що завдала великої шкоди, хоча й мала певні позитивні досягнення в соціально-екологічному пляні, проте, з точки зору екології, мала в основному негативні наслідки: порушився гідрологічний режим малих річок, почали зникати болота. Але ж Полісся — це водно-болотна система, яка підживлює Дніпро, і в зав'язку з осушенням Полісся почав міліти й Славутич. Болота Полісся були місцем відпочинку багатьох перелітних птахів. Окрім того, Полісся — то частина “зелених легенів” Європи: ліси Полісся продукують кисень у загально-європейському маштабі. І все це почало занепадати.

Окрім цих трьох програм ведеться розробка Програми оздоровлення Азово-Чорноморського басейну й Карпатського регіону.

Зрозуміло, що ці програми вимагають величезних коштів, яких Україна в ці часи економічного занепаду не має. Міжнародні природо-охоронні організації готові допомагати в проведенні екологічної реформи, але для цього Україна повинна приєднатися до тих міжнародніх угод, які вже давно діють у цивілізованому світі й скеровують природо-охоронну діяльність у загальновизнаному руслі. Тому однією з важливих структурних ланок Мін. Природи є Управління міжнародніх відносин.

Як розповів начальник Управління Андрій Демиденко, в роботі керованого ним відділення домінують три головні напрямки:

1) здійснення багатостороннього міжнароднього співробітництва: організація виконання Україною міжнародніх зобов'язань в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до тих конвенцій, стороною яких вона є;

2) здійснення двостороннього співробітництва України з сусідніми країнами та іншими державами світу;

3) координування впровадження міжнародніх проєктів і програм.

До сьогодні в галузі охорони навколишнього природного середовища Україна є стороною більш, як 25 міжнародніх конвенцій. Це стосується в основному тих конвенцій, які розроблялися під егідою ООН і були підписані свого часу Советським Союзом, оскільки Україна була однією з держав-засновниць Організації Об'єднаних

Націй. Але з правонаступництвом у тих конвенціях, які розроблялися поза ООН, наприклад, Європейським співтовариством, виникли проблеми, тому що автоматично правонаступництво в них не наступає: до деяких з них Україна мусить приєднатися у новій якості. Приміром, винятково важливою є Базельська конвенція, яка регулює транскордонне перевезення небезпечних відходів. Міністерство розробило кілька важливих кроків для приєднання до неї, але це досить тривалий процес, бо необхідно внести багато змін у чинне українське законодавство.

Дуже важливими є конвенції про захист водно-болотних угідь та охорону місць гніздування птахів, і Україна, врешті-решт, приєднається до них, як і до інших Європейських конвенцій: Рамсарської, Бонської, Женевської та ін.

На черзі конвенції, розроблені Європейською Економічною Комісією ООН: Конвенція про транскордонні водотоки й міжнародні озера, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному аспекті.

Приєднавшись до цих та інших міжнародних угод в природо-охоронній діяльності, Україна бере на себе деякі зобов'язання і має звітуватися в Секретаріаті цих Конвенцій.

Наприклад, Білорусія на кордоні з Україною плянує видобувати будівельний матеріал. При цьому виникне кар'єр глибиною до 30 метрів, який може створити небезпеку для розташованих неподалік Шацьких озер, бо виникне депресійна воронка й почне падати їхній рівень, оскільки глибина озер менша. Але як домовитися з білорусами, щоб вони зважили на можливі наслідки їхньої діяльності поблизу українського кордону? Взагалі в цивілізованому світі це регулюється Конвенцією про оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному аспекті. На жаль, Україна (як і Білорусія) ще не є стороною цієї та інших конвенцій, що встановлюють, з одного боку, механізм зобов'язань, а з другого — шляхи вирішення можливих конфліктів.

Конвенція про транскордонний вплив аварій є спробою встановити механізм визначення відповідальності однієї сторони за шкоду від великих аварій, нанесену навколишньому середовищу сусідніх держав. Деякі воляють: "Не можна підписувати такий документ, бо, не дай, Боже, в нас щось трапиться, то нам виставлять рахунок!". А якщо в сусідів щось трапиться? Тим більше, що вітри дмуть переважно з Європи в Україну, а річки, якщо взяти Польщу — нашого найближчого сусіда (з яким, до речі, в нас дуже гарні стосунки як в політичній сфері, так і в природо-охоронній) — переважно течуть з України в Польщу. Тобто тут є безліч проблем.

Великого значення надають в Мін. Природі двостороннім угодам. Політична лінія міністерства полягає в тому, щоб в першу чергу укласти угоди з найближчими сусідами, а також з державами, які є лідерами в галузі охорони навколишнього природного середовища. Вже укладено міжурядові угоди зі Сполученими Штатами, Німеччиною, Угорщиною, Грузією, Польщею. Є політичні рішення щодо підпи-

сання угод з Росією та Білорусією — залишилися невеликі технічні питання, які, ймовірно, в лютому будуть узгоджені.

Існує ще одна цікава форма міжнародного співробітництва — міжвідомчі угоди. На міжвідомчому рівні Міністерство підписує угоду з Голляндією, на черзі — Данія, Франція. Щойно підписано міжвідомчу угоду з Молдовою. Обговорюється підписання з Ізраїлем.

Порівняно новим для України є впровадження та координування міжнародних проєктів і програм — раніше на державному рівні цієї роботи не велося. Для захисту навколишнього середовища існують можливості залучення беззворотніх позик — грантів — від різних міжнародних фінансових організацій, а також на двосторонній основі. За приблизними оцінками, залучені тільки в 1993 році міжнародні беззворотні кошти дорівнюють усьому бюджету України, виділеному на охорону навколишнього середовища.

Перш за все, це спільна для 6-ти причорноморських країн програма захисту Чорного моря. На жаль, український парламент і досі не ратифікував Бухарестську конвенцію про захист Чорного моря від забруднень, хоча саме Україна була її ініціатором: всі держави, крім Туреччини й України, вже її ратифікували — Болгарія, Румунія, Росія і Грузія. Ця програма є найбільшою за фінансовими джерелами — 30 млн. доларів.

Наступні дві дуже цікаві програми: Україна отримала невеликий грант (на 150 тис. дол.), який має в недалекому майбутньому перейти в більший — 1,5 млн. доларів — для підтримки заповідника “Дунайські плавні”; і другий — 0,5 млн. доларів на тристоронній заповідник “Східні Карпати” - Україна, Словаччина, Польща. Таких грошей українські заповідники ніколи не бачили.

Україна приєдналася до програми щодо Дунаю, в якій брав участь ще Советський Союз. Програма добре розроблена, і для українських природо-охоронців це гарне навчання, як працювати в міжнародних програмах.

Великі кошти необхідні для виконання програми по Дніпру. Це буде програма, в якій Україна мусить відігравати головну роль. Зокрема, через Фонд “Нов-гав” вже допоміг уряд Великобританії. Окрім того, є надія на підтримку спеціально створеного фонду в Канаді, з яким підписано угоду на 4,5 млн. канадських доларів.

Узгоджені невеликі за сумами двосторонні проєкти з Німеччиною (передбачається співробітництво з метою вдосконалення природо-охоронної законодавчої системи та з проблем контролі за перевезенням небезпечних відходів), а також з Голляндією — з питань охорони водних басейнів: щойно підписані проєкти конкретного співробітництва.

Зі Сполученими Штатами з політичних причин співробітництво виявилось “підваженим у повітрі”, але можна розраховувати на досить значні кошти, оскільки американський уряд уже виділив гроші на допомогу країнам СНД, і серед них велика частка припадає на охорону навколишнього середовища. Це програма захисту Дніпра, а

також — старих індустріальних районів Дніпровсько-Донецького регіону. Дуже цікавим може бути співробітництво в галузі екологічної контролі ядерної промисловости — Сполучені Штати мають значний досвід у цій ділянці.

Розгортається співробітництво з Францією — визначено деякі проєкти, які, можливо, будуть фінансуватися за рахунок двостороннього співробітництва. Це — досвід регулювання якості води в річках на підставі басейнових управлінь. Встановлено контакти на рівні міністерств для навчання мистецтва управління — це те, що в Україні було найбільше занедбано: управління майже не було, а тому й досвіду бракує. На урядовому, державному рівні немає чиновників, які б відповідали сучасним вимогам — старі чиновники звикли в основному виконувати команди. Відомо, що за советських часів лише 5% української промисловости управлялося з Києва, а решта — з Москви. Де ж взяти досвід управління державою?

“Я вважаю, що ми обов’язково мусимо підтримувати навчання керівників. І тому в кожний з перелічених проєктів ми закладаємо підтримку навчання наших спеціалістів як управляти. Це — найголовніше,” — вважає Андрій Демиденко.

(Закінчення буде)

«Згадуючи про біблійні мотиви у творчості Шевченка, слід підкреслити, що і в уяві читачів зроджуються інколи образи цього художнього світу. Пантелеймон Куліш розповідає у своїх спогадах, що для київської молоді творчість Шевченка була «воістину гуком воскресної труби Архангела», «його плачі та пророкування... здавались мов би якимсь одкриттям із неба». А Іван Нечуй-Левицький згадує: «Шевченкова поезія — це краса східного суворого, але й величного пейзажу десь на сході, в гарячих сторонах; Це ніби пишний вигляд Сінайських гір з гарячим, блискучим колоритом, звідкіль неначе от-от посипляться блискавки, і вдарить грім, звідкіль ніби сипляться його пророчи поеії громом та блискавками».

Ярослав Грицковян
«Шевченко і Біблія»,
«Світи Тараса Шевченка», ст. 26

Борцям за волю України

Микола ШАТИЛОВ

СМЕРТЬ В ОСІНЬОМУ МЮНХЕНІ

(Продовження, 3)

8. Встань і Борись!

Відітхнувши, польська юстиція заходила навколо «архіву Сеника», готуючи новий процес. Степана Бандеру із засудженими товаришами притягли до відповідальности вдруге, і 25 травня 1936 року перед львівськими суддями поставлено двадцять одного члена Організації Українських Націоналістів.

Першого ж дня вибухнув небачений у судовій практиці скандал. Варта заводила оунівців поодиноці. Останнім — Степана Бандеру. Ті, що вже сиділи на лаві підсудних, піднялися, вигукуючи «Слава Україні!». Піднялися адвокати, за ними — ошелешені присяжні, а далі — й сам високий суд. Було з чого кпоти журналістам!

Степан Бандера одразу ж визнав, що є Крайовим провідником ОУН у Західній Україні, що всі відомі слідству атентати підготовлені за його наказом, що ОУН карала й каратиме національних зрадників. Відповіді навіть на формальні запитання він подавав так, що вони моментально потрапляли на газетні шпальти. Громадянство? Тимчасово — польське, бо «ще не вмерла», ще буде Україна незалежною державою. Ставлення до військової служби? Член Української Військової Організації!

Коли голова суду дорікнув йому неповагою до людського життя, Бандера заперечив виважено і серйозно: ні, чекаючи на страту, переживав менше, ніж тоді, коли проводжав на певну смерть Лемика і того, хто вбив Перацького.

А на завершення процесу він знову почув знайоме: Бандера Степан, народжений 1 січня 1909 року в Старому Угринівці Калуського повіту, колишній студент Львівської політехніки, — довічне ув'язнення.

І в тюрмах, він залишався провідником і бійцем, і в казематах не зраджував «Декалогу націоналіста»: «Встань і борись! Слухай і вір, здобувай і перемагай...» За п'ять років — три голодівки: по дев'ять, по тринадцять, по шістнадцять днів.

Злиденна польська адміністрація вночі не освітлювала тюремні камери, що збагачувало казну аж на 440 злотих, а довідавшись про підготовлену Бандері втечу, витратила дванадцять тисяч на посилення охорони в'язниці «Свенти Кшиж».

«Страхом на ляхи» був Степан Бандера, який, звільнившись, триматиме в постійному страсі інших окупантів України — большевиків.

З початком німецько-польської війни 1939 року, коли польське військо поспіхом залишало міста, в'язні берестейської тюрми самозвільнилися, а з ними вийшов за браму і Степан Бандера.

Добиваючись манівцями до Львова, він не впізнавав знесилених колись Волині та Полісся, де за його провідництва лише налагоджувалася оунівська мережа. Тепер край вирував націоналістичними пристрастями, подекуди формувалися партизанські відділи, зароджувалася УПА — Українська Повстанська Армія.

А на львівських вулицях, як і по всій Західній Україні, почувалися хазяями московсько-більшевицькі окупанти. Дійсність вимагала політичної перебудови ОУН, і з серією пропозицій Бандера виїхав до Італії, де перебував новий Голова Проводу полковник Андрій Мельник.

Те, що Організація вже не є монолітною, Бандері було зрозуміло. Розколина з'явилася восени 1938 року, коли, зненацька проінспектувавши Закарпаття, Ярослав Барановський категорично заборонив Крайовому Проводові ставати на збройний захист незалежної Карпатської України. Роман Шухевич, Михайло Колодзінський і Зенон Коссак (обидва останні загинули в бою із угорськими загарбниками) так само категорично зігнорували вказівку несподіваного пацифіста.

Ярослав Барановський був добре обізнаний з тим, як вороже ставляться до нього в Краю, бо зв'язковою між Західньо-українськими землями і закордоном була його наречена, а згодом дружина — Анна Чемеринська. Для подружжя не було секретом і те, хто першим зумів розпізнати зраду... Чи не тому жодна з ретельно підготовлених операцій щодо визволення Степана Бандери не мала успіху? Завжди вчасно втручалася поліція!

Андрій Мельник рішуче відкинув звинувачення проти свого найближчого помічника і не погодився усунути його від активної діяльності у Проводі. Розколина поширшала. А коли Бандера, висловлюючи думку крайових оунівців, заявив, що вони ні в якому разі не поставлять завдання протикомуністичної боротьби в залежність від Німеччини, що виходитимуть винятково з внутрішнього стану СССР і не потребуватимуть у своєму збройному протистоянні комуністам іноземної допомоги, розколина перетворилася на прірву.

У лютому 1940 року Степан Бандера згуртував навколо себе цілком самостійний Революційний Провід ОУН, він же був обраний його Головою на Другому Великому Зборі ОУН (1941 рік). Таким чином, українські націоналісти поділилися на «мельниківців» та «бандерівців». І якщо перші — мало кому відомі, другі змусили говорити про себе всю сталінську імперію.

Можливо, найпідступнішим злочином комуністичної пропаганди — хоч за Сталіна, а хоч за Горбачова — була зловісна чекістська вигадка про колябораціонізм бандерівців. Совети самі аж до 22 червня 1941 року підгодовували фашизм, але військовий вишкіл вояків українського легіону у вермахті вважали зрадою.

У ніч проти 30 червня українські легіонери зосередилися на північно-західній околиці Львова і почали просочуватися в місто. На них чекали заслані із Кракова чільні діячі ОУН, які мали підготувати скликання Національних Зборів.

Того ж вечора в будинку львівської «Просвіти» Національні Збори пристали на пропозицію ОУН і відновили Українську Державність. Уряд — Українське Державне Правління — очолив двадцятидев'ятирічний

заступник Голови Проводу ОУН Ярослав Стецько. Керівник військової референтури Роман Шухевич став заступником міністра оборони (генерала Всеволода Петрова — міністра — німці, схаменувшись, не випустили з Праги), а знайомий нам Микола Лебідь — міністром державної безпеки. Диктор Львівського радіо Юліян Савицький повідомив світові, що з'явилася ще одна незалежна країна.

Звертаючись до Національних Зборів і до присутнього в залі німецького урядовця Ганса Коха, Ярослав Стецько сміливо і недвозначно попередив: «Німеччину, яка веде війну з Росією, уважатимемо нашим союзником, якщо вона визнає наше право на державну незалежність».

За лічені дні німці переконалися в енергійності натхненої бандерівськими ідеями молодого владу, усвідомили небезпеку з боку Похідних груп ОУН, які насаджували українську адміністрацію на Великій Україні, і кинули за ґрати Ярослава Стецька і Степана Бандеру. Вислухавши гітлерівський ультиматум: зараз же відкликати Акт відновлення Української Держави, — обидва відповіли: «Ніколи!» Обоє гестапо замкнуло в бункерах концтабору Саксенгаузен, а на Провідникові жорстоко помстилися за оте «ніколи!», по-звірячому вбивши в ув'язненні його братів — Олександра та Василя.

По Україні прокотилися масові арешти оунівців, більшість членів українського уряду німці загнали за колючий дріт і з особливою затятістю продовжували винищення учасників Похідних груп (з тисяч живими залишилися одиниці!).

Німці не побажали союзника. Ну що ж, на довгі роки вони забезпечили себе ворогом.

9. УПА б'ється на два фронти

Як і передбачав Степан Бандера, проти німців і совєтської партизанки, що з не меншою жорстокістю заливала за шкуру сала українцям, піднялося Полісся. Перший регулярний відділ УПА повів у бій колишній офіцер польської армії Сергій Качинський. Бандерівці з таким завзяттям приборкували большевицьких партизанів, що вони почепили Качинському ще й своє, червоне псевдо — «Серьожа-садист» (до речі, всі командири УПА мали конспіративні псевда, але ми будемо їх називати по можливості справжніми прізвищами). Покінчивши зі свавіллям партизанки, бандерівці зайнялися гітлерівцями. Сергій Качинський загинув у запеклій сутичці з німцями, захоплюючи склад зброї в містечку Оржеві.

Поодинокі відділи поповнювалися вояками і переформовувалися в сотні, сотні складалися в курені... І проти весни 1943 року в полісько-волинських пущах діяла військова група *УПА-Північ*, командиром якої був полковник Роман Клячківський, відомий діяч ОУН, 1941 року засуджений комуністами до розстрілу і забутий ними у Бердичівській тюрмі, коли Червона армія панічно тікала перед німцями. Проте комуністи ніколи й нічого не забували, і командир *УПА-Північ* поліг у бою з військами НКВД, які 12 лютого 1945 року оточили його штаб-квартиру на Оржівських хуторах у Рівненській області.

УПА-Південь, що розвинулася із оунівських Похідних груп, контролювала Уманщину, Вінниччину і Кам'янець-Подільщину, а її підпільні осередки боролися в Одесі, Кривому Розі, Дніпропетровську,

Маріюполі... Доля цієї частини УПА була напрочуд трагічною. Після відступу німецької армії вона одержала наказ відійти на Волинь і, перетинаючи фронт, втяглася у виснажливі тримісячні бої із загороджувальними загонами енкаведистів і бойовими з'єднаннями совєтів. Майже всі «південці» навіки залишилися в Гурбенських лісах. 10 червня 1944 року наклав головою і їхній командир — полковник Омелян Грабець, залучений до ОУН іще першим Крайовим провідником Юліаном Головінським, невтомний збирач оунівських сил на Холмщині, улюбленець націоналістичної студентської молоді, якому в його тридцять п'ять дуже пасувало псевдо — Батько.

УПА-Схід не являла собою військової цілості, бо її кадровий кістяк — ті самі Похідні групи — був зліквідований німцями. На Київщині, Чернігівщині, Сумщині з фашистами і більшовиками билися окремі курені повстанців, а влітку — восени 1943 року — рейдував великий загін бандерівців з Волині. УПА-Схід, не залишила по собі і достатньої кількості документальних свідчень, бо не мала штабу і сталого командування.

Найбільш організаційно міцною і боєздатною була УПА-Захід, антифашистські і антикомуністичні акції якої охоплювали Буковину, Галичину, а пізніше — терени Чехо-Словаччини та Польщі. Умови місцевості — Карпатські гори і просторі лісові масиви, стратегічні обставини — гнучкість лінії фронту, — все це сприяло масштабним військовим операціям, у яких і вславили себе «західнянці». УПА-Захід підлягала полковникові Василеві Сидору, людині невгамовного темпераменту, яка першою пробилася так званий «сокальський кордон», несучи визвольні ідеї ОУН на Волинь, людині, що її зусиллями піднімалися з колін українці Полісся. Полковник Сидір знайшов смерть 17 квітня 1949 року в долині річки Ломниці, в Перегінському районі на Станіславщині, відбиваючи напад емгебістів на свою лісову базу.

10. Мартиролог

Роман Шухевич — генерал-хорунжий, Головний Командир УПА, загинув 5 березня 1950 року в селі Білогорща, поблизу Львова, оточений спеціальними підрозділами МГБ.

Дмитро Грицай — генерал, шеф штабу УПА, 19 грудня 1945 року захоплений чехо-словацькою Службою безпеки й підданий жорстким тортурам, кінчив самогубством у в'язниці на вулиці Вашингтонській в Празі.

Олександр Гасин — полковник, від початку 1946 року шеф штабу УПА, загинув у перестрілці з емгебістами 20 січня 1947 року біля села Лани-Соколівські Стрийського району Дрогобицької області.

Леонід Ступницький — генерал, начальник штабу УПА-Північ, 30 липня 1944 року на Острозщині, оточений московсько-більшовицькими окупантами, відстрілювався до останнього набоєм і загинув у бою.

Михайло (Медвіг) Карпович — підполковник, від листопада 1944 року командир УПА-Північ, загинув 8 червня 1945 року в сутичці з каральним загоном совєтів.

Юрій Луца — військовий лікар УПА, відомий український поет, публіцист, історик, загинув 21 серпня 1944 року в селі Шутово Яворівського району.

Олег Ольжич — один з найкращих поетів української еміграції, заарештований гестапом «за зв'язок з бандерівцями» і замордований в концтаборі Саксенгаузен.

Петро Федун (Петро Полтава) — майор, політвиховник Головного штабу УПА, блискучий публіцист і політолог, чий статті нині передруковуються як злободенні відгуки на сучасні події, загинув у грудні 1951 року в Букачівському районі на Рогатинщині від кулі радянського окупанта.

А всіх не знають ні волинські пущі, ні поліські болота, ні карпатські полонини, ні норильські табірні тундри, ні казахстанські каторжні піски... Згадаймо їх, що віддали життя за те, щоб із пам'яті людства не вищезло ім'я України, і не залишилися безіменними.

11. Стежкою «Оленів»

Поразка фашистської Німеччини дала змогу Москві кинути всі сили на війну з «фашистськими недобитками», як кремлівські ідеологи називали українських націоналістів. Тепер можна було не економити людські ресурси, і більшовики широко застосовували такий метод придушення спротиву, як бльокада, коли та чи та місцевість настільки насичувалася карателями, що на кожного мешканця припадав свій кат.

Не менш страшною була й інша бльокада — інформаційна, бо радянські друковані органи нічого не повідомляли про народну війну в Західній Україні. Отож, з другої половини 40 років генерал Роман Шухевич почав практикувати *закордонні* збройно-пропагандивні рейди УПА, які наочно доводили світові нескореність України, шляхетність і мужність її захисників, і були «*демонстрацією* протибільшевицької збройної сили».

Чи не найяскравіше продемонструвала її на Словаччині сотня Мирона (псевдо), укомплектована випускниками підпільної офіцерської школи «Олені», що справляло не абияке враження на словаків, яким комуністи змальовували українців крвожерними терористами і zdegradованими бандитами. На початку осені 1945 року миронівці перебували в Межилабірському і Стропківському повітах. Уже відбулися десятки зустрічей із селянами, багатолюдні мітинги, вже не в одній церкві відспівав повстанський хор, коли влада схаменулася і взяла в кільце прашівські ліси.

Проте сотня вислизнула з оточення і заглибилася в хащі... Мирон завершував рейд за вісім кілометрів від прикордонної смуги, в Теплишовіце, де його хлопці влаштували селянам прощальний концерт і веселу вечірку, знову затиснувши автомати, відійшли назустріч небезпеці — долати кордон. Провідників вони не потребували. А взагалі, коли така потреба виникала, словаки охоче знаходили знавців утаємнчених стежок, а крім того — застерігали від своїх же комуністів, постачали інформацію, надавали притулок і ділилися шматком хліба. Приязне ставлення до українських повстанців не приховувала словацька преса (звісно, не комуністична). Газета «Демократ», зокрема, зазначала: «Останніми тижнями з'явилися у північносхідній частині Словаччини озброєні групи... До цього часу не було випадків, щоб ці групи допустилися насильства над життям чи майном громадян».

Не виключено, що саме така реакція спричинилася до того, що органи чехо-словацької державної безпеки — в душі найкращих радянських провокацій — негайно збили зі своїх горлорізів банду, замасковану під українських повстанців. Пізньої осені 1945 року банда грабувала й залякувала села Снінського повіту. Це вже був привід! І комуністи зчинили неймовірний галас, звинувачуючи УПА в усіх смертних гріхах.

А в наслідок скаженого цькування оунівців з'явився договір про вільний перехід військ радянського НКВД на територію Чехо-Словаччини. Підпис підполковника Станека на документі 1946 року фактично санкціонував більшовицьку інтервенцію.

Москва була дуже занепокоєна впливами українських націоналістів на громадян країни, якій вона вже підготувала комуністичний путч і чекала лише на сприятливі обставини, щоб здійснити його «мирним шляхом». На цьому шляху — кісткою в горлі — їй постали її оунівці. Наскільки серйозні козири вибивали вони з рук московських політичних шулерів, можна судити з того, що в травні 1947 року було підписано польсько-чесько-радянську угоду про спільні військові дії проти Української Повстанської Армії.

Догоджуючи Сталіну, поляки провели операцію «Вісла» — примусове виселення українців Лемківщини і Холмщини до західних та північних воєводств: тисячі родин силоміць вивезли на Велику Україну, а ті села, що були осередками революційно-визвольного руху, винищили до ноги. За лічені дні мальовничий, пісенний, волелюбний край комуністи обернули в пустелю.

Політика сталінського геноциду не поширилася на українців Словаччини, гадаємо, з трьох причин: по-перше, більшовицькі узурпатори лише готувалися вдертися до Градчанського палацу; по-друге, маленька країна не мала де ізолювати українців; по-третє, празькі можновладці переконалися, що словаки сприймають українських повстанців як своїх союзників, а надісланих центром карателів — як окупантів.

У квітні 1946 року акредитований в Празі іноземний журналістський корпус здійснив і собі десант на Словаччину. Представники вільного світу на власні очі побачили, що діється в околицях Пряшева і Кошиць, і донесли до читачів правду про українських повстанців.

Правда полягала в тому, що очолювана сотником Мироном тепер уже тисячна група в пішому й кінному строю спокійно перейшла кордон, а далі — мов ніж кризь масло — повіт за повітом, аж поки не опинилася під самісінькими Кошицями. На Великодніх Богослужбах бійці співали «Боже Великий, Творче Всесильний...», а за святковими столами дискутували зі словацькою інтелігенцією і забезпечували її літературою, яку і через сорок років вилучали естebaки.¹

Найбільшим попитом користувалася книжечка Дмитра Маївського «Більшовицька демократизація Європи», де передбачалося все, що

¹ Від чеської абрeвіатури StB (ec-te-be), повністю — státní bezpečnost — державна безпека. Службовці репресивних органів комуністичних режимів своєю антинародною діяльністю «заслужили» глузуливі прізвиська в багатьох країнах. Отже, чеському «естebaк» приблизно відповідають наші найменування: «гебешник», «хонторщик» тощо.

доведеться звідати і чехам, і словакам за комуністів. Приваблювало й авторське ім'я. Дмитро Маївський загинув від чеської кулі (і словаки це знали), коли разом із генералом Дмитром Грицаєм проривався до Баварії. Величезну кількість підпільної літератури — летючки, відозви, звернення — повстанці встигли розіслати за найрізноманітнішими адресами.

Зважаючи на те, що в цей же час вони побували в понад ста селах, не доводиться дивуватися ганебній поразці комуністів на тодішніх виборах, після чого проти Мирона виступили армійські з'єднання. Одначе словацькі солдати не поспішали стріляти в тих, кого не мали за своїх ворогів. Щоденник бойових дій УПА згадує єдиний збройний конфлікт: 16 квітня 1946 року, поблизу Пряшева, колишні червоні партизани, що спробували атакувати українців, були розсіяні кулеметним вогнем.

Миронівці підкреслено не втручалися у внутрішні справи словаків і не вводили порохунків з комуністами, хоча одержували чимало таких пропозицій. Майже без утрат повернулася група у своє розташування, і генерал Роман Шухевич нагородив її командира Золотим Хрестом Бойової Заслуги.

Сотник Мирон був переконаним і несхитним оунівцем, досвідченим фронтовим офіцером. Загинув він того ж таки 1946 року, мінуючи залізничну колію, власним життям перекривши рух «поїздів комунізму».

12 лютого 1948 року охорону Кошицького концтабору підняли по бойовій тривозі, і вівчарки, висмикуючи повідки з рук наполоханих солдатів, рванулися по слідах утікачів. А їх було шестеро. І був між ними сотник Української Повстанської Армії Бурлака. Ім'я легендарне, викресливши яке зі списку живих, чехословацька влада могла б доповісти Москві, що з оунівцями вона впоралася остаточно. Отож і шматували зимову ніч захекані вівчарки...

Збройна протибольшевицька боротьба переносилася в глибоке підпілля. Окремі частини УПА відходили за межі «соціалістичних країн». У червні 1947 року сотня Бурлаки, що базувалася на польській території, через західню Лемківщину й долини Великих Татр увійшла в Малі Татри, де зіткнулася з чеською дивізією й потрапила в облогу. Командир розчленував сотню на дрібні групи, які широким фронтом, з боями, просуваючись на Захід. Бої велися запеклі, на знищення, і українці завше віддавали перевагу смерті перед полонем. Оточені в лісному бункері троє повстанців і медсестра відстрілювалися, поки не закінчилися набої, а тоді пішли на прорив і загинули в рукопашній сутичці.

Такі факти швидко ставали набутком журналістів, бо після миронівського рейду західні засоби інформації вже не випускали з поля зору армію українських повстанців. Кореспондент «Свободи» повідомляв тоді з Братіслави: «Якби УПА приймала в свої ряди інші народності, то її загони вміть поповнилися би словаками, яким імponує дисципліна, ввічливість та завзяття й відвага українського війська».

Сотня Бурлаки (офіційно вона налічувала 80 вояків) протистояла кількатисячному армійсько-поліційно-партизанському формуванню, операції якого особисто контролював улюбленець Кремля генерал Людвік Свобода.

Але бурлаківці вперто наближалися до німецького кордону.

Комуністична «Творба» захолилася в гістериці: «...під командуванням УПА розгорнули тепер свою боротьбу проти комунізму також чеські й словацькі повстанські з'єднання». А пізніше, коли основні контингенти УПА вже дісталися Австрії та Німеччини, штатний публіцист StB і завзятуший україноненависник Вацлав Славік з легешенням констатував, що країні вже не загрожує словацьке проти-комуністичне повстання.

Самого Бурлаку, трьох його штабівців і дівчину-зв'язкову чехи, скориставшись зрадницькими послугами лісничого Василя Ільчука, захопили на початку вересня. Уявіть собі, який червоний шабаш зчинили комуністи! Полонення однієї людини видавалося за національний тріумф: статті, брошурки, фільми... Уявіть собі їхню паніку в очікуванні московської нагінки, коли Бурлака опинився поза колючим дротом!

На волі він пробув два дні. Гарних вівчарок мали кошицькі тюремники...

Тепер тюремники боялися в'язня, якого щомиті могли відбити оунівські боївки, і зрештою знайшли привід, щоб його позбутися: пославшись на формальне громадянство, передали полякам. Польський суд був швидким, а вирок — коротким: кара смерті! Під зашморг большевицького ката Бурлака став двадцятивосьмирічним. І в протокол страти акуратно занесли його справжнє ім'я — Володимир Щигельський.

12. Уже знайоме «ніколи»

1941 — 1944... Три роки в німецькому концтаборі Саксенгаузен не зламали Степана Бандеру. У відповідь на запропонований союз німці почули вже знайоме «ніколи!» і... звільнили нескореного українця. Зрештою було б безглуздом і надалі утримувати в обмеженому просторі камери людину, чий прекрасно вишколені загони владно контролювали простір советського запілля.

Перемога антигітлерівської коаліції майже не позначилася на Бандері. Так само змінював він прізвища, адреси, конспіративні квартири... Приймав зв'язкових із Краю, забезпечував бойових побратимів літературою, орієнтував, підтримував, застерігав... Місяцями не бачився із сім'єю, що поневірялася по баварських селах та містечках... А дорослішала його найстарша — Наталка, а підростала Леся, а з'явився і дуже схожий на батька Андрійко... Одним словом, все було так само. Проте — ні, не все!

Ніколи в житті він не мав іще змоги так багато писати. Здається, перша післятабірна стаття, підписана псевдонімом «С. Сірий», з'явилася в празькій «Визвольній політиці». «Сірий» — непоказний, непримітний, звичайний. Однак кожна подальша публікація засвідчувала, що автор є унікально масштабним політиком. Степан Бандера був чи не єдиним державним діячем, який під час кривавої сутички двох «імперій зла» не став ані по той, ані по той бік. Він постійно перебував на вогненній барикаді, з якої післявоєнний світ убачався йому зовсім іншим, ніж західнім демократам.

Сьогодні можна з абсолютною впевненістю твердити, що більшість політичних прогнозів Степана Бандери справдилися повністю. З нечуваною конкретністю передрік він усі ті фактори, що спричинилися до повалення державоподібного монстра СРСР; з відстані кількох десятиліть безпомилково намацав болючі проблеми посткомуністичних країн і, зокрема, обґрунтував нинішнє протистояння словаків і чехів.

Мабуть, Бандера видавався диваком, коли попереджав і європейців, і американців, що «хрущовська відлига» втаємничує в собі «брежнєвські приморозки»; коли насміхався з політичного невігластва президентів і монархів, які запопадливо приймали Хрущова, як керівника великої держави, замість нехтувати — «хрещеним батьком» велетенської партійно-апаратної мафії.

Так звана партія комуністів ніколи не була партією у загально-прийнятому змислі, але завжди клясично мафіозною структурою, а її злочинна верхівка — від жовтневого перевороту аж до серпневого путчу — ніколи не виходила з інтересів державних, але завжди «зводила рахунки». Тепер про все це відомо читачам мемуарів того самого Хрущова, але в п'ятдесяті роки про це здогадувалися десятки, а знали напевне — одиниці.

Такою одиницею і був Степан Бандера.

За большевицькою мораллю, той, хто знає надто багато, прирікає себе на смерть. До того ж у Хрущова були підстави вважати Провідника українських націоналістів і своїм особистим ворогом.

Наближався ювілей «геніяльного полководця всіх часів і народів», а відлуння боїв українських повстанців усе ще вчувалося за кремлівськими стінами. З боку недипломованого агронома Степана Бандери то вже було повною неповагою до новоспеченого генералісімуса. Цим спритно скористався Хрущов, запевнивши «особисто товариша Сталіна», що покінчить з «бандерівщиною». Машина большевицького терору запрацювала на граничних обертах! Колосальні військові контингенти бльокували всю Західню Україну. Але Українська Повстанська Армія змінила тактику й знову виявилася непереможеною. Гнів «кремлівського горця» не забарився. Хрущов із хазіяна п'ятдесятиміліонного українського народу вмить перетворився на пересічного партійного урядника...

Посівши московський престол, він пригадав українським націоналістам криву образу. Певніше ж йому нагадав про неї шеф КГБ Александр Шелєпін, який дістався пропахлого кров'ю Луб'янського палацу, ідучи по трупах, за що партійні бонзи, чий жаргон надзвичайно подібний до злодійського, охрестили його «Залізним Шуриком».

(Закінчення буде)

Ігор КІЧАК

УКРАЇНСЬКЕ РЕВОЛЮЦІЙНЕ ПІДПІЛЛЯ НА КОЛОМИЙЩИНІ

ОУН на Коломийщині

ОУН на Коломийщині діяла від свого заснування. Про її діяльність свідчать матеріали преси 1930 рр. про судові процеси польських окупаційних судів проти коломийських членів ОУН за розповсюдження її видань в лютому, липні і вересні 1930 р., за організаційну роботу, допомогу політичним в'язням і революційну пропаганду — в березні, вересні і грудні 1933 р. і в липні 1934 р. За самою тільки підозрою декілька коломийських членів ОУН були вислані до концтабору в Березі Картузькій в 1934 і 1935 роках. Чергові засуди відбувалися в 1937 році.

Члени ОУН Коломийщини брали участь в бойовій акції-нападі боївки ОУН на поштовий віз біля Печеніжина 31 липня 1931 р. з метою здобуття грошей для Організації, що був успішний. За участь у шкільній акції ОУН в жовтні 1933 р. були ув'язнені студенти коломийської гімназії.

ОУН продовжувала свою діяльність і під час московсько-більшевицької окупації 1939–1941 рр. У вересні 1940 р. була заарештована група молодих членів ОУН, які були розстріляні в Станиславові перед втечею советської влади, між ними Нестор Харжевський, який в тюрмі склав зворушливу пісню «Розвіялись мрії кохання», що її винесла врятована з ув'язнення Маруся Голубівна — «Крапка».

З вибухом німецько-советської війни ОУН Коломийщини вийшла з підпілля. В той час керівником був Окружний провідник Коломийщини Василь Мельничук — «Чумак». В ніч з 2 на 3 липня 1941 р. на Коломийській ратуші замаяв синьо-жовтий прапор відновленої Української Держави. На мурах міста появилось Звернення Проводу ОУН на Матірних Українських Землях «Український народє!», видруковане у захопленій націоналістами друкарні, директором якої назначено Осипа Кічака. 3 липня 1941 р. була організована коломийська Повітова Управа на чолі з професором гімназії Антоном Княжинським. 6 липня 1941 р. вийшло перше число часопису Коломийського Окружного Проводу ОУН «Воля Покуття» з відповідальним редактором Ярославом Христичем і головним Дмитром Николишином, письменником. Унікальним був випуск коло 2 тисяч українських поштових листівок, здійснений друкарським способом передруком советських поштівків: на марці поміщено друк «Пов. Управа Коломия 3.VII.1941» — «50 сот.», а на советській емблемі надруковано тризуб. В липні 1941 р. була створена старшинська школа в складі трьох сот під командуванням Мирослава Харкевича. Школу відвідав Крайовий провідник ОУН ЗУЗ Іван Климів — «Легенда». З приходом німецької адміністрації вся ця праця була при-

пинена і ОУН перейшла в підпілля. Приміщення дирекції друкарні стало пунктом зустрічей, на яких бував і Обласний провідник Станиславівщини Ярослав Мельник — «Роберт». Повітовий провідник Василь Федюк при співпраці з Осипом Кічаком забезпечили в Хлібичині друкування підпільних видань, в тім числі журналу «Ідея і чин», офіціозу ОУН.

5 лютого 1942 р. Гестапо пощастило заарештувати Василя Мельничука і декількох інших членів Окружного проводу Коломийщини. 27 листопада 1942 р. всі вони були розстріляні в Ягольниці коло Чорткова на Тернопільщині. Окружний Провід ОУН Коломийщини очолив Василь Андрусак — «Грегит», «Різун», а після його відходу на військову роботу — Григорій Гончарук — «Моряк», якого вже застала повторна московсько-більшевицька окупація. Після його загибелі восени 1944 р. на Городенщині (останній раз «Моряк» був у Коломиї 14 січня 1944) Окружним провідником ОУН Коломийщини став Григорій Легкий — «Борис» (родом з с. Слав'ятина на Тернопільщині), що керував усією революційною діяльністю ОУН Коломийської округи до своєї загибелі 20 лютого 1950 р. біля с. Прокурави на Косівщині. Останнім Окружним провідником ОУН Коломийщини був уродженець донецької області Іван Кулик — «Сірий», що загинув 2 жовтня 1951 року у с. Великий Ключів. 31 жовтня 1951 року у бою з румунськими прикордонниками загинув Окружний референт пропаганди Коломийщини, буковинець, Назар Данилюк — «Перебийніс».

З Коломийських Надрайонових провідників ОУН, що загинули в боротьбі з московсько-більшевицькими окупантами, особливим героїзмом відзначались Василь Хома — «Марко» (загинув разом з дружиною 14 травня 1949 р.) і Іван Гураль — «Гайворон», «Земляк» (загинув 13 червня 1950 р.), а з Районових — «Косар», що загинув разом з «Аскольдом» (Станичний села Воскресінці) і «Черником» 28 липня 1950 р.

Героїчна боротьба збройного підпілля ОУН, в якій взяли активну участь юнаки з Коломиї й сіл Коломийщини назавжди залишиться славною сторінкою в історії нашого краю.

Коломия, липень 1993 р.

* * *

Юнацькі формування ОУН на Коломийщині

В структурі ОУН Юнацтво було організаційно-виховним сектором, в якому організувалася молодь від 16 до 21 року життя. Юнацька сітка ОУН діяла на основі окремого Правильника в організаційному пов'язанні з проводами відповідних клітин ОУН. Найнижчою організаційно-виховною клітиною було звено в складі 3–5 юнаків, всі звена Юнацтва ОУН на терені одної місцевості творили станицю або куц.

В період революційно-визвольної боротьби ОУН і УПА на території міста Коломиї і Коломийської округи діяли групи Юнацтва ОУН се-

редньошкільної, робітничої і сільської молоді. До нашого часу дійшла інформація про діяльність декількох таких груп в місті Коломиї. В 1944 році група Юнацтва ОУН організована була із слухачів Коломийського педагогічного училища під керівництвом колишнього гімназиста Миколи Уграка. Група була розкрита в листопаді 1944 року. З арештованих учасників групи двох — Василя Марчука і Мирослава Мардаровича — було закатовано під час слідства в 1945 році в станіславській тюрмі НГБ, а Микола Уграк загинув в 1947 році в концтаборі. Юнаки ОУН в педучилищі Коломиї діяли і в наступні роки більш законспіровано. Один із них — Дмитро Ухач, в 1950 році перейшов на нелегальне положення і загинув в підпіллі. Його долю розділив і юнак ОУН з Коломийської середньої школи № 1 Василь Понур, який перейшов у підпілля після закінчення 1-го курсу географічного факультету Чернівецького університету в 1950 р.

В 1948–49 рр. діяла група Юнацтва ОУН, створена дівчатами–старшоклясницями Коломийської жіночої середньої школи № 2, керівником групи була Софія Гоменко — «Скала», яка перебувала на зв'язку зі Снятинським Районовим проводом ОУН (провідниками «Вієм» і «Милим»), і була розкрита весною 1949 р., після чого були засуджені 6 дівчат.

З учнів старших класів чоловічої середньої школи № 1 була створена група Ігора Кічака — «Сокола», «С-18», яка діяла на зв'язку безпосередньо з коломийським окружним провідником «Борисом», «Ж-38». У контакті з нею активно діяла група Юнацтва ОУН з робітничої молоді Богдана Олексюка — «Новака», яка перебувала на зв'язку з Коломийським Районовим проводом ОУН («Орликом», потім «Косарем»). На 14 жовтня 1950 року на свято УПА вони вивісили напроти церкви синьо-жовтий прапор України. Обидві групи були розкриті у зв'язку з загибеллю Окружного провідника «Бориса» біля с. Прокурави на Косівщині 20 жовтня 1950 року, коли в руки МГБ потрапили документи про ці групи, і їх учасники були заарештовані на початку 1951 року, між ними вже студенти Ігор Мардарович та Негвар Зубенко. Вироком Обласного військового трибуналу МГБ по їх справі були спалені два синьо-жовті прапори з парашутного шовку.

З сільських груп Юнацтва ОУН слід назвати групу, створену на терені декількох сіл Городенківського району на базі середньої школи села Тишківці, де вчилися також учні з сіл Вербівці та Вікно. Група діяла в 1948–51 рр., керівником групи був Олег Цимбала — «Пімста», що перебував на зв'язку з Городенківським районним провідником Василем Дзьомбаком (був на легальному положенні). Один з учасників цієї групи — Михайло Романиця, після відбуття ув'язнення в таборах поселився в Коломиї.

Активна група Юнацтва ОУН була організована в 1948 році в селі П'ядики біля Коломиї під керівництвом Богдана Германюка на зв'язку з районним референтом ОУН «Бистрим». Після ліквідації збройного підпілля ОУН ця група перетворилася в незалежну організацію, яка діяла до 1958 року, коли була розкрита і виарештована.

Ще одна група Юнацтва ОУН діяла в Снятинській середній школі № 1 в 1946–49 рр. на зв'язку з Снятинським кущовим — «Батьком».

Керівником групи був Ігор Салій — «Винниченко», «Орлик», арештований після розкриття групи в 1949 р. як студент Чернівецького університету. Після відбуття ув'язнення в таборах Воркути поселився в Коломиї.

Основною діяльністю груп Юнацтва ОУН було розповсюдження підпільної літератури ОУН і УПА, листівок, карикатур, брошур, журналів, бефонів, придбання паперу для друкування підпільних видань, ліків, зброї, амуніції і, звичайно, ідеологічний самовишкіл.

Для Юнацтва ОУН революційно-визвольне підпілля випускало окремий журнал «На зміну», в якому друкувалися статті на ідеологічні і політичні теми, а також художні твори — оповідання і поезії.

Коломия, жовтень, 1993 р.

* * *

УПА на Коломиїщині

ОУН почала організувати перші повстанські боївки і відділи для оборони населення Коломиїщини перед німецькими окупантами влітку 1943 р. під назвою Української Народньої Самооборони. Організаторами перших військових відділів були Василь Андрусак — «Грегит», «Різун» на Святинщині і Василь Федюк — «Курява», «Євшан» на Косівщині. В червні 1943 р. між Космачем і Микуличином був закладений табір старшинської школи «Чорні чорти» і організований курінь повстанців в складі трьох сотень під командуванням «Липея». Крім сотень Богуна і Козака, сформованих з місцевої молоді, в складі куреня була і сотня «союзників», в якій були кримські татари, узбеки та грузини, що повтікали з німецьких допоміжних військ. На Косівщині, де від травня 1943 р. Повітовим провідником ОУН був переведений з Коломиї «Курява», була сформована восени 1943 р. боївка «Хмари», потім сотня «Недобитого», в яку боївка «Хмари» ввійшла як чота. Ці відділи були створені в Жаб'євському (тепер Верховинському) районі. Окрему боївку «Курява» створив в березні 1944 р. в Кутському районі під власним підпорядкуванням, яка перейшла потім до сотні «Недобитого». На Снятинщині Василь Андрусак організував боївку, яка почала свою бойову діяльність в липні 1943 р. з нападу на Городенку, де розбито гарнізон шуцполіції. В серпні 1943 р. відділ Андрусяка розбив німецький гарнізон в Тисьмениці, у вересні 1943 р. розбив мадярський каральний загін і отаборився в Чорному лісі на Станіславщині.

Курінь «Липея» відбив напад німецьких карателів на вишкільний табір у вересні 1943 р. і після боїв з німцями в кінці жовтня 1943 р. відійшов в Чорногору. Взимку 1943/44 рр. була організована сотня «Скуби», а також т.зв. Буковинський курінь, в якому відзначалась сотня «Криги», і Карпатський курінь з сотнями «Мороза», «Чорноморця», «Юрка», «Спартана» і «Гонти». Окрім боїв з німецькими й мадярськими карателями влітку 1943 р. відділи УНС звели ряд боїв з рейдуючими большевицькими партизанами загону Ковпака.

За наказом Головного Військового Штабу від 27 січня 1944 р. галицька УНС була переформована в УПА-Захід під командуванням Василя

Сидора. На території Станіславівщини була утворена 4-та Військова Округа УПА — «Говерля» в складі 2-ох тактичних відтинків: Станіславівського — «Чорний ліс», і Коломийського — «Гуцульщина». Групою УПА — «Говерля» командував до осені 1944 р. підполковник Іван Бутковський — «Гуцул», потім майор Микола Твердохліб (загинув 17 травня 1954 р. на Надвірнянщині). Тактичний відтинок «Гуцульщина» мав кодове число «21» і охоплював Коломийський, Городенківський, Снятинський і Косівський повіти. Командували ним по черзі «Степовий», «Козак» і «Хмара».

Після приходу московсько-большевицьких окупантів восени 1944 р. на території Коломийського ТВ оперували 16 сотень загальною чисельністю 3,5 тис. стрільців. Навесні 1945 р. проти них були кинуті 40 тис. війська НКВД. В 1945–47 рр. на території Відтинку оперували тільки 4 сотні — «Білого», «Юрка», «Спартана» і «Вихора», але крім них ще й численні повстанські боївки. Чи не найдовше протрималася боївка «Заведії», до 1950 р.

До найбільших боїв УПА Коломийщини слід віднести бій у с. Шепіт восени 1944 р., в якому сотні «Мороза», «Спартана» і «Гонти» оточили і знищили полк прикордонних військ НКВД: бій 10-ти сотень з куренів «Прута» і «Скуби», коли повстанці під загальним коадуванням «Козака» 14–15.1.1945 р. знищили оточених в Космачі до 300 московсько-большевицьких карателів, а в той же час одна сотня під командуванням «Кривоноса»¹ знищила біля присілка Рушор колону з 12 автомашин, яка йшла виручати оточених карателів, та близько 400 енкаведистів разом з начальником дивізії НКВД генералом Дергачовим, під час наскоку куреня «Смертоносці» Чорного на Отинію 25 листопада 1945 р. Останньою більшою операцією УПА Коломийщини був рейд відділу під командуванням сотника «Хмари» з району Жаб'я до Румунії від 17 червня до 27 липня 1949 р.

Після реорганізації УПА курені і сотні були розформовані, а повстанці оперували малими боївками і роями до 1953 р., в гірських районах до осені 1955 р.

В 1955 р. збройна боротьба повстанців на Коломийщині закінчилася, залишивши наступним поколінням невмирущу легенду, живий символ і світлий заповіт чинної любови до України.

Коломия, липень 1993.

---

¹ «Кривоніс» — Мирослав Симчиш, тепер проживає в м. Запоріжжі.

Літературна творчість

Тарас ШЕВЧЕНКО

НЕОФІТИ

Уривок

Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорблящих! радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки — море
Сльози кровавої лила,
Так як і Ти, і прийняла
В живу душу світ незримий
Твого розп'ятого Сина.
Ти, мати Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила.² Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,³
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божєє кадило,
Кадило істини!⁴ Амінь.

---

¹ Скорблящих радосте — тих, що журбу мають.

² До каплі вилила — за те і звеличав її поет в окремій поемі: «Марія».

³ Розуміється: моїй душі убогій (поетовій)

⁴ Кадять — славлячи, отже кадило істини: похвала правди, слава правді.

МИНАЮТЬ ДНІ

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем завмирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинать
І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умирати в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Іван ФРАНКО

ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ

Він був мужицька дитина, а став володарем в царстві духа.

Він був кріпак, а став велитнем в царстві людської культури.

Він був невчений ляїк, а показав професорам і книжним вченим нові, ясні і вільні стежки.

Він десять літ стогнав під мушкетом російського солдата, а для свободи Росії вчинив більше, ніж десять побідних армій.

Доля переслідувала його за життя, скільки могла, а прецінь не змогла перемінити золота його душі в іржу; його чоловіколюбства в ненависть і погорду; божественного довір'я в розпуку і песимізм.

Доля не щадила йому мук, але не поскупилася й радощами, які пили із здорового джерела життя.

А одначе що найкраще і найцінніше, вона відмовилася дати йому, аж зволіла його смерть — а то непроминаючу славу і все наново розцвітаючу радість мільйонів сердець, яку викликають його твори.

Тим був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

Лєся УКРАЇНКА

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Багатіла чужа хата,
Лиха там не знали, —
Туди й наші українці
Дари доношали.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці відбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Вкраїні.

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
«Вогню іскра великого»
Повік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти «поставив на сторожі»
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*Це ангель дзвонить у хрусталивий
неба звіг!*

І. Франко: Пролог.

Гомоніла Україна — довго гомоніла!...
І рев гармат й грохот рушниць й зловіщий
свист ядер, брязкіт і скрип козацьких кованих
возів-табору й шелест знамен у вітрі степовому
і сик оружної боротьби, —
замовкли у степу України!
Гомоніла Україна — довго гомоніла!...
Довго! Довго!
Віки цілі, цілі століття! — Рід за родом,
син за батьком, внуки за дідами — клали буйні
козачі голови за волю України! Віки цілі,
цілі століття народу маси металися й двигались,
щоб стала правда місто кривди!
Поникли голови козачі!
Заснула, здається, Україна! Знеслились
предовгою борнею! Поникли голови козачі!
У ярах ходять і в ярах мруть козачі нащадки,
сини України!

* * *

І задзвеніла пісня на Україні!

Пламенне слово полилось і запалило в душах новий вогонь, нову віру!

Це заспівав увесь народ! Це заспівали мільйони велику думу горя й скорби! Це заспівала вся Україна величній босвий пеан!

Крилате слово облетіло всі щирі серця України, сміливі думи запалило у молодечих головах і засвітило смолоскип — не смолоскип! А сонце волі, величне сонце свободи!

Це заспівала вся Україна, це заспівало людське горе, весь біль і жаль і плач — давно поляглих і живучих та і грядучих поколінь! Це заспівала вся Україна устами вибранця з синів!

* * *

Тіртаєва полилась пісня! Відкрилась рана вікова!

Зганулось горе неминувле і забажали свободи заковані у ярмах люди!

Й дзвенить пеаном піснь його, найбільшого України сина!

І кличе в бій, у боротьбу, у січу на життя і смерть! І кличе на жертвенник свободи синів сердешних України!

У темних глибинах народніх мас заблисли перші вогні; занялись перші іскри!

Зблисла іскра — мати пожегу!

З заходу вихор дує та грізно завива!

Здійметься пожега!

Хай нам дзвенить Тіртаєвий пеан! Хай нам гремить у ломоті пожегу!

У тому пожезі ми викуємо волю України!

Іван ІРЛЯВСЬКИЙ

ПІСНЯ ДРОВОРУБІВ

Чи ви чули пісні рубачів,
чи ви знаєте жаль дроворубів? —
їх для себе затаєний спів,
їх жалі розцвітають на зрубі...

Гонять хмари осінні вітри,
і хуртовина плаче зимою,
і весняні сколихують гори
непорушність старого спокою;

І дівчата сплітають вінки,
коли в сцені втопляється літо,
по грунях — від сузірь до ріки —
зачаровано тужить трембіта;

І у колі довколишніх сіл
відправляються пестрі весілля,
і чекає тут молодь неділь,
яко щастя від папороть-зілля.

І це все перелито в піснях,
чим багаті убогі ці гори,
і чим дух наш і наших синів
крізь простори вік-вічно говорить...

Тільки пісня одних рубачів,
тільки жаль молодих дроворубів,
не піднісся над обрій верхів,
а спочив, наче туга, при зрубі.

1

Ми рубаєм, рубаєм праліс,
свої кості кладем на кору.
Ми вродились, зросли і блукали
все в бору, все в бору...

Хоч порепані руки від сталі,
хоч стоять не раз тратиться міць, —
гоїть втому задуманий праліс...
таємничістю скритих криниць.

Не видаєм ні сонця, ні неба,
і чужий нам безмежний простір.
Нам виспіває вітер молебень,
проповідують демони гір.

У лісах, де ніхто не заходить,
не залетить ні птах, ні кажан, —
відцвітає краса наша, врода,
пропадає талан.

2

Ми рубаєм, рубаєм праліс
стільки довгих безрадісних літ,
п'ядь за п'яддю все далі і далі,
та ніколи не вийдем на світ.
Як діти підростуть, то за нами
— по неволі — за хлібом прийдуть...
Тяжко жити між цими лісами,
переносити чорну біду...

3

Перед нами шуміли смереки,
а за нами лишалися пні
і убогі оселі далекі,
і жінки в них смутні.

Скільки любих, міцних чоловіків
не вернуло, ані не чекай, —
під деревами впали навіки,
чи поглинула бистра ріка.

Скільки хлопців, метких і здорових,
не побачать красуні гірські, —
будуть пальці кусати до крові,
лити сльози гіркі.

Та ліси жалю-туги не знають,
їм однакова людська судьба,
а життя в цьому бідному краю —
кожен з нас зарубав!

4

Чи ви чули пісні рубачів,
чи ви знаєте жаль дроворубів? —
Наші скарги і наші плачі
розцвітають на зрубі.

Щире слово ніхто не приніс
нам, бездольним, з долини у звори,
лише вітер розпучливу вість
про нездолений голод у горах.

І ми, зігнені вдвоє, тємо,
та розбити не можемо смуток,
що запряг нас вік-вічним ярмом,
що нас пралісом спутав.

Чи ви чули пісні рубачів,
чи ви знаєте жаль дроворубів?
Наші скарги і наші плачі
ще ніхто в білім світі не любить

Р. ВОЛОДИМИР

УКРАЇНО — МАТИ, КАТ СКОНАВ

(Закінчення, 2)

Чергові дні повнилися по вінця пильними зайняттями всіх членів родини. Уляна підшивала зношені наплечники чоловікам на їхні мандрівні шляхи, засовуючи туди все найпотрібніше в дорозі і не забуваючи при тому включити й дещо з жіночих необхідних речей. — Бо їм це все дуже придається, Бог знає, як довго їм баритись поза домом, якби тільки щасливо вертались, — міркувала вона, нашіптуючи молитву з проханням за безпечний поворот рідних.

Ярина з Лесею віддано вправляли, кожна на своєму інструменті, а тоді вже разом, зводячи бандуру, фортеп'яні і спів у гармонійну єдність. А ще й почала Ярина розписувати програми із запрошеннями на їхній перший концерт. — Ото вийде подія на форумі нашої громадськості, — розділяла своє захоплення з Лесею, — коли люди довідаються, що місцева бандуристка виступатиме на музичному вечорі впарі з американською землячкою. Зрештою й інші обов'язки, пов'язані з великим естрадним задумом, треба було доглянути, особливо піднядження відповідної залі для їхнього виступу. У вільні вечірні хвилини добирала Ярина для себе й Лесі щонайкращі частини з кількох комплетів свого народного строю, Леся ж за той час продовжала довшого листа до батьків у такій тепер далекій Америці, звітуючи їм про свій крайовий побут серед рідних. — Тут усюди стільки новин і подій, а між населенням просто кипуча, головокружна діяльність, — описувала свої відчуття щодо загального настрою в її безпосередньому оточенні. Відвідини з Яриною у її подруг збагачували Лесю новими пізнаннями.

На долю ж Максима й Юрка випало завдання встановити тривалий зв'язок з Тимошем, а це виявилось таки нелегким питанням, оскільки Тиміш ніде довше не затримувався. Тут і там організував він, в порозумінні з місцевими органами Руху, похідні групи, з призначенням особливих дій скрізь по східних областях України. Тиміш зробив неабияке враження на Юрка — гарного вигляду, високий як ясень, по-вояцьки загартований молодець, дійсний активіст. Із першого погляду його ширих очей він здобув собі Юркове довір'я. Від одвертої, дружньої, свобідної поведінки зав'язалась між ними зразу взаємна приязнь, як того й бажали собі обидва.

— А про тебе, Юрку, була в мене спочатку гадка, що ти інтелектуал, поринув з головою у свої книжки і світу Божого не знатимеш, аж бачу, що це не так. Ти насправді ж суспільна душа, прибув на поклик батьківщини в потреби, — заговорив Тиміш до свого племінника з посмішкою вже на першій зустрічі з ним. Коли ж Юрко рішуче виразив свою готовість якстій приєднатися з Лесею до похідної кампанії, то

З визрілого літа до пізньої осені, зверх четвертини безсмертного 1991 року Божого, року проголошення Верховною Радою незалежності України, поновились історичні уходи зі заходу батьківщини на Козацьку Січ і геть аж до східних рубежів Слобожанщини. Різниця між колишніми й теперішніми прапорonoсцями свободи лиш у тому, що в минулому вони залишались на своїх нових поселеннях, тоді як уходники сучасної визвольної доби, сповнивши своє післанництво волі, вертались назад на свої раніші місця призначень, аби вершити даліше пекучі завдання на службі свого народу. Мов та нестримна річна течія, неслись на матірні землі, хвиля за хвилею, когорти молоді, дорослих, чоловіків і жінок, а то й громадян старшого віку, щоб тільки донести туди прогнане у віках ворожими затіями з лица землі спасенне слово рідної правди. А вона, як той Фенікс, наочно оживала, вбивалась у силу, прудко зростала й розвесільним гомоном співучої народної мови поширювалась по всьому неозорому краю, збагачуючи рідний загаль найціннішим Господнім даром.

До мандрівних колон носіїв національної естафети включилась наша одушевлена група юних Бродичів і Буженків з їхніми співдружками спільного призначення. День вимаршу настав скоріш, як можна було передбачити. Але й наближення референдуму, що насторожувало Дамоклеєвим мечем, зумовлювало поспіх. Бодрились вони, як ті шукачі золотого руна. Насправді ж, не за особистими здобутками пустились вони за обрії, а радше прочанами — ні, апостолами пішли вони в народ сурмити його голос, бо голос народу це ж Божий голос. Залишали за собою своїх рідних, пройшли повз лопіт на вітрі прапорів і трепет хустин на прощання, покинули весь свій узвичаєний побут місцевий, обмінявши безпечну буденщину свого життя на грізну похідну долю в пащі озвірілих захисників вікового зла. Проте світлий дороговказ одчайдушних дружинників миру звав їх до заповітних причалів перемоги. Просувались вони туди з одержимістю Дружин Українських Націоналістів, що промощували їм шлях Року Божого 1941.

Слушно прислів'я голосить: «Щастя сприяє відважним!» Отак і склалось із нашими охотниками на велику пригоду в житті. Загріті успіхом своєї музичної імпрези, яку їм зготувала вдячна аудиторія, вчорашні мистці забезпечилися у роз'яснювально-інформативну й патріотичну літературу з місцевої клітини Руху, а тоді, не гаючись більше, взяли на себе головну роль — добровільців-фронтовиків на шляху промощування всенародної ідеї. Різноманітними доступними середниками — залізницею, автомашинами, підводами, а з примусу й пішки, змряв наш гурт до далекої осяйної мети. Може й там ніхто не чекав на них із хлібом-сіллю, не раз погрозами й нападами накидались на них номенклатурні режимники, та це не знеохотило юний десяток сміливців, які ще заповзятіше змагали до жаданої цілі. З пісню «Гей же, до бою, браття за волю» відзначили в марші трагічні побойовиська Берестечка, Бродів, на короткий відпочинок після Рівенської кампанії пригостились у добрих людей в Новограді Волинському, відомому з місця проживання Лесі Українки, Зв'ягелі, а тоді пройшли з черги всю

то бліде, зосереджене Тимошеве обличчя аж загоріло з радості. Услід за міцним потиском руки, він об'явив йому: — Прекрасно! Тоді справді матимем ударну групу. Я саме набираю таку — Ярина з Лесею поведуть мистецькою частиною, а ти, Юрку, разом з нашими друзями-добровольцями з Канади й Австралії, піднесете стяг невмирушого українства з ваших заморських країн, а я з декількома побратимами-військовиками розбуджуватимемо національне сумління земляків і закликами до відновлення козацьких збройних традицій на сторожі нашої вітчизни пориватимем їх до спільних дій, — розділював Тиміш свої задушевні замисли з Юрком, накреслюючи мимоходом на папері якісь пляни.

— То коли нам сподіватись, Тимоше, сформування нашої групи з точним розподілом кожному окремих завдань у похідних цілях? Час же не стоїть на місці, — домагався свого Юрко.

— Твоя правда, Юрку. Тут уже не про тижні, а про найближчі дні йдеться. Даймо ще дівчатам спроможність проявити себе в оцій музичній вечірці, яку вони готують. Вона стане немов генеральною пробою в їхній майбутній діловій співпраці з нами та й, ніде правду діти, підсилить нашу скупку матеріяльну базу. Знаю, знаю, і ти послужиш своїми засобами, але їх треба буде чимало для такого величного пориву. Спільними силами подужаємо, твердо здійснитимем наші задуми й доб'ємось наприкінці мети!

— Чи не доцільно було б уже відразу, хоч і сьогодні, всім учасникам чоловічого складу зійтись мерщій та устійнити точний плян дії?, — настоював на реченцевому, щонайвчаснішому завершенню підготовки похідної стратегії поспішній до негайної дії Юрко.

— Славно, Юрку! Ти наче відгадав мої думки. Сьогодні й буде! Найвища пора приступити нам, головній булаві, до вирішення схеми маршруту. Явка вже визначена, о шостій годині вечора, на приватній квартирі друга Ігора Підгірянця. Мій батько адресу знає, приведе тебе туди. Отож, наготуй під дискусію кожную можливу проблему, що матимеш на увазі. А покищо, бувай, брате, бо нам тепер ніколи. Привітом «Слава, Україні!» — розпрощалися до часу вечірньої зустрічі два близькі, нововіднайдені свояки, тількищо об'єднані вузлами ідейної дружби.

*

Левине місто, як і ціла країна від Дністра до Дніпра, кипіло-хвилювало оживленими починами. В народі відроджувались сили легендарного велета, що в увесь простір розправляв свої дужі рамена. Сонце щедро поливало життєдайні струмені золота на Богом благословенний чорнозем, ласкаве небо голубило рясний урожай землі, блакитно-жовті прапори лопотіли вширіль і вдовж усієї батьківщини, що вперше від жакливого лихоліття відчула подих волі. Здається, річки й потоки живіше проливались, пшеничні лани швидше колосились, навіть пташки веселіше заспівали, дзвінкіше забили дзвони зусібіч.

Запашним повітрям проносилась гармонійна симфонія всенародніх дум — « Яка краса відродження країни!»

Житомирщину, заки опинились перед першою метою своїх змагань — Матір'ю руських городів. Дехто з їхнього похідного гурта Києва й досі не бачив, тож тепер живіше забилися серця, ато ж вони таки віч-на-віч перед легендарною столицею, ще апостолом Андрієм на світанку історії прославленої... Своім ясним одвертим обличчям привітала вона їх і своїми золотими вежами Лаври й Софійського Собору, піднісши думки прочан до рівня власних верховин.

В гостинній домівці недалеко «Золотих воріт», у заімпровізованій нашвидку заходами місцевої станиці Руху вечірці, саме дорогому їм Києву присвятив рецитатор мистецької частини виступу нашого мандрівного ансамблю, Ігор Підгірянець, увідне слово, приводячи апострофу св. Андрія з історичної драми Прокоповича, «Володимира»:

... І день засіяє, на радість велику,
Його ж бо для мене Господь сам покликав!
Світ Божої ласки, проводу й шаноби,
Тобі обіцяв я, о, Києве любий.

Уся програма юних виконавців проходила під звучне сприяння чисельно зібраної аудиторії. Прикметної тональності їхній вечівці надав бравурний виступ бандуристки Ярини, що своєю пописовою маршовою кобзарського репертуару «Ми сьогодні вирушаємо в похід» увів публіку в бадьорий пробойовий настрій. Услід за в'язанкою народніх пісень, при Лесиному супроводі фортепіану, Ярина відкрила ідентичність Лесі, як милої гості з Америки, що викликало бурхливий прояв захоплення приявних. Так і не кінчались оплески, поки Леся не виконала, на особливе прохання із залі, декілька зразків американської народньої музики. Мелодійно пролялялися з-під Лесиних клявішів настроєві звуки «Зелених листків», повна сантименту пісенька «Родинне вогнище в далекому Кентакі», а наприкінці її фортепіанового ін-термеццо — гучні похідні ритми бойового гимну Республіки — «Слава, слава, Алилуя»!

На фоні особливого пережиття, що його гармонійні мелодії з Нової Землі навели на київську публіку, виголосив своє палке слово Юрій Буженко, черговий співучасник небувалого тут концерту. Його початкове освідчення в деякому розчаруванні з усіх заходів українських нащадків у заокеанських країнах, зокрема в Америці, щоб приєднати чужинецьке населення до рідної визвольної ідеї, прозвучало радше мінорно й настроїло слухачів на рефлексивно спочутливу ноту. Зате дальші його виводи набирали ступнево сили, потрясаючи свідомістю киевлян. Юрко в запалі приводив свої враження з освідомної діяльності на своєму терені. — І скільки їм не втовкмачуй, що ми великий християнський нарід старовинної культури, такий різний від номадського, завойовницького характеру росіян, які придушують у віках підбиті неросійські народи, — гарячився Юрко, — що ми змагаємо до волі й повної державної незалежності від Росії, проте невторопні американці нашої національної проблематики ніяк збагнути не можуть; на те причина проста — ситий голодного не розуміє. Замість намагатися вникнути в нашу дилему, вони беруться побивати нас різними при-митами і стереотипами: — Таж ви, мовляв, є частиною одної Росії, як

у нас ось Техас, чи Пенсильванія становлять певід'ємні складники одної державної цілості, себто Сполучених Штатів Америки. Навіщо вам здався отой самогубний націоналізм? Вам би заходитись біля демократизування системи, а не повалення її. — Люди добрі, — як жеж тут не заперечити політичним ігнорантам? Не привіняйте Техасу, вільного американського стейту, з усіми його правами суверенного національного порядку, до поневоленої підсовєтської колонії, у яку повернули вільний народ України займанці-великороси. Та й демократизація тоталітарної диктатури над народами — це ж і є розподіл насильної системи на вільні національні держави з рідним народоправством, без чужої протинародньої контролі. — Як бачите, — продовжував Юрко, — маємо у вільних країнах світу, що до кореня не вивчив совєтської облудної системи, справу з дійсними Сізіфовими трудами в наших намаганнях змінити суспільну думку в питанні поневолених підсовєтських народів. На всякий раз, у мой країні побуту таки доводиться ще «відкривати Америку» американцям у площині «бути чи не бути нашому народові?» Чи дивно, що ми доходимо до єдиного правильного висновку — доки не здобудемо в національному грудневому референдумі підтвердження повної державної незалежності України, в політичних поняттях чужинців залишимося дальше невід'ємною частиною того Московського імперського молоха, що проковтує нас, наші духові вартості й матеріяльну культуру, беручи все за своє, а нам залишаючи хіба тільки Чорнобильську руїну! Зрештою, в нашій батьківщині й у цілому світі нас викреслюють, а то й не знають, як суверенну націю. Нечуваний факт у XX сторіччі, коли й малим народам прислуговує право державної незалежності, але великому, понад п'ятдесятимільйонному народові темні сили часово відсталого імперіялізму й досі заперечують установлення природнього закону історії — володіння автохтонам на рідній землі!

— А яка ж причина того національного нещастя? Колоніяльне становище України в середині ворожої до неї імперії, що грабує її з усіх земних скарбів, включно з найбільшим з усіх — славним національним ім'ям нашого неволеного, проте нездоланого народу. Найвища пора привернути йому світовий розголос, а нашому народові волю й незалежність!

— Дорогі земляки! — кінчав свою відозву Юрко під гучне одобрення співвітчизників, — ми приїхали сюди до Вас, аби хоч малою мірою допомогти вірним синам і донькам нашої батьківщини покласти кінець насильствам над людиною й народами зловісної імперії, що зміряє до опанування світу та до змішання в одну безлику масу поневолених народів, перетоплених у московському китлі. Хто живий і свідомий злочину, не допустімо до цього! Як мовиться в нашій пісні: «Хто живий, вставай, боронити свій край!»

— Проголосімо ж у грудневому референдумі загин ненаситному тиранозаврові нашої доби! Відкриймо шлях виходові українського безсмертного народу на світову сцену!

Після закінчення мови доповідача, неабияке зворушення опанувало зібраних тут громадян. Довготривалі поклики схвалення змісту цієї

точки вечора прорвав щойно виступ чоловічого квартету з низкою козацьких, упівських і стрілецьких пісень. Попудярність співучої програми була очевидна, на що вказав загальний супровідний співакам проспів усієї залі.

В заключному слові тієї вдалої імпрези Тиміш звернувся із закликом до громадськості скріпляти фронт національної єдності та подбати про організацію збройних сил у вільній, незалежній Україні, після близького референдуму. — Основою необхідної оборонної сили в державному будівництві, — твердив Тиміш, — стануть дивізії наших вояків, покищо розкинутих по всій імперії й поза її межами, що їх режимні заправники запрягали на службу чужому отечеству. Повернім їх і всі військові засоби на нашій землі Батьківщині! Змагаймо до її визволення всім мирними способами!

— Геть займанців з-під стягу комуністичної мафії від диктування нашої долі!

— Відчистім нашу святу, Богом дану землю, річки, моря й повітря від отруйних ядерних випарів!

— Спасім наш народ і всі чергові його покоління від марива атомної війни!

Слава Україні!

За народню єдність!

— Щоб усе це нам здійснити, підтвердімо серпневий Акт проголошення Верховною Радою незалежності України у переможному грудневому референдумі!

Таким промовистим закликом і покінчився виступ юного авангарду.

— От і молодці! Так би всім! — падало з різних боків аудиторії, у відповідь. Наче з народнього віча, обділені в додатку летючками й різними брошурами, залишали залю в замітному піднесенні учасники культурно-суспільної події в домівці біля Золотих воріт. На ночівлю, як звичайно й раніш, розбирали членів ударної групи, мовців відродження народу, гостинні господарі поміж себе.

У спільних зусиллях помножували наші звістуні волі такі зустрічі з рідною громадськістю по всій широкій Батьківщині, від сучасної й аж до столиці з тридцятих років — злопам'ятного всенароднього лихоліття, Харкова. Та вже не те, загнуждане, безвільне й бездольне, виголодніле і знеохочене суспільство проклятих років стрічало юних речників окриленого подихом волі майбуття народу. Натомість виходили їм назустріч доброзичливі земляки — жінки, чоловіки, старики й діти, здебільш у народній ноші, з гарячими словами привіту, з рідною піснею на вустах, займаючи все довкілля національними прапорами. В їхньому лопоті на вітрі відчутний уже був подув неминучої перемоги народньої волі в найближчому майбутньому. Щасливі були наші передвісники її, коли усвідомлювали, що й вони посильною мірою причиняються до звершування національного празника. Десь іще за обряями він забарився, але близиться впевнено, стійкою і твердою ногою, поки гучною симфонією сурем і літаврів, звіщаючи нову добу в історії тієї благословенної країни на грані двох світів.

А в тихі хвилини перед заслуженим нічним відпочинком кожен з гурта носіїв похідної естафети поринув у свій особистий світ. Губились у думках про рідних і юні Бродичі й Буженки. Ярина й Тиміш побажали собі щомога довшого пробування у своїх стареньких батьків, Леся затужила за покинутою ріднею на далекому Заході, помолився за неї й Юрко, а десь у куточку його свідомости не занекала надія стрінати свою омріяну Беатріче, що надила його зі зорово-звукової стрічки запису народнього фестивалю загостити до палкої, розспіваної громади спільного їм, рідного Піємонту.

Вікторія, Кензас, США,
7-го серпня Р.Б. 1992

«Процес розкладу й дегероїзації, гедонізації охопив навіть Церкву, яка почала йти назустріч людським слабостям, послаблюючи суворі етичні вимоги, потураючи „властимущим“, нехтуючи покривдженими й поневоленими, не раз стаючи Церквою пануючих, а не поневолених народів і людей, спроневеряючися ідеалам Христа. Більше того, — Західня Церква ввійшла у співіснування, а далі й у співпрацю, де-тант та діалог з воюючими безбожниками, народовбивцями й поневолювачами. Режимову Церкву поставлено понад Церкву катакомб. Замість екуменізму з катакомбним християнством і катакомбними Церквами, а екуменічний діалог з церквою російського імперіялізму, колябуючою з безбожницьким, народовбивчим, окупаційним режимом коштом катакомбних Церков. Церква імперіялізму засуджена на упадок з хвилиною упадку імперії, а з тим Ватикан і Світова Рада Церков оправдано виявляється силами реакції, які своїм діалогом і співпрацею стали помічниками імперіялізму й поборювачами визвольного націоналізму. Об'єктом того діалогу з церквою імперіялізму зокрема стає християнська Україна, її обі Церкви, визнання яких партнерами в екуменічному діялозі московська церква імперіялізму вважає „нарушенням і захитанням структури“ російської „церкви“. Це вимовно ясно: це є порушення імперії, якої знаряддям є явно Загорська церква. Ватикан і Світова Рада Церков незабаром не матимуть партнера для екуменічного діалогу, бо імперія валиться, а з нею її церква, а національні Церкви інтересу для діалогу з тими чинниками Заходу не мають і не збираються кооперувати з тими, які допомагають закріплювати над ними кайдани!»

(З матеріалів VI ВЗ ОУН:
«Становище у світі й Україна»)

Микола ОЛІЙНИК

УРОК ГЕНІЯ

Дещо нетрадиційна ювілейна розмова

Кожен народ має свого пророка. В українців — це Тарас Шевченко, поет, художник, громадянин; геній, що з глухої кріпаччини піднявся до верховин світової культури. Важко визначити (та чи й є в тому потреба), скільки з часу з'яви головної Шевченкової книги прилучилося до його вогнистого слова прихильників і поціновувачів. Не говоримо — читачів, термін у данім випадку явно недостатній, аби зафіксувати напругу думки і чуттів, що їх зроджують віщі Тарасові рядки. *«І буде син, і буде мати, і будуть люди на землі»*. Простота й геніяльність тут спалахують яскравістю вольтової дуги, а прозорливість — на межі пророцтва. І будуть люди... Вільні од сваволі владодержців, господарі, а не чужинці на своїй землі. Будуть! А поки що вони натужно несуть важкого хреста недолі, інколи, правда, спалахуючи гнівом і непокрою. «Раби оті...» Терплять і потай, а то й відкрито шукають, прагнуть — як повітря, як світу сонця — Правди і Справедливости. І Всевишній, якому вони моляться денно і нічно, послав їм Пророка в особі сина кріпосного хлібороба Григорія Шевченка. В його, Тарасових, словах, в отій невеликій книжечці, почули вони відголос власних молінь, сподівань і поривань. І не тільки відголос. В Шевченкових віршах, що такі ж близькі, зрозумілі їм, як і їхні задушевні пісні, мов би озвалася сама Воля. *«Поховайте та вставайте, кайдани порвіть...»* Нею, тією пророчою поезією, зачитувалися кирило-методіївські братчики, лунала вона в демократичних салонах Петербургу, на призывах селянських хат, у корчмі; несли її межі люд християнський сивочубі лірники та кобзарі, лагідні весняні та люті зимові вітри; стукала вона, зроджена у тиглі душі кріпацького сина, в підсліпуваті шибочки селянських осель, у ґрати в'язниць, у серця тисяч і тисяч робучих людей. І звісно ж, у широченні, що вбирали півсвіту, вікна палаців. По-різному сприймали її, одні — як молитву, як Отченаш, інші — з приглядкою, обачністю, зловорожістю. Не було тільки байдужости. Ні з одного, ані з другого боку. Були захоплення, благоговіння, були прокльони, анатема і заборони, — тільки не глуха байдужість, що обертає художника на мерця ще при його фізичному існуванні.

У чому ж секрет? В чому притягальна сила «Кобзаря», Шевченкових писань взагалі? Соцреалістичні критики та літературознавці писали: сила Шевченкових творів — в народності, у глибині й правдивості розкриття соціальних протиріч епохи. Вцілому сприймаючи раціональне в цих твердженнях, дозволимо собі уточнення такого характеру: з часу виходу «Кобзаря» минуло понад 150 літ; змінилися епохи, лад, соціальні структури суспільства. Над світом

прошуміла не одна смертоносна буря, не одна так звана революційна хвиля згубною ерозією врізалася в національний ландшафт України. Здавалося б, що творіння Шевченка застаріли, або в кращому разі — варті лишень вдячної згадки нащадків.

Непідвладність Шевченка історії, історичним катаклізмам — насамперед у природі його таланту. Можна навести ряд прикладів глибокого осягнення й відображення митцем сутності доби, однак мало чиє життя і мало ким пройдена життєва путь перебувають у такій ідентичності, такій єдності з долею народу, нації. Творчість Шевченка — не виплід пізнання дійсності і мистецького її втілення в поетичні форми, до чого донедавна наvertали нас марксистські ідеологи, вона сама дійсність, навіть більше — квінтесенція дійсності; згусток, в ядрі якого невідворотна сила національного відродження. Засилаючи Поета в Богом забуті краї, забороняючи йому «писати и рисовать», владодержці розраховували на неминуче знидіння його ліри. Вони вже мали такі прецеденти, їхній намір здавався безпомилним. Однак не врахували сатрапи одного — живучості і нетлінності кореня, на якому зріс Шевченків талант, його характер. «*Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась*», — як підсумок, читаємо в Щоденнику (30.VI.1857 р.). Височайша акція обернулася на гнівний осуд як самої покари, так і системи, що її породжувала. Від убогої землі «кайзахів» до України перекинувся своєрідний енергетичний міст, яким немов у незримім гігантським пульсарі, струмували вірність ідеалам предків, ненависть і непокоря, і одвічна любов до Батьківщини. Чуття, що надихали у його філософських мандрах Сковороду, жили на втікацьких сибірських шляхах нескоримого Кармелюка, додавали сил одчайдухам козакам у їх непомірнім змаганні з чорноморськими горами-хвилями.

Є ідеї мінімум, є ідеї максимум. Серед перших подибуємо, приміром, бажання досягнути певного рівня науково-технічного прогресу, поліпшення матеріального стану тощо. Вони втрачають своє значення як тільки досягається поставлена мета. Другі ж, максимальні, осяють одвічні прагнення народів до волі і незалежності. Одвічні, бо відколи існує світ, сатанинськи розділений на гнобителів і гноблених, постійно протистоять у ньому Правда і Кривда.

Творчість Шевченка, його громадянська активність слугували насамперед змаганню за національну свободу. Тільки рівень державності визначає сутність нації, її роль у світовому прогресі. Все інше — і добробут, і розвиток науки та культури — похідні. Зародившись на ґрунті визвольної боротьби, ідеали Поета, таким чином, набрали рис, характеру загальнолюдських. Загальне ж, відомо, має тенденцію до вічності. Воно переживає свого автора, зоставляючи нащадкам гранично викристалізовані мету, ціль. Ось чому принципи, що їх сповідував Шевченко, живлять коріння нових і нових поколінь.

Шевченко — не борець-одинак. Кожен народ у відповідальний момент історії висуває з своїх рядів месій, що беззастережно кладуть на вівтар його змагань найдорожче. До сонму таких належать Байрон, Міцкевич, Петефі. Та навіть серед цих яскравих зірок на небокраї

світової цивілізації зірка Поета з України пульсує чи не найяскравіше, говорить нам не тільки про сумне минуле, як про не менш трагічне сучасне. Майже півторасотрічні слова Шевченка про волю як найбільше благо людини (суспільства) в наш час не тільки не втратили актуальності, а помножили її. «Борітеся — поборете!» Кому і коли це сказано? В середині минулого, ХІХ ст., напередодні антикріпосницької реформи, чи наприкінці зшаленілого од наруги і крові ХХ? За умов романовської імперії чи диктатури пролетаріату?

Чи могла Україна обійтися без Тараса Шевченка? Адже у всі періоди її страдницької історії були діячі, здатні вести маси, подати приклад беззавітного служіння Вітчизні. Відповідь на це запитання належить шукати в часі, коли жив і творив Поет. Давно відгриміла слава Запорозької Січі, у далекім соловецькім граніті дотлівали кості її останнього гетьмана Петра Кальнишевського; ошукана Росією нація стогнала в накинutoму на неї кріпацькому ярмі; кращі її уми — вчені, митці, політики — були розпорошені по глухих закутках імперії або ж приласкані, обернуті в придворних; з лакейською запопадливістю викорінювалися національна мова, звичаї, фальсифікувалася історія... Зникло саме географічне поняття України — замість нього утверджувалася назва Південно-Західний край, у кращому разі — Малоросія. Спроби непокори, протесту поневоленню, що прийшло на зміну татаро-монгольському чи монголо-татарському ігу, подавлялися найжорстокішим чином. Десятки ватажків народніх повстань знаходили свій кінець у сибірській мерзлоті, в бездонних болотах півночі. Слово «москаль», як колись «татарин», стало називним, синонімом біди.

Над Україною нависла загроза повної нівеляції з російщиною. Головний носій її вікових традицій, творець матеріальних і духових багатств — народ опинився в напіврабському становищі. Урядовець, пан могли вільно розпоряджатися не тільки майном, а й особою. Простолюдина: віддати на 25 років до солдатчини, за непослух закувати в кайдани, зацькувати псами, прибрати право першої шлюбної ночі... Настраханий минулими звірствами завойовників, непомірно гноблений люд перебував у непевності. Масові пісні передшевиченківської та шевченківської доби сповна зафіксували цей стан, хоч усе ще й звучать у них полелюбні мотиви, бажання подивитися, чи справді «у панів і кров блакитна», або пустити здирникові червоного півня. Почуття приреченості, непевності й марноти життя нербило здоровий дух, ставало згубною хворобою нації, загрожувало переродженням її в потурнаків, прислужників, «правнуків поганих». Цивілізація Європи могла втратити одну з блискучих ланок своєї історії, ланок, у лабіринтах яких знайшло свій безславний кінець не одне ординське нашествя, що віками прагнуло слов'янських, германських, скандинавських земель.

Потрібен був поштовх, що збудив би народ від летаргічного сну. Струс, який змусив би сміливців піти далі, а нерішучих — здолати власне топтання й так само кинутися у вир боротьби. Спроба Кирило-Методіївського Братства, програмною ідеєю якого було

федеративне об'єднання слов'ян, ліквідація кріпосництва та національної нерівності, на жаль, потерпіла жорстоку поразку. Шевченко, як найрадикальніший з-поміж товариства, зазнав арешту. Та саме в цій подібі, подобі підневільного, йому випало зробити те, чого не вдалося іншим і за що схиляються перед ним нащадки. Кріпацький син повторює стежу Божу. Самозречення його в ім'я свободи воістину од Всевишнього. Йому обіцяють усі можливі земні блага, славу і почесні, однак він обирає страдництво, муки й терпіння. *«Караюсь, мучуся, але не каюсь».*

Великість нації визначається її здатністю підніматися з руїн, навіть в екстремальних, як нині кажемо, умовах являти світові дива. Дарованим Богом чуттям Поет зумів побачити ту здатність, ту характерну рису українства. Геніяльне провидіння допомогло йому завбачити неодмінність відродження нації. Факти історії послужили неоціненним тому підтвердженням. Незліченно витоптувана знавіснілою ордою, тисячами гнана в ясир, гноєна на каторгах та галерах українська людність піднімалася знову, віростала свіжим пагінням — і вже лунала над краєм слава нових Морозенків, Залізняків і Гонт; і розквітали на вигарцюваних степах нові села та городи, виростали нові церкви, монастирі й школи; а з нив, із піль та садів щедрою рікою ішли дари повернутої до життя землі. *«Не вмирає душа наша, не вмирає воля...»*

Народжені в муках покоління дивували начитаністю, вдатністю до науки, винахідництва, живопису. Ми рідко задумуємося над умовами, в яких зростали Юрій Дрогобич, Артем Ведель, Дмитро Бортнянський; в яких виникла і діяла відома на півсвіту Києво-Могилянська Академія. А вже зовсім збайдужили до таких, приміром, явищ, як винахід перших бойових ракет, здійсненням таки ж українцем Олександром Засядьком, чи підкорення запорожцями пекельних Дніпрових порогів... Між тим, Поет зумів збагнути величезні потенційні сили народу. Тим-то багато творів його украй насичені подіями і постатями переважно героїчними. Це намагання привернути увагу до спадковості, незнищенності чуття волелюбності в українському народі. Шевченко мовби підкреслював, що затишшя, яке настало завдяки утискам, тимчасове, удаване, що рано чи пізно *«настане суд»*.

Тож — *«не дай спати ходячому»*. Всели надію в розпачливого, в кого опустилися руки.

Ера гайдамацьких повстань вочевидь себе вичерпала. Селянські бунти хоча й підтримують вулканічний клекіт народного гніву, однак не досягають головної мети. Окремі спалахи не дають потрібного вогню, швидко гаснуть під шквалом розправ. Потрібна нова сила, яка уміло постояла б *«за святу правду-волю»*, укупі з обухом, сокирою рішуче й назавжди покінчила зі станом панів і підпанків.

Недавнє так зване радянське шевченкознавство, оцінюючи роль Поета на цьому етапі творчості, спотикалося на його щоденниковому записі від 27 серпня 1857 р., характеризуючи висловлене як *«геніальне пророцтво»*, *«сплав естетичного, гуманно-людяного і войовничо-соціального, революційного почуття і пророцтва»* (Л.

Новиченко). Всі, хто більш-менш обізнаний з творчістю Шевченка, пам'ятає ці рядки. Пам'ятає й обставини, за яких вони з'явилися. Поет повертався з десятирічного заслання; повертався пароплавом, Волгою; якоїсь ночі увагу його привертає гра недавнього кріпосного скрипаля, що викликає бурю почувань, роздумів. *«Пароход... мне представляется каким-то огромным, глухо ревушим чудовищем с раскрытой огромной пастью, готовою проглотить помещиков-инквизиторов, — записує Шевченко. І продовжує: — Великий Фултон! Великий Ватт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками закусит, побалуется, как школьник легендом. То, что начали во Франции Энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно»...* Слова величчі, патосні. Але погодьмося — настроєві. Поет милується чудовим пейзажем, могуттям ріки, його заворюють чарівні звуки скрипки... Однак незабутні йому страждання — особисті і *«миллионов крепостных душ»*. Музика, доволишній спокій — усе це ще вчора неймовірно далеко, оголює найболючіші нерви вразливої душі, збурює й без того бурхливі почуття. Поет записує... Навіть клянеться в *«несомненности»* його пророцтва...

Однак, чи варто, навіть у геніїв, усе сприймати за чистісіньку монету, без тіні сумніву? То більшевипадкове, настроєве трактувати як основоположне? Так, вигляд *«ревущего чудовища с раскрытой огромной пастью»* здається йому символічним засобом водночас покінчити з кланом гнобителів і насильників. Але... забігаючи вперед і ніскільки не применшуючи сповідальності запису, маємо сказати: *«Молодое... не по дням растущее дитя»* так і не *«сожрало»* всепланетно *«кнутов, престолов и корон»*, закусивши дипломатами (?) і поміщиками. Та й не повсюдно вони, володарі, однак і заслужують глобального *«поглощения»*. Донині, приміром, здрастує премила королева Великої Британії, викликає симпатії добродійними ділами король Іспанії, шанують своїх монархів народи інших країн і континентів.

(Закінчення буде)

Наука, дослідж

Віталій В. ПОЛІЩУК

*Доктор Біологічних Наук,
Лябораторія біогеографії*

ПРОБЛЕМА АТЛЯНТИДИ

**(Проблема Атлантиди з точки зору біогеографа
та проєкція її подій і застережень в передгрозі
близької глобальної катастрофи)**

(Продовження, 2)

Ні психологічно, ні морально, ні світоглядом чи етикою, попередні цивілізації, як елементи єдиного виду людини, не відрізнялись від нашої. І психологія представників фахових спеціалізацій — будівельників, лікарів, шорників, тваринників, вояків, землеробів, врешті матросів — були в значній мірі аналогічні теперішнім. І поняття про порядність, шляхетність, добробут, допомогу, співчуття та милосердя — все було притаманне, як і зло та невігластво, що так розцвітає на наших очах.

Ну, чим відрізняється від пригод Робінзона Крузо чотирьохтисячолітньої давнини папірус розповіді єгипетського мандрівника. «Я розповім вам те, що відбулось зі мною, коли я відчалив до рудників царя. Ми спускались по морю на кораблі в 150 ліктів в довжину і 40 в ширину. На ньому було 150 матросів — найкращих в Єгипті. Вони бачили небо, вони бачили землю, і серця їх були мудріші за левів. Вони передчули бурю зарання, ніж вона наступила, а непогоду — раніш ніж вона з'явилась. Буря розпочалась, коли ми були ще в морі і тому не встигли причалити. Налетів вітер і підняв хвилі до 8 ліктів. Я схопився за деревину, а всі інші загинули. Ніхто з них не врятувався. Мене хвиля викинула на острів. Тут я залишився на три доби сам один, маючи супутником лише власне серце. Я заснув в чагарнику і морок обгорнув мене».

А ось розповідь єгипетського чиновника Сінухета, що був змушений утікати з Єгипту після смерті фараона Аменемхета I (1991–1972 рр. до н.е.) З труднощами він добирається на північ і прибуває до стіни, збудованої місцевим правителем для захисту. Одинокий, вимушений всього боятись, він старався бути непомітним. «Тут я зігнувся в чагарниках, щоб мене не помітили вартові на стіні. Вночі я пішов далі. На світанку я досяг Петена... На мене напала спрага, вона настигнула мене, я задихався, моє горло палало, і я вже сказав собі: це присмак смерті. Я підняв своє серце і зібрав свої члени, коли почув звук мекаючих отар. Я помітив людей. Один із них дав мені води, зварив для мене молока. Я пішов з ним до його племені. Зі мною обійшлись дуже добре. Потім одна місцевість, опікуючись мною, пе-

редавала іншій. Я віддалився від Бібла і прийшов в Кедем. Там я пробув півтора року. Місцевий правитель Амміенша прийняв мене і запевнив, що все буде добре!

А такий підручник стародавніх знань, як «Біблія», констатує далеке суднопластво в країни як щось цілком буденне, про що в ранньо-середньовічній Європі і гадки не мали. Ось цар Соломон побудував для царя Хірама (Хірам I правив фінікійським Тіром 969–936 рр. до н.е.) кораблі. І обидва вони послали на тих кораблях своїх підлеглих, «умілих в морепластві». І пішли ті кораблі в Офір, і взяли там чотириста двадцять талантів золота, яке відвезли цареві Соломонові... вони привезли і велику кількість сандалового дерева і коштовних каменів. Цар зробив стовпи з сандалового дерева в домі Господа і в домі царя, і арфи... для співаків... і раз в три роки прибували сюди кораблі і привозили золото, срібло, словову кістку, мавп і павичів.

І є ще один надзвичайно важливий момент людської історії — *вона вуїлому єдинна*, практично любий момент культури, традиції, мітології, навіть господарювання певних людських популяцій так чи інакше пов'язаний з іншими. Вся людська історія — це типовий зоологічний вікаріят ізоляції, гібридизації, з'єднання в єдиний ареал і його роздріблення з наявністю маси реліктів, що як айни, цейлонські калатієри, гуанчі на Канарських островах, теульчі в Патагонії, тасманійці, чи острівні розповсюдження представників давньоєврейської народності (баски, альоани, грузини, кети), яка в блажений для себе час складала єдиний великий пласт Євразійського світу, залишились серед сучасної людності.

І надання одного пласта історії до другого, зазнаючи при катастрофах величезних втрат, всеж переходять з одного періоду в інший, даючи потім розквіт нової цивілізації. Наприклад, найвищий розквіт давньогрецької науки припадає на самий ранній її початок, на VII–VI ст. до н.е. Тепер уже відомо, що майже всі ці знання були запозичені і переписані у єгипетських жерців, персидських магів, індійських гімносфістів, вавилонських халдеїв.⁴⁴ Ті ж, у свій час, запозичили масу вістей у більш стародавніх аборигенів Землі.

Важливо, що періоди катастроф, як правило, збігаються з періодами великих переселень народів. При цьому, як відмічає Сініцин,⁴⁵ голоценові переселення народів не носили характеру типових завоювальницьких походів типу Македонського чи Ганібала, а являли собою загальну міграцію всієї людності разом з отарами і домашнім облаштуванням. Переселення, особливо в початковій стадії, носило стихійний характер і супроводжувалось загибеллю величезних мас худоби та великою смертністю серед переселенців. Важливе і те, що всі народи, які вийшли конкретно з Центральної Азії, як і з ряду інших, не вернулись у свої рідні краї. Враховуючи все це, важко собі уявити, щоб аборигенне населення, без достатньої серйозної причини відважилось залишити домівки своїх предків і вирушити в похід, повний негараздів невизначеностей. Переселення могло відбутись лише під тиском обставин, пов'язаних з погіршенням умов існування.

При цьому Сініцин тут же констатує, що в голоцені інтенсивність підняття центрально-азіатських гірських хребтів, особливо

Куєнь-Луня та Гімалаяів, періодами різко збільшувалась і в цей період величина їх підняття становила 1300–1500 м. Також і в Кашмірі прошарки з культурами палеоліту виявились піднятими над їх початковим положенням більш ніж на 1500 м.

При наших безпосередніх дослідженнях Середньої Азії, особливо Аму Дар'ї та регіону хребта Кугітанг-тау, нами спостерігалась вражаюче недавня перебудова цього регіону. Кольосальна тектонічна сила створила тут зломи і надвиги, що піднесені зараз над рівниною під кутом 45°. Ці глибинні зломи винесли на поверхню всі раніш горизонтальні відклади, в тому числі і потужні голоценові поклади лессу. Виплеснута на лесс вода тут же ним наповнюється, перетворюючись в буру густу суміш. Все інтенсивно розмивається і роздувається. Річки, особливо Аму-Дар'я, перенасичені лессом, прозорість, як правило, дорівнює 0. Все це свідчить про недавність і потужність катастрофи, що підняла ці зломи, бо інакше, легкорозчинні породи були б вже вимитими.

На аналогічний момент звернув увагу в свій час В. А. Скіндер,⁴⁶ аналізуючи будову хребта Петра Великого. Останній має шарувату будову, складену осадовими породами. Зараз же всі ці породи, згідно опису Ліпського, «поставлені зовсім перпендикулярно хребтові, ряд якого і ходьба по нім нагадує таку, як по листках великої книги». При цьому Скіндер пов'язує появу цього хребта вже з періодом існування людини. Говорячи про неординарність події, він відмічав: «земля майже безперервно тряслась від підземних бур, що випинали такі громади, як хребет Петра Великого, і не тільки їх. Чи ж зможемо ми уявити собі тепер, якими жахами для людей супроводжувалася поява цього хребта, якщо... відносно легке покачування Гіссарського хребта коштувало 10000 людських жертв».

До речі, у відповідності з висунутою нами катастрофічною концепцією розшифровується і так званий «біогеографічний парадокс острова Пасхи», де, в додатку до всього іншого, знаходиться і такий шедевр кам'яної доби, як численні статуї давно загиблої цивілізації. Справа в тому, що морська прибережна фавна цього острова, як і генетично пов'язаного з ним Сала-і-Гомес, характеризуються дуже високим рівнем ендемізму, що досягає в деяких групах 42%. Це не узгоджується з канонами, адже якби така значна ендемічність могла виникнути *in situ*, то потрібно було б чекати на високу швидкість відмігання, що притаманне невеликим ізольованим островам. Крім того ці острови відносно дуже молоді: вік Пасхи — 2 млн. років, Сала-і-Гомес — 2,5 млн. років, в той час як на Гавайському архіпелазі, вік якого 20 млн. років, видовий ендемізм тих же молюсків складає всього 20%. За думкою Ньюмана та Форстера⁴⁷ деякі ендеміки Пасхи та Сала-і-Гомес більш стародавні, ніж самі ці острови, і походять від давніх індовестпацифічних груп. Припускається, що більшість ендеміків виникло не на цих островах. Аналіза батиметричних та геологічних даних показує, що численні підводні вершини хребтів Сала-і-Гомес та Наска протягуються від Пасхи майже до Південної Америки. Імовірно, що вони могли бути островами і що між ними могла існувати хронологічна безперервність ост-

ровів, та що біля цих берегів, могли еволюціонувати і розселяватись ендеміки, що притаманні зараз лише Пасхи та Сала-і-Гомес. Саме катастрофічне занурення цього Протрапануйського архіпелагу, що, по всьому видно, відбулось одночасно з одним із описаних нами катастрофічних періодів, і розшифровує «парадоксальність» феномену.

В свій час нами було висунуте припущення, що Атлантида знаходилась в зоні затоки Габес Середземного моря і залишком її є острів Мальта. Подальше ми укріпились у своїй правоті. Нам вдалось отримати монографію Джорне Гронє⁴², де підтверджується висунута нами думка. При цьому потрібно відмітити, що Мальта біогеографічно більш близька Тунісові і горам Атласу, ніж Апенінському півострову. До речі, і залишків надзвичайно стародавньої архітектури, що перекликаються з платонівськими повідомленнями, тут досить багато.

Якщо подивитись на Мальту зверху, то можна побачити сотні загладкових борозд, що наче рейки пересікають острів в самих різних напрямках. Багато з них тягнуться паралельно, а потім раптово зливаються в одну колію, щоб круто звернути, чи плавно відхилитись в бік. Незвичні «рейки» пересікають гори, можуть обриватись на стрімкому урвищі, щоб потім прямо вниз, в долині продовжуватись в тому ж напрямку. Тобто це свідчення про те, що гори випнулися вже після створення борозд. Виходячи на узбережжя, ці штучні борозди прямо продовжуються в морські води і після потужного тектонічного скиду, на великій глибині тягнуться по дні Середземного моря на сотні кілометрів. Це знов доказ колосального занурення, що відбулось вже після їх побудови. Як це все перекликається з циклічними каналами у Платона!

А описаний ним унікальний палац Атлантиди, чим це не унікальний Гіпогеум, витвір мистецтва кам'яної епохи, що знаходиться на Мальті? Згідно опису Бурганського і Фурдую⁴³ Гіпогеум починається з будівлі, крізь яку можна потрапити у підземні приміщення, відрізняється масивною брамою, що являє собою чотири прямокутні колони, на які спираються важкі кам'яні балки. Під будівлею — три поверхи підземних заль.

Особливо виділяється середній поверх. Печерні переходи і коридори відгалужуються від великої залі, перетворюючись на ніші маленькі камери — у двох з них розмальовані стелі, котрі ніби побудовані за певним пляном. Ніші й стовпи, що на них спирається склепіння залі, бездоганно оброблені: чіткі лінії, гострі рівні ребра на величезних кам'яних плитах. Виступи колон, ніші і з'єднання являють собою шедевр майстерності. Без швів височіють над кам'яною підлогою моноліти, утворюючи ніші, і виконані вони з того ж каменю, що й підлога. Наче «поперечні балки» у точно розрахованій статистичній конструкції, на них спираються інші моноліти, з'єднані, в свою чергу, з собі подібними.

Дивовижна й акустика великої залі середнього поверху, пошепки вимовлені слова можуть лунати тут голосно, ефект найсильніший у певному місці. Можна припустити, що десь позаду «розмовної раковини» у скелі є порожнеча, яка подібно до резонатора діє як підсилювач.

У підлозі середньої залі — кілька отворів, закритих кам'яними плитами. При розкопках у нижньому поверсі саме під цими отворами було знайдено сотні скелетів людей та тварин. Середній поверх розташовано на одинадцять метрів нижче рівня вулиці, нижній поверх — ще на півтора метра глибше, сюди ведуть семиступінчасті сходи. Вважається, що верхній поверх було зроблено шляхом розширення і вирівнювання заглиблень у скелі, в той час, як у головній залі і бічних приміщеннях середнього поверху маємо справу з шедевром мегалітичного будівництва.

Якщо додати сюди наявність численних слідів недавніх занурень і провалів, особливості будови самої Мальти, де на півночі в сторону Сіцилії узбережжя поступово і плавно занурюється в глибину, а на півдні — різкий урвищний обвал, де на сотні метрів глибини занурені практично сучасні субаеральні породи з слідами архітектури — то сумніву, що саме Мальта є зримим залишком Атлантиди, не залишається.

При вивченні земної поверхні спостерігається маса інших моментів, що свідчать про катастрофи. Розвінчення «льодовикової теорії» вимагало й іншого інтерпретування «льодовикових форм рельєфу» та інших проявів льодовикової екзарзації. Вихід був знайдений в тектонічній природі, у величезних потрясіннях під час періодів світових катастроф. За дослідженнями Чувардинського,⁴⁹ «баранячі лоби», шліфування та поліровки поверхні скельних порід, штрихи та борозди мають тектонічне походження. Відполіровані площини «баранячих лобів» та аналогічних їм утворів, а також штрихи та борозди мають безпосереднє продовження під пласти та ब्लюки кристалічних порід і в одних випадках являють собою поверхні скольження приповерхневих скидів, надвигів та піднять, в інших — це площини тріщин відколювання.

Численні «льодовикові» валуни та морени були принесені припайною кригою, в яку вмерзав ґрунт і все, що було на ньому. Але є моменти, що не вписуються в припайнольодову концепцію, коли відторженці надзвичайно великі і сила, що їх спричинила, не вкладається в сучасну свідомість. Яскравим прикладом може бути берегове урвище на річці Югані в самому центрі Західно-Сибірської низовини, що складається з ब्लюку юрських глинистих порід. Висотою воно майже в п'ятиповерховий будинок, а довжиною в два таких будинки. За підрахунками його об'єм складає 25000 м³, а вага півмільйона тон⁵⁰. Цей відторженець, наче ізіюминка в булці, оточений породами абсолютно йому чужими, такими, що мають четвертинний вік, тобто утворились на кілька десятків мільйонів років пізніше. В самому відторженці юрські породи зберегли свою структуру, в них є залишки белемнітів. В нормальному ж заляганні в цьому місці юрські породи знаходяться на глибині 2,5 км, а на денну поверхню вони виходять за сотні кілометрів від цього місця.

Можна собі лише уявити в той навіжений час трясіння, потопів, коливань морозу і жару, зміни рівнів та нахилу горизонту, коли з клясичної низовини потік нісся на клясичну гору, які помінялись ролями. І все це можливе при короткочасній зміні осі обертання Землі,

бо саме тоді окремі відторженці реалізували свої досить довгі мандри. В тому темному мороку жаху, що прорізувався електричними розрядами, тимчасовими просвітами, спалахами пожеж, серед летючого з шквалом каміння, гілок і всього іншого, неслись очманілі стада перемішаних звірів, де мамонт, лев, сайгак, вовк чи олень мчали поряд невідомо куди, аби подалі від цього пекла. Місця загибелі цих стад проявляються зараз у тих скупченнях різновидових кісток, бечівника, полос замерзання цих звірів у вічній мерзлоті, при відтаюванні яких зараз стоїть нестерпний сморід і добувається «свіжа» мамонтова кістка.

Надзвичайно важливим моментом є поза трупів, заморожених у вічній мерзлоті мамонтів: вони замерзли в стоячому, сидячому або в ще якому-небудь положенні, притаманному живій, а не мертвій особині. Віце-адмірал Г. Саричев, згадуючи про перебування в гирлі сибірської річки Алазеї, записав: «Річка Алазея, протікаючи коло самого Алазейського поселення, гирлом своїм впадає в Льодовите море. Тутешні мешканці розповідали, що на цій річці з піскуватого її берега до половини вимито труп великої тварини, величиною в слона, в стоячому положенні, зовсім цілий і вкритий шкірою, на якій місцями збереглася довга шерсть...».

1779 року евенк Шумахов бачив, як із крижаного урвища в пониззі р. Лени випав труп мамонта, який чудово зберігся. Вражало те, що він мав свіжий вигляд. Місцеві жителі оббілювали його, і собаки їли м'ясо. Цікаво й інше: заморожений мамонт не лежав, а стояв!

У 1846 році, під час повені на Індигірці, інженер М. Бенкендорф побачив труп мамонта, який плив за водою. П'ятдесят чоловік ледве витягли його на берег. Мамонт мав висоту чотири метри, довжину п'ять, бивні по три метри завдовжки. Тіло звіра вкривала густа жовто-бура шерсть. Поза цього мамонта свідчила: він замерз, стоячи! Як правило, звірі, що гинуть і пливуть річкою, обдирають свій покрив і бувають «голі». Мамонт на Індигірці мав густу шерсть, бо, як вказує Бенкендорф, тварина тільки недавно звільнилася з крижаного полону: «Ми побачили, що якась жажлива гігантська маса несподівано випірнула з води. Ми побачили кольосальну голову з великими бивнями і довгим хоботом. Хобот робив якісь неймовірні рухи, неначе чогось шукав. У напівзаплюснених очах я розпізнавав білки».

В 1979 р. в товщі пісків правового берега річки Юрибей на Гиданському півострові була знайдена молода самиця мамонта, що лежала на спині з піднятими догори напівзігнутими ногами. Про це написав М. Верещагін: «Природа положення трупа на спині загадкова. Адже трупи слонів та й взагалі копитних, що пливуть із роздутими від гниття тулубами, тримаються у воді або спиною вгору, або частіше всього на боці. Важкі ноги, голова і хобот із бивнями фіксують тулуб спиною вгору або переважають його на один бік. Тому закріплення трупа мамонтихи могло відбутись внаслідок конвульсійних рухів при агонії тварини».

Найцікавіший мамонт був знайдений 1901 року на березі річки Березовки, притоці Колими. Замерзла тварина «*сиділа*» навпочіпки на підігнутих задніх ногах і неначе намагалася стати на одну з напівзігнутих передніх ніг. Мамонт, опудало якого виставлено в

Зоологічному музеї Сан-Петербургу, дуже добре зберігся. Губи, внутрішня оболонка рота і язик були цілі, неушкоджені, без будь-яких ознак гниття збереглися й внутрішні органи. Звіра вкривала волохата півметра шерсть, шлунок був наповнений їжею, яка збереглась у надзвичайно свіжому стані. Важливе й те, що залишки їжі знайшли не тільки в шлунку, а і в ротовій порожнині і в горлі. Тобто, мамонт спокійно пасся і... моментально замерз. Їжа його складалася з соковитої осоки, комишу, різних трав, серед яких було чимало квіток жовтецю.

До речі, подібний склад їжі і в багатьох інших замерзлих тварин. Скажімо, харчова маса в шлунку шандринського мамонта, знайденого на схід від пониззя Індіїрки, важила в замороженому стані 250 кг і на 90% складалася із зелених осок, злаків та пушиці, в меншій кількості зустрічалось молоде гілля верби, берези, вільхи, листя брусниці, стебла гіпнових та сфагнових мохів. Те, що в харчовій масі не було насіння, свідчить, що мамонт загинув на початку чи в середині літа, коли насіння ще не встигло визріти.

Отже, трупи тварин, котрі збереглися в зоні вічної мерзлоти, від мамонта до бурундука, засвідчують, що колись літньої пори тисячі звірів, часом навіть не встигнувши проковтнути їжу, раптом замерзли.

І замерзли настільки ґрунтовно, що в них навіть у переповнених шлунках не почались процеси гниття, які спостерігаються звичайно при раптовій загибелі тварин взимку.

Найбільш вдале пояснення цього феномена було опрацьоване А. Т. Сандерсоном,⁵¹ якого ми тут і цитуємо. Він відмічав, що варто принаймі двадцять великим вульканам Землі запрацювати одночасно, як і з нашою планетою відбудуться найжахливіші речі, котрі будуть стосуватись кожного з нас.

Раптовий масовий викид в атмосферу пилових часточок і газів викликав би небачені, страхітливі дощі та снігопади такої величезної сили, що вони могли б закрити сонце на багато днів, тижнів і місяців, якби виверження тривало й далі. Здійнялися б вітри такої сили, яких ми зараз не можемо й уявити. Холодні атмосферні фронти величезної довжини протягнулися б із кінця в кінець планети, і по обидва їхні боки температура досягла б своїх протилежних крайностей. Ось тоді в одних місцях розбухалися б нескінченні снігопади, а в інших — небачені повені, що охопили б цілі континенти, здіймалися б жахливі урагани, земле- та моретруси викликали б небачені нині цунамі та грандіозні зсуви, численні інші катастрофи. Якщо вулканічні гази при виверженні піднімуться досить високо, вони різко охолодяться, а потрапивши в полярні райони, спустяться ближче до поверхні землі. Піднявшись вище теплих шарів повітря, гази почнуть їх «пригнічувати», висмоктуючи всю теплову енергію. При цьому вони «проваляться» через тепле повітря в тих місцях, де прошарок його буде тоньшим. Такий вертикальний прорив миттєво витіснить місцеве повітря. Ось ці «несамовиті», що падають на землю з висот, згустки крижаного повітря і могли вбити та швидко заморозити мамонтів.

Уявімо тепер мамонта, що мирно пасся під теплими променями сонця. На небосхилі ні хмаринки, тиша, і раптом... страшенний холод обпікає шкіру звіра, сковує легені. Тварина робить кілька

судорожних подихів і практично згасає — тканини його горла, легенів, очей, вух, усього шкіряного покриву вже замерзли. Якщо мамонт був у центрі згущення холодного повітря, то за кілька годин перетворився в справжню крижану статую. З часом пішов сніг, що потім уплонився у фірн і, нарешті, у викопний лід.

Що ж сталося з мамонтом, який в цей час перебував на Алясці, далеко від центру крижаного згустку? Раптом налетів шалений вітер. Сила його наростала, здійнявся справжній ураган. Мамонта повалило, підхопило і покотило через поламаний ліс, гострі скелі, роздробило, роздерло на шматки і врешті-решт кинуло у вирву, заповнену рідкою глиною, уламками дерев, камінням, травою тілами інших звірів і птахів. Незабаром мороз скував цю мішанину тіл і рослинних решток, а сніг присипав страхітливе кладовище. Саме цим і пояснюється, що на Алясці і Чукотці рештки мамонтів та інших тварин знаходять хоча й у «свіжому» вигляді, але розірваними на шматки.

Є й такі місця, де розтерзані тварини, перш ніж замерзнути, встигли до певного ступеня розкластися; зустрічаються й трупи, що зігнили майже повністю. І, нарешті, є райони, в яких звірі були звалені один на одного в рівчаках, улоговинах, у річкових долинах та ямах і від них залишилися тільки кістки.

Тут і потрібно шукати за відповіддю на загадку мамонта з квітками жовтецю в роті в одній місцевості; розірваного на шматки — в іншій; охопленої гниттям маси — в третій, і цвинтаря кісток — у четвертій. Там, де крижане повітря спустилося до поверхні землі раніше, ніж здійснювалися шквальні вітри — мамонти замерзли цілими; там, де все почалось з вітру — вони були розтерзані, а потім заморожені; там же, де часу було досить, трупи порозкладались.

На відміну від Сандерсона, ми вважаємо, що центром катаклізму були не полюси Землі, а зона північної частини Тихого океану між узбережжями Камчатки, Чукотки, Аляски, Каліфорнії. У визначенні епіцентру нам допомагає розповсюдження вічної мерзлоти, яка по наших розвідках утворилась в місцях найбільшого морозобійного удару під час катастрофи. Адже, незважаючи на колополярне розповсюдження, найбільші площі вона займає на сході — на територіях Східного Сибіру, Аляски та Канади. Ця зона безпосередньо прилегла до Тихо-океанського вулканічного кільця. В цих місцевостях мерзлота лежить на широтах Києва, Парижа, Будапешту й одержує таку ж кількість сонячного тепла. Логічно було б припустити, що центр цього масиву мав би найбільшу ширину по лінії з півночі на південь. Але насправді це не так. Дугою, яка далеко заходить на північ, врізується в нього територія, що мерзлоти не має. Це Курильські острови, Камчатка, Командорські й Алевтські острови, півострів Аляска, а далі — вузька смуга на південь по тихо-океанському узбережжю, по Аляскінському та Береговому хребтах аж до Ванкувера. Тобто біля самої зони вулканів, де все ними розігрівалось — там мерзлота не утворювалася. Хоча тут і впливали нестерпні жары — згадаймо парадоксальну відсутність білки на Камчатці. А морозобойні йшли вже далі, де переохолоджене повітря проривалося до землі і розповсюджувалося в сторони від вулканічного кільця. А

те, що всі ці вулькани діяли надзвичайно недавно, видно хоча б з робіт Фльоренського і Трифонова,⁵² Мелекесцева⁵³ та багатьох інших. На схід же і захід від цієї дуги, наче два могутніх крила, як слід вибуху потужного стрільня, розкинулася зона вічної мерзлоти.

Важливо, що в наш час зона вічної мерзлоти швидко розхолоджується і тане. Особливо чітко це прослідковується на морському узбережжі. Острови Льодовитого океану, що недавно зникли, були залишками колишньої суцільної зони вічної мерзлоти. В 1936 році зник острів Васи́лівський біля берегів Якутії, 1956 року та ж доля спіткала острів Семенівський — він розтав. Чи не так само зникла і Земля Саннікова?⁵⁴ В центрі мерзлота дійсно в основному суцільна, але по периметру вона стає багатошаровою, коли зверху вниз іде чередування прошарків талих і мерзлих ґрунтів, яких буває 2, 3, 4, 5 а то і 7.⁵⁵ Це говорить про те, що мерзлота миттєво утворювалась, потім танула до певного рівня, потім знов вибухово утворювалась і знов танула, і т. д. В глибших же горизонтах залишались деривати найбільш потужних морозобійних ударів.

Про це ж свідчить і біогеографія. Адже в Східному Сибіру відсутні маса видів, які за всіма ознаками повинні б тут існувати і, до речі, існували в голоцені. Адже в голоценових прошарках, в місцях, де цих видів на сьогоднішній день нема, Лебедєвим⁵⁶ зустрінуті рдесники (*Potamogeton perfoliatus*, *P. pectinatus*), моховатки (*Cristatella mucedo*), з риб — окунь. Є дані і на зустрічальність стулок багатьох моллюсків,²³ залишок ляща,⁵⁷ золотого карася, з амфібій — саламандри, з ссавців — бобра, байбака⁵⁸ і інші.

До речі, зараз більшість всіх цих і аналогічних їм видів інтенсивно заселяє «дефектну» зону Сибіру, про що свідчить численна література. Є дані про активне розповсюдження на північ і схід перепілки, лиски, мухоловки, білої чаплі,⁵⁹ кучерявого пелікану,⁶⁰ інших птахів,^{61, 62} лося,⁶³ косулі⁶⁴ і других звірів.⁶⁴

При аналізі клясичного європейсько-східно-азіатського розриву ареалів (коли організми зустрічаються на сході й заході, а посередині їх нема) спостерігається два важливі моменти. По перше, рівень еволюційного розходження західних і східних форм лежить в широкому таксономічному інтервалі; від випадків, коли не знайдені навіть найнижчі таксономічні відмінності, до виділення чітких родів. Між цими крайніми таксонами, спостерігається повний ланцюг таксономічних рангів, включаючи підроди, види, підвиди, раси, натію. Це свідчить про неодноразовість настання періодів утворення розривів. І по друге, зараз чітко констатується тенденція до вторинного (новітнього) злиття ареалів. За даними Матюшина⁶⁵ для лісової і лісово-лугової угруповань наземних хребетних, сходження ізолятів відбулось вже більше ніж в половині випадків (57–58%). У безпосередньо неморальних елементів — 40%, а у видів заплавного комплексу — 12% від їх загального складу.

Зрозуміло, що промерзав не тільки ґрунт, а й водойми. На відміну від ґрунту, вода з температурою +4°C має найбільшу щільність, а лід, покриваючи воду, значною мірою зберігає її від вимерзання. Отже, якщо при морозобійному ударі й залишилась вода, то температура її

була не вищою +4°C. Хто ж міг вижити в такій воді? Насамперед холодолюбиві лососеві риби. Коропові ж, та й інші південні риби, не витримавши раптового спаду температури, мали загинути. Аналіза іхтіофауни Сибіру підтверджує цю думку. Цілком закономірно й те, що від катаклізму найбільше постраждало рибне населення Колими та Індигірки. На захід від Колими видова різноманітність зростає.

Відносно невеликі водойми, особливо озера, взагалі цілком замерзали. Про це свідчать описані ще Маддреном (цит. за ⁶⁶) вичопні, прикриті зверху сучасними ценозами, пласти льоду з більш-менш горизонтальною верхньою поверхнею і нерівною нижньою. В кризі цих пластів часто вміщені численні залишки водної рослинності. Вони були то розподілені по всій товщі льоду, то зібрані в вигляді прошарків між більш чистими льодовими прошарками. Показово, що з криги такої водойми, взятій на глибині 5 м від поверхні землі, П. Н. Каптереву⁶⁶ вдалось ожити, при розставанні в лабораторії, цілу низку водоростей: зелених нитчастих — *Stigeoclonium*, *Mougeotia*, *Oedogonium*, десмідієвих — *Closterium*, *Cosmarium*, синьо-зелених — *Oscillatoria*, *Phormidium*, *Anabaena*, *Lyngbia*, діатомових — *Navicula*, *Gomphonema*, в також мохів з родини *Hypnaceae*. Важливо й те, що ожили плянктонні рачки *Chydorus sphaericus*, які, ніби й не відчуючи своє багатотисячолітнє замороження, почали активно розмножуватись.

Література

- ⁴⁴ Никольский Г. В. Прения. // «Тр. Ин-та географии АН СССР» вып. XXXVII: «Проблемы палеогеографии четвертич. периода» — М. Л., «Изд-во АН СССР», 1946. ст. 365-366.
- ⁴⁵ Синицин В. М. «Геотектонический фактор в изменении климата Центральной Азии». // «Бюлл. МОИП». отд. геол., 1949, т. 24, № 5, ст. 3-12.
- ⁴⁶ Скиндер В. А. «Протосверпесц и протоарнец». СПб, 1907, ст. 97.
- ⁴⁷ Newman W. A.. "The rapanuian faunal district (Easter and Sala y Comez): in search of ancient archipelagos" // "Bull. Mar. Sci.", 1983 — 33, nr. 3, pp. 633-644.
- ⁴⁸ Grognet G. "Compendio, ossla epilogo anticipato di un opera estesa sulla precisa situazione della famosa sommersa isola Atlantide, da Platone, e da altri antichi ricordata, e della quale le isole di Malta, Gozo e Comiso..." Malta: F. W. Fhantz tipografaro, 1854, p. 135.
- ⁴⁹ Чувардинский В. Г. «О тектонической природе рельефа „бараньих лбов“ и других форм ледниковой фазарации» // «Природа и х-во Сесера» (Мурманск), 1984, № 12, ст. 29-36.
- ⁵⁰ «Природа Тюменского севера» // Рябцева В. К., Плотников В. С., Смирнов Н. Г. и др. — Свердловск, «Средне-Уральское книж. изд-во», 1991, ст. 222.
- ⁵¹ Сандерсон А. Т. «В мире неизведанного» — М. «Знание», 1977, ст. 55.
- ⁵² Флоренский И. В., Трифонов В. Г. «Новейшая тектоника и вулканизм Восточной вулканической зоны Камчатки» // «Геотектоника», 1985. — № 4 — ст. 78-87.
- ⁵³ Мелекесцев И. В. «Вулканизм и ледники в антропогене» // Материалы гляциологии, исследований, 1986, в. 55, ст. 27-35.
- ⁵⁴ Григоров И. П. «Земля Санникова существовала» // «Природа», 1946, № 10, ст. 64-68.
- ⁵⁵ Сумгин М. И., Качурин С. П., Толстихин Н. И., Тумель Б. Ф. «Общее мерзловедение». М. П.: «Изд-во АН СССР», 1940, ст. 340.
- ⁵⁶ Лебедев В. Д. «Остатки окуна *Perca fluviatilis* L. в четвертичных отложениях северо-востока Сибири». // «Вопр. ихтиологии», 1960. — в. 14., ст. 63-65.
- ⁵⁷ Никольский А. «Происхождение состава рыбьего населения Уральского края» // «Уральский охотник», Екатеринбург, 1924, № 6, ст. 35-39.
- ⁵⁸ Косинцев П. А. «Костные остатки грызунов из археологических памятников Урала и Западной Сибири» // «Грызуны»: Тез. докл. 7 Всес. совещ., «Начальник», 27 сент. — 1 окт. 1988 г., т. I, Свердловск, 1988, ст. 4.
- ⁵⁹ Сырочковский Е. Е. «Новые материалы по орнитофауне Средней Сибири (бассейн Подкаменной Тунгуски)» // Уч. зап. Красноярский гос. педагогич. ин-т, 1959, т. 15, ст. 225-239.

⁶⁰ Янушевич А. И. «Гнездование кудрявого пеликана в Западной Сибири» // «Природа», 1951, № 3, ст. 63–64.

⁶¹ Сдобников В. М. «Изменения в орнитофауне северного Таймыра» // «Природа», 1956, № 9, ст. 109–110.

⁶² Шаронов А. Д. «Краткий очерк фауны птиц средней полосы тасжной зоны Западной Сибири» // «Ежегодник Тюменского обл. краевед. музея», 1961–1962 (1963), в. 3, ст. 135–140.

⁶³ Лавов М. А. «Об изменении ареалов и численности копытных зверей в Средней и Восточной Сибири» // «Сб. науч.-техн. информ». ВНИИ охот.

⁶⁴ Скалон В. И. «Обзор млекопитающих Западной Сибири и Туркестана». Томск, 1905, ст. 105.

⁶⁵ Матюшкин Е. Н. «Европейско-восточноазиатский разрыв ареалов наземных позвоночных» // «Зол. журн.», 1976, № 9, ст. 1277–1291.

⁶⁶ Каптерев П. Н. «Об анабиозе в условиях вечной мерзлоты» // «Изв. АН СССР», № 6, серн биол., ст. 1072–1088.

(Продовження буде)

УВАГА!

УВАГА!

ОГОЛОШЕННЯ

Заходами УВС появилася книжка-спогади сл. п. д-ра Степана Шухевича під назвою:

«МОЄ ЖИТТЯ»

Цей важливий твір сл. п. д-ра Степана Шухевича УВС видала великою книжкою у твердій оправі на крейдянному папері. Книжка має 619 сторінок та багато ілюстрацій.

Подані документи і матеріали у творі — це жива сторінка історії українського народу не тільки в періоді між двома світовими війнами, але в усі дотеперішні часи поневолення і боротьби його кращих синів і дочок за волю і державність. Твір сл. п. д-ра Степана Шухевича матиме велике виховне значення.

Ціна книжки становить \$50.00 американських доларів.

Замовлення просимо слати на адресу:

UKRAINIAN INFORMATION SERVICE
200 LIVERPOOL ROAD, LONDON N1 1LF, ENGLAND

Володимир КОСИК

НІМЕЦЬКА ШКІЛЬНА ПОЛІТИКА В РАЙХСКОМІСАРІЯТІ УКРАЇНА (1941–1944)

Пляни гітлерівської Німеччини

У «Визвольному Шляху» № 11–12, 1986 і № 1, 1987 була опублікована стаття д-р Блянки Єржабкової п. з. «Освіта і німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна». В ній авторка порушила також декілька питань чисто історичного характеру. При тому вона користувалася архівними документами, але також у великій мірі і декількома опублікованими працями. Із цих праць вона перебрала багато помилок.

Не будучи істориком, д-р Блянка Єржабкова мала у якійсь мірі труднощі схопити історичну реальність. Вона пише, наприклад, що німецька окупація СРСР, згідно України, в жодному разі не становила заходу, скерованого на «охорону Німецького Райху від Советського Союзу», або «звільнення Європи від російського імперіалізму». На її думку, націонал-соціалісти хотіли лише здобути величезні простори, т. зв. «лебенсраум», для німецьких поселень і для колоніальної експлуатації, включно з нафтовими полями на Кавказі. Історик не може до такої міри упрощувати це питання.

Очевидно, націонал-соціалісти хотіли здобути для Німеччини «лебенсраум». Нам добре відомий т. з. «Генералплян Ост». Але були також інші причини нападу на Советський Союз. Деякі документи на цю тему були опубліковані також у наших працях «Третій Райх і українське питання» в німецькій мові (Мюнхен, 1985) та «Націонал-соціалістична Німеччина і Україна» у французькій мові (Париж, 1986).

Від вересня 1939 р. Гітлер провадив війну проти західних потуг і тому мав намір в цій війні «неутралізувати» СРСР. Ця війна була війною за гегемонію Німеччини не лише в Європі, але і в світі. Щоб могли її продовжувати, Гітлер потребує багатств України і Кавказу. Однак, елемент боротьби проти большевизму також був присутній у плянах Гітлера. Іншим елементом була також потреба звільнити Німеччину, за словами Альфреда Розенберга, від «кошмарного тиску зі Сходу», тобто Росії.¹

Якщо говорити про конкретні німецькі пляни, то треба брати до уваги, що вони визрівали з розвитком подій. Спочатку, крім адміністративного поділу зайнятих територій, Гітлер і його помічники ще не мали виразного образу про те, що вони будуть творити на Сході Європи. Про це все говорять обширно німецькі архівні матеріали.

Авторка пише, що «Гітлер не доцінював можливостей гострого спротиву росіян, розраховуючи в той час на великі симпатії до Німеччини з

¹ Текст промови Розенберга, BA R 6/6 f. 65.

боку поневолених Москвою неросійських народів *Советського Союзу*». Друга частина речення не зовсім відповідає правді. Гітлер у малій мірі брав до уваги симпатії поневолених народів; він вірив лише в силу німецької переваги і зброї. Правда, дещо інакше думали деякі німецькі політики та військові керівники.

Політика А. Розенберга

Покликаючися зокрема на американського автора А. Далліна, авторка пише, що Розенберг уважав, що не всі советські республіки повинні втішатися однаковим становищем, та що він базував свої пляни на підтримці неросійських народів у боротьбі проти Москви, а для України і Білорусії готував самовизначення під німецькою владою.

Авторка, нажаль, не запримітила, що політичні погляди і пляни Розенберга зазнавали змін. Він зовсім закинув раніші погляди про підтримку українського національного руху чи про можливість створення Української держави під німецьким протекторатом. В інструкції для райхскомісара Коха з 18 листопада 1941 р. Розенберг виразно підкреслив, що з причин нової німецької політики «прийнята перед війною 1941 року ідея розбудови українства як політичної сили проти Москви мусіла бути закинута».²

Посилаючися на спомини О. Бройтігама, д-р Б. Єржабова твердить, що Розенберг «початково» пропонував Гітлерові створити на території Советського Союзу п'ять Райхскомісаріятів: Балтікум, Україна, Кавказія, Росія, Туркестан. Це не зовсім відповідає правді. Дискусія над проєктами тривала в квітні і травні 1941 р. Остаточо в половині травня виготовлено точний адміністративний поділ таких запланованих райхскомісаріятів: Балтенлянд, Україна, Росія і Кавказ. Бюро Розенберга не передбачувало назви «Балтікум», як це пише д-р Б. Єржабова. «Балтікум» була назва військового відтинку на території балтійських країн. Перша назва цього райхскомісаріату була «Балтенлянд», але її почали справляти з початком травня 1941 р. на «Остлянд».³

Щодо Райхскомісаріату Україна, авторка додає зовсім правильно, що згідно з плянами Розенберга, він мав включати Галичину, Волинь, Поділля, і «території на схід від Ростова, включно з Республікою *Надволжанських німців*». Тут потрібно лише уточнити, що Райхскомісаріят Україна, за початковими і пізнішими проєктами, мав простягатися на 1 мільйон кілометрів і доходити до Волги і Каспійського моря. Авторка не зробила також одного важливого ствердження, а саме, що ідея поширення території України аж до Волги і Каспійського моря не була ідеєю самого Розенберга, хоч її знаходимо в його проєктах. Приєднання цієї території до України вимагали в своїх меморандах ОУН-Мельника і В. Кубійович.

ОУН-Мельника в своєму меморандумі до німецьких властей з 14 квітня 1941 р. писала: «Для України вимагається південні частини облас-

² R 6/69 f. 103, 106-116

³ Cf. «Allgemeine Instruktion für alle Reichskommissare in den besetzten Ostgebieten». Цей документ датований 8.5.41; IMT Dok. 1030-PS.

тей Воронежа і Курська, які заселені українською більшістю. Державний кордон, до якого змагає Україна, йде опісля від Старого Осколу прямо до міста Камишина на Волзі і потім Волгою вдовину аж до Каспійського моря... 2. Пересуваючи тепершні державні кордони СРСР на схід підсилюється справа безпеки вугільного басейну над Доном і тим самим самої основи тяжкої індустрії України».⁴

Пізніше, 11 червня 1941 р., В. Кубійович, голова Українського Центрального Комітету в Кракові, який діяв в парі з ОУН-Мельника, в меморандумі, що його підписав також Т. Омельченко, голова Українського Національного Об'єднання в Німеччині, писав:

*«Пересунення українського кордону на сході аж до східного прибережжя Волги і до Каспійського моря являється геополітичною konieczністю для України як культурного багнію нової Європи. У цей спосіб буде скорочений кордон Сходу, через що підвищиться оборонна спроможність України».*⁵

Розенберг не протестував проти призначення Гітлером Еріха Коха райхскомісаром України, як це твердить авторка статті про шкільництво. Він ще в половині травня 1941 р. пропонував Завкеля на посаду райхскомісара України, а Коха — на посаду райхскомісара Росії. Гітлер призначив райхскомісаром України Коха і Розенберг мусів прийняти цей вибір. Райхскомісаром Остляндії був призначений Г. Льюзе, а не Льюце.

Альфред Розенберг був райхсміністром для всіх зайнятих територій Сходу, але райхскомісарів призначав не він, а Гітлер. Це була одна з головних причин, чому райхскомісар для України Е. Кох відмовлявся підлягати Розенбергові і втримував безпосередні контакти з Гітлером. Авторка про це згадує.

Авторка пише, що «на початку існування Райхскомісаріату Україна була тільки дуже мала кількість розпорядків, законів і точних інструкцій відносно регулювання справ в окупованій Україні, а новостворені адміністративні органи працювали самовільно». Це не відповідає правді. На початку Україна підлягала військовій адміністрації. Ця адміністрація видавала досить точні інструкції до всіх важливих справ. Вистачить переглянути «Збірник розпоряджень армійської території Б від 10.7.41 до 30.9.42». Але правдою є, що подекуди військова адміністрація інструкцій не дотримувалася.

Шкільництво за плянами Розенберга

Про дійсний стан шкільництва в Україні під час окупації можна говорити лише беручи до уваги документи у хронологічному порядку, бо ситуація була іншою кожного року. Авторка цього не робить.

Підкресливши, що німецькі «окупаційні власті в Україні не мали єдиної шкільної програми для України», авторка всеж таки виходить із твердження, що «вихідною точкою інструкцій, що стосувалися побудови шкільництва в Україні, був семирічний шкільний обов'язок». Але в іншому місці пише, що «у відрізненні від адміністративних розпорядків, ... розбудова шкільництва в Україні, насправді виходила від чотирірічної наро-

⁴ BA NS 43/41 f. 3,4.

⁵ R 6/69 f. 18.

дньої школи... Пізніший обов'язок відвідування школи стосується тільки вибраних учнів...» Із цих протилежних тверджень правдиве останнє.

Щодо високої освіти, авторка каже, що хоч інструкції «не означали творення високого шкільництва для української молоді в Україні», все ж таки «райхміністр Розенберг не бажав обмежувати шкільництва в Україні до початкових–народніх шкіл тому, що він розумів важливість підростаючого покоління, зокрема у воєнний час».

На іншому місці вона пише, що «перші освітньо–політичні розпорядки, що були призначені для Райхскомісаріату України, увійшли в силу на початку 1942 р. Це було в тому часі, коли перші області України почали переходити під цивільну адміністрацію...».

Це все не відповідає правді. В дійсності, вже в серпні 1941 р. відповідальні цивільні та військові німецькі чинники в Україні отримали директиву, яка говорила: «(5) Допускається найнижче шкільництво. Дальші міри будуть прийняті згідно з розвитком ситуації».⁶ Малося на думці чотирикласне шкільництво. На основі пізніших копій цього розпорядження випливає, що ці інструкції були видані міністерством Розенберга.

На нараді у Гітлера 29 вересня 1941 р. ніхто інший як Розенберг запропонував прийняти заходи, згідно з якими державне «управління мусить насамперед обов'язково відмовитися від спорудження центральних (основних) вищих учбових закладів...», бо «...в теперішніх обставинах в німецьких інтересах не є штучно впровадити нову верству інтелігенції, яка в наступних роках могла б перешкоджати спокійній відбудові країни».⁷ Гітлер одобрив ці пляни Розенберга.

Тому твердження авторки про те, що «райхсміністр Розенберг не бажав обмежувати шкільництва в Україні до початкових народніх шкіл тому, що він розумів важливість підростаючого покоління, зокрема у воєнний час», не відповідає правді. 12 грудня 1941 р. його міністерство доручило райхскомісареві Коху звільнити і затруднити деінде учнів від 5 до 7 клас семиліток, від 5 до 10 клас десятиліток, як також учнів професіональних шкіл та педагогічних інститутів.⁸

Як же тоді можна говорити про «семирічний загальний шкільний обов'язок» як основу шкільництва в Україні? В дійсності технічне, професіональне навчання, яке подекуди було доступне для деяких учнів, не було справді середньо–освітнім навчанням. Помилка авторки має декілька джерел. Вона брала за основу своїх тверджень деякі недатовані думки, що були зафіксовані мабуть ще в квітні 1941 р., але які не стали проєктами, або взагалі не були взяті до уваги, бо ж сам Розенберг змінив своє наставлення до українського питання з початком війни проти СССР.

З другого боку, щоб узгіднити свої заключення з дійсністю, авторка поділила документи, які стосуються шкільництва періоду німецької окупації, на дві категорії, з яких одні, ніби, були призначені для

⁶ «Richtlinien für die der Ukraine gegenüber zu verfolgenden Politik». R 43 II/685 f. 43

⁷ Vermerk über eine Besprechung beim Führer am 29. September 1941 im Führerhauptquartier, R 6/4 f. 7-8.

⁸ R 6/207 f. 77.

публічного поширення, а другі ні. До цього додала «окрему» політику Е. Коха, який єдиний проводив погану політику в Україні. З цього випливає, що Розенберг був добрий, а лише Кох все робив зле. Тому вона пише, що в наслідок політики Коха *«у відрізненні від адміністративних розпорядків..., розбудова шкільництва в Україні, насправді, виходила від чотирорічної народньої школи... (тобто) чотирорічна школа являлася загально-освітньою інституцією»*.

Воно так у дійсності і було і на цьому ствердженні авторка повинна була будувати свою працю і статтю. Згідно з інструкціями міністерства Розенберга, у роках 1941 і 1942 це була основа шкільної системи, а все інше були вийнятки. Ця ситуація була створена, як бачимо, не лише з волі Еріха Коха.

21 січня 1942 р. Розенберг особисто видав розпорядження в справі високошкільної політики в Райхскомісаріаті Україна, в якому ясно сказано: *«Усі високі школи в Райхскомісаріаті України до дальших вказівок мають бути зачинені. Це відноситься також до незалежних факультетів, робочих університетів, незалежних інститутів, всіх відділень совєтської Академії, фахових високих шкіл і інших цього рода закладів»*.⁹ Вийняток становили виключно медичні, ветеринарні, сільсько-господарські, лісо-господарські і деякі технічні інституції. Тобто такі, які були потрібні для німецьких воєнних та економічних інтересів.

У загальному звіті СД про шкільну ситуацію в Райхскомісаріаті Україна з 12 червня 1942 р. говорилося, що на території цивільної адміністрації розпочали працювати школи, а у військовій зоні бракувало потрібних приміщень. В загальному всюди були великі труднощі тому, що не було потрібних підручників та учителів, які могли б навчати на основі свободної системи. Школи були переважно 3–4 класові.¹⁰

Звіт з 24 червня каже, що число учнів зменшилося в порівнанні з минулим шкільним роком, а в багатьох сільських районах школи взагалі не були відкриті, або були скоро закриті, бо діти пішли працювати на полі. Через брак підручників і шкільних програм, навчання *«було можливе лише в примітивний спосіб»*, так що до появи нових шкільних підручників навчання було зовсім вільним. Букварі запроєктовані Остміністерством (Розенберга), щойно мали бути надруковані. У звіті СД відмічалось, що в місцевих органах появилися *«націонал-екстремістські елементи»*, які намагалися прищеплювати шкільній молоді *«національну пропаганду»*.¹¹

Отже, на основі цих двох звітів видно, що ситуація з українським шкільництвом не була така світла, як про це можна прочитати в нечисленних звідомленнях про існуючі школи.

Розпорядження міського комісара Берестя Литовського з 13 квітня 1942 р. може служити за приклад дійсної ситуації:

2. Школи. Згідно з рішенням пана райхсміністра Сходу шкільне навчання обмежується до чотирьох клас. Пан головний начальник відділу I при райхскомісаріаті видав розпорядження зачинати шкільний рік від 7-го року життя і після чотирьох

⁹ «Verordnung über die Hochschulpolitik im Reichskommissariat Ukraine», R 6/206 f. 91-92

¹⁰ R 58/697 f. 138-139.

¹¹ R 58/698 f. 68-69.

*шкільних років перевести підготовче навчання для фахових шкіл аж до звільнення. Чотирнадцятилітніх до шіснадцятилітніх, якщо вони не можуть бути передані для промислового навчання, мають бути згруповані для служби праці. (...).*¹²

Ситуацію на шкільному відтинку докладно описує також один німецький звіт з вересня 1942 р.:

*Школи. Шкільна справа в Україні викликає також велике невдоволення. На цій території, подібно як на інших територіях, панує повна анархія. Кожна округа має свою власну шкільну політику. І так, наприклад, в деяких округах існують 4-класові народні школи, в інших дозволяються 7-ми класові. Гімназії, відчинені на початку німецької окупації, позбавили всіх ознак навчального і виховного розвитку, були опісля повністю зачинені і їх не толеровано. Із вищих шкіл дозволено лише професійні інститути, зокрема технічні школи...*¹³

Автор звіту, очевидно, не подає, що в багатьох округах не було взагалі шкіл, а в більшості були лише чотирокласні школи. Щодо «вищих шкіл», то вони були нечисленні і ледви чи вони були високими школами; найчастніше це були середньошкільні курси, за малими винятками.

Приходиться ствердити, що розпорядки Е. Коха з 12 січня, 15 серпня і 31 серпня 1942 р. йшли по лінії інструкцій міністерства Розенберга.

Ситуація навіть дещо погіршилася в 1943 р., зокрема тоді, коли німці вже думали про евакуацію Лівобережжя, а потім і Правобережжя.

Згідно із звідомленням з 1 січня 1943 р. про ситуацію в генеральній окрузі Київ (близько 72 тисячі кв. км., 4% мільйона мешканців, 25 округ, 98 районів), в цій окрузі існували лише 4-класові народні школи, які відвідувало менше ніж 50% дітей шкільного віку. Деякі гебітскомісари, зокрема на Лівобережжі, закрили школи до 31.3.1943 через відсутність приміщень і опалювання. На Лівобережжі переходила чистка учителів від непевних елементів, яка привела до усунення більше ніж 50% учительського складу. Програма навчання: мова, спів, рахування, історія, ручні роботи, гри.¹⁴

Щойно в лютому 1943 р. Розенберг змінив свої директиви щодо шкільництва в Україні. 23 лютого 1943 р. він вислав райхскомісарам новий декрет в питанні шкільництва, в якому він зарядив, щоб були введені, крім народніх 4-класних шкіл, також 3-класні середні школи, фахові школи, професійні школи, вищі професійні школи. Але реалізація нових інструкцій була дуже утруднена. Наприклад, в окрузі Берестя Литовського даліше залишилися тільки народні школи, а існуючу технічну школу закрито.¹⁵ Реалізація нового зарядження Розенберга виявилася трудною не лише на території цивільної адміністрації, але й у військовій зоні.

У січні-лютому 1943 р. советська армія розпочала відвоювання української території у секторі Донбас-Харків (Харків був зайнятий 16.2). Якусь частину втраченої території німці відвоювали місяць пізніше, в тому Харків. Військова адміністрація зустрілася знову з питанням розбудови шкільництва. Представник міністерства Розенберга при армії з'ясовує у своєму листі з 10 травня 1943 це питання наступно:

¹² R 6/243 f. 10

¹³ R/6 70 f. 80

¹⁴ R 94/17a f. 2.

¹⁵ R 94/8 Der Gebietskommissar in Brest-Litovsk, P-I/GK, S. 3.

У відвоєнованих районах поновне відкриття народніх шкіл є в процесі зростання. Відкрито також поодинокі середні та фахові школи. У наслідок квартирування військ і знищень через восніні операції, передача відповідних приміщень для навчання завжди ще натрапляє на труднощі. Всюди існує нестача відповідних підручників.

Серед військової адміністрації існують неясності щодо запланованої розбудови шкільництва на зайнятих територіях Сходу. Щоб могли дати відповідь на посіюні виникаючі питання, в окремому звідомленні до міністерства зайнятих територій Сходу висловлено прохання подати пояснення до окремих пунктів «Директив про місцеве шкільництво в Райхскомісаріяті Україна» від 23.2.43 — 16 b 6927.¹⁶

Як бачимо, військова влада на відвоєнованій території намагалася бути більш дбайливою в питанні українського шкільництва.

Шкільництво під військовою адміністрацією

Властиво, треба було зачати від шкільництва під військовою адміністрацією, бо заки території України перейшли під цивільну адміністрацію у формі Райхскомісаріату, вони підлягали військовій владі.

Гітлер створив Райхскомісаріят Україна і призначив Е. Коха райхскомісарем декретом від 20 серпня 1941 р. Невелику територію передано цивільній адміністрації 28–29 серпня. Цю територію поступово поширювано на схід і в половині листопада 1941 р. вона вже мала 235 тис. кв. кілометрів. Однак Чернігівська, Сумська, Харківська, Полтавська, Луганська і Донецька області залишилися до кінця окупації під військовою адміністрацією.

Авторка правильно каже, що багато німецьких старшин намагалися сприяти існуванню місцевого шкільництва. Однак це не завжди було можливе. І це були винятки. Військова адміністрація також отримала розпорядження, згідно з яким допускається навчання лише в нищих клясах народньої школи та в деяких фахових школах.¹⁷ Тому ситуація була такою, що навіть коли місцеві чинники відкривали існуючі за советської влади навчальні заклади, вони були переважно дуже скоро закриті військовою владою. Про це говорять адміністративні звідомлення.

На початку січня 1942 р. (звідомлення з 6.1.41) в Полтавському районі було 65 чотироклясних народніх шкіл, тоді як раніше було 37 народніх шкіл, 26 семирічних і 10 десятирічних шкіл.¹⁸ У Козельщинському районі відкрито 47 народніх шкіл (Від 3–4 кляс, за винятком кількох, що мали 5 кляс), тоді, як раніше було 21 народніх шкіл, 6 неповних і 20 повних середніх шкіл.¹⁹ У районі Нових Санджар відкрито 7 жовтня 1941 р. 5 середніх шкіл, 12 неповних середніх шкіл і 31 народніх шкіл. Звіт говорить далі, що в лютому вже заряджено закриття усіх середніх шкіл з тим, що буде можливість відкрити сільсько-господарські та фахові школи.²⁰ У Решетилівському районі у лютому вже існувало лише 46 народніх шкіл. Раніше було 8 середніх, 20 неповносередніх і 30 народніх шкіл.²¹

¹⁶ R 6/52 f. 50-51.

¹⁷ Збірник розпоряджень армейської території Б від 10.7.41 до 30.9.42 RH 22/205 стор. 16.

¹⁸ Schulen-Liste. Rayon Poltawa (Land). RH 22/201.

¹⁹ Ibid., Bericht über die im Rayon Koseltschina vorgegangenen Verwaltungsverhältnisse. 21.1.1941, S. 4.

²⁰ Ibid., Bericht..., S. 5.

²¹ Ibid., Bericht..., S. 3.

Існують звідомлення з деяких інших районів (Диканка, Опішня, Невхороща, Котовка). Всюди говориться про закриття семиліток і десятиліток та про чотирикласне навчання. Цитуючи ці самі документи, авторка статті в «Визвольному Шляху» не говорить про одночасне закриття середнього шкільництва. Вона говорить про це пізніше, окремо, вказуючи, що це була вина Е. Коха. Звідомлення з Сумщини (Конотоп, Ямпіль, Середня Буда і т. д.) з червня 1941 р. виявляє, що в цих районах навіть нечисленні відкриті народні школи були закриті.²² Загальне закриття середнього шкільництва, яке відбулося в грудні, січні та в першій половині лютого 1942 р., спричинювало незадоволення серед населення, про що говорять німецькі звіти.

У своїй статті д-р Б. Єржабкова, мабуть, щоб підкріпити своє твердження, що середні школи існували майже всюди в Україні, цитує звіти військової адміністрації відтинку «Центр», тобто з території, яка належала до Білорусії (вона цю зону називає «середня зона»), велика частина якої була ще під військовою адміністрацією. Як знаємо, Білорусь була складовою частиною Райхскомісаріату Остлянд, де шкільництво усіх рівнів було дозволене, отже, також у військовій зоні були відкриті середні школи.

Авторка пише: *«У щомісячному звіті за жовтень 1941 наводиться факт існування в середній воєнній групі 2500 народних шкіл. У багатьох районах військової адміністрації, крім народних шкіл, було також відкрито семирічні (неповно-середні) та десятирічні (повно-середні) школи»*. В цьому авторка бачить, що в звіті «ясно віддзеркалена незгідність у поглядах і протест проти заряджень Еріха Коха щодо закриття українських шкіл на території України під військовою адміністрацією». Це не відповідає правді, бо в звітах про Білорусь ніхто не протестував проти заряджень Е. Коха в Україні.

Далі вона пише, що *«такі зарядження уважалися противними німецьким інтересам, зокрема коли українську молодь було позбавлено основної освіти, а учителів було залишено без праці»*. Це знову помилка, бо різні німецькі інструкції виразно говорили, що треба звільнити усіх учителів, які були занадто тісно пов'язані з советським режимом. До них німецькі власті не мали довір'я. Вони мали перейти слідство СД. Потім авторка вважає, що не легко було зрозуміти, чому за советської влади українська молодь вивчала німецьку мову, *«тоді коли під німецькою окупацією таке вивчення німецької мови вважалося небажаним, навіть у нижчих класах»*. Авторка не подає, що у цьому напрямі були видані інструкції якраз міністерством Розенберга.

У Райхскомісаріаті Остлянд, з огляду на пляни германізації цієї території, було уведено обов'язкове навчання німецької мови. Щодо України, Розенберг у своїй інструкції від 18 листопада 1941 р. наказав Кохові:

Тоді як з причин певної мети у Райхскомісаріаті Остлянд німецька мова має отримати якнайбільше поширення, виявляється доцільним не вчити німецьку мову в Україні. Правильніше буде обмежити Українців до їхньої матірньої мови. (Виянятки можливі в окремих випадках). Треба навіть бажати, щоб німецька адміністрація не лише послуговувалася перекладачами, але щоб вона по можливості якнайскорше навчилася української мови, щоб пануюча німецька верства розуміла мову країни, тоді як українці взагалі не знатимуть мови німецької адміністрації.²³

²² Ibid. Feldkommandatur (V) 200, S. 4.

²³ Anweisung an den Reichskommissar des Reichskommissariats Ukraine, S. 8. R 6/69 f. 110.

Авторка цього документу не цитує. Навпаки, вона наводить приклади навчань у різних фахових школах, в яких, з огляду на німецькі інтереси, навчали також німецьку мову, і в такий спосіб залишається враження, що в усіх школах України вчили німецьку мову.

У питанні шкільних програм, авторка також виходить поза українську етнографічну територію і поза межі Райхскомісаріату Україна.¹¹ Вона говорить про Ставропіл, хоч це місто, якщо вірити етнографічній карті В. Кубійовича й М. Кулицького, не є українським етнічним містом і не лежить на українській етнічній території, яка була віддалена дещо довкола міста. (До речі, згідно з німецькими документами, у школах Ставрополя навчання відбувалося, очевидно, не в українській, а в російській мові). Авторка говорить про школи в Нових Сенжарах, Диканці, Сталіно, Чернігові, і т. д., але додає до них школи в Рильську і Фатежі, дві місцевості в Росії, які лежать поза межами Райхскомісаріату і української етнічної території.

Розенберг і Кох

На тему політики Розенберга і Коха щодо України можна писати дуже багато. Про те, що жорстокий Е. Кох був катом України, всім відомо. Про політику Розенберга існують у багатьох умах неясності. Може ця наша стаття допоможе дещо краще розуміти цю політику. Якщо мова про непорозуміння між Розенбергом і Кохом, то вони мали в основному особисті, структуральні та політичні причини. а не зокрема питання шкільництва в Україні.

А Розенберг не був таким проукраїнським, як його дехто представляє. Але правдою є, що тому, що він походив з прибалтійських німців, він краще ніж інші розумів справи поневолених народів Совєтського Союзу. Однак він йшов по лінії політики Гітлера і Гімлера. Щойно у 1945 р., коли Райх валився, та коли він уже не мав під собою жодних «зайнятих територій Сходу», хоч даліше носив титул міністра для цих територій, Розенберг поставився прихильно до плану створення окремих національних комітетів народів ССРСР, у протигагу до Комітету Визволення Народів Росії Власова, створення якого було одобрено Гітлером і Гімлером.

Національні комітети, в тому й український, мали діяти самостійно і не входили до Комітету Власова. Таке становище Розенберга допомогло українцям створити в Німеччині, в половині березня 1945 р., Український Національний Комітет і тиждень пізніше, коротко перед капітуляцією Німеччини, змінити назву СС-дивізії Галичина на 1-шу дивізію Української Національної Армії (УНА). Однак вже тоді керівники дивізії заплянували ввійти в контакт з західними альянтами і довести до того, щоб дивізія перейшла зі східного фронту на захід і здалася англійцям і американцям.

ЗНОВУ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

У середині січня директор Інституту української мови Академії Наук України, доктор філологічних наук Олександр Тараненко, дав Українській Інформаційній Службі інтерв'ю щодо роботи над новим виданням „Українського правопису“.

Кореспондент. Навколо третього видання “Українського правопису”, здійсненого у 1990 році, виникло багато суперечок. Не вгамувало пристрасті й четверте видання. Відомо, що Академія Наук має намір продовжити роботу в напрямку створення загально-українського правопису. Що зроблено в цьому плані до сьогодні?

Олександр Тараненко. Два мовознавчі інститути Академії Наук України — Інститут української мови та Інститут мовознавства на основі домовленостей з багатьма мовознавцями (як з України, так і з-поза її меж) визначили попередній склад Української національної правописної комісії для створення загально-українського правопису й передали на розгляд Президії АН України з тим, щоб вона запропонувала його Кабінетові Міністрів для затвердження.

У більшості цивілізованих країн, де національні академії наук мають високий авторитет, не виникає потреби вдаватися до владних структур, щоб підтвердити “законність” правописних нововведень. Проте в Україні ситуація інша. Оскільки правопис — загально-національна справа, а Академія наук — лише одне з державних відомств, у наш час падіння багатьох авторитетів не всі вважають, що АНУ є достатньо авторитетною інстанцією, яка може вирішити таке важливе питання. Зрештою, в Україні так було й раніше: національні правописи затверджувалися урядовими інстанціями, і я вважаю, що це добре: якщо йдеться про комерційні видання, це їхня справа, яким правописом користуватися; а державні видання повинні керуватися правописом, затвердженим Кабінетом Міністрів. Хоча й це не завжди допомагає. Приміром, «Український правопис», виданий у 1993 році, затверджений Кабінетом Міністрів як обов'язковий для впровадження, але жодне з видань (навіть державних) його не впровадило в повному обсязі. Наприклад, з приводу літери “г” найбільше висловлювалися українські письменники, але в їхньому друкованому органі — в “Літературній Україні” — вона ще й досі не вживається.

До складу правописної комісії входить близько 40 осіб, з них основний контингент — з України, але багато представників і з-поза меж: з Казакстану, Канади, США, Франції, Польщі, Чехії, Румунії, Словаччини, при чому з-за кордону ми запрошували лише мовознавців. А серед членів комісії, що живуть в Україні, не тільки провідні мовознавці з академічних інститутів і вузів, але й діячі освіти й культури. Це — віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань Микола

Жулинський, міністр культури Іван Дзюба, перший заступник міністра освіти Анатолій Погрібний, голова Товариства “Просвіта” Павло Мовчан та інші.

У складі правописної комісії немає професора Андрія Бурячка, який був керівником робочої групи, що готувала попереднє видання правопису. Як відомо, навколо нього кипіли неабиякі пристрасті. Ми вирішили дати можливість створити робочу групу з інших мовознавців — нехай вони використають свій шанс: можливо, їм краще вдасться досягти компромісів, які б задовольнили більшість, адже задовольнити всіх — і крайніх правих, і крайніх лівих — неможливо.

Для України складність полягає в тому, що до питання правопису домішується елемент політично-ідеологічний, тобто впливають не лише мовознавчі проблеми, бо одні вважають, що правопис був накинтий з одного боку, другі — що з іншого, і справжньої наукової дискусії, по суті, не відбувається. Моя особиста думка така: для основних мас населення той правопис кращий, який менше змінюється. В Європі є такі мови, в яких правопис не мінявся століттями і нині в них спостерігається значна відмінність між звучанням і написанням. Проте ці нації від того не перестають бути менш культурними й цивілізованими.

Стосовно української мови тут є дві біди: перша — що літературною українською мовою (тобто не діалектами і не суржилом) у повсякденному побуті користується дуже незначний відсоток населення України. А друга — українська літературна мова в науковому плані ще не досить розроблена і не завершила стадію становлення. Сталося це через те, що вона не була державною мовою і не увійшла в усі сфери суспільного життя, а якщо літературна мова розвивається тільки в межах окремих стилів (скажімо, лише в художньо-літературному або публіцистичному стилі), але не розвивається як мова виробництва, судочинства, війська, спорту, — вона не може бути повнокровоною. Окрім того: в українському правописі справді багато дискусійних моментів, і справа полягає в тому, щоб досягти певних компромісів.

Кор. Але ж досягти їх буде важко, бо в діаспорі користуються правописом 1929 року, а в материковій Україні — правописом 1948 року.

О.Т. Тут немає однозначного протиставлення — буцімто на материковій Україні користуються правописом 1960-1993 років, а в діаспорі — правописом 1929 року. Діаспора також користується різними правописами. Європейська діаспора (зокрема в тих країнах, що живуть по-сусідству) користується правописом, який був офіційно визнаний в Україні. Саме цим правописом користуються й видання (на жаль, покищо, нечисленні) в українській діаспорі колишнього СРСР. Щодо заокеанської діаспори — в Канаді, США, Австралії — там справді переважає правопис 1929 року. Але ж кілька канадських і американських видань також користуються чинним нині правописом.

Взагалі, це велика біда, і не хотілося б починати ще одну, а саме — правописну війну. Хоча загалом справа тут не в правописі як такому.

Що таке правопис? Правопис — це наука про правильне написання. А мова йде про те, щоб перевчити людей говорити. Але ж нині у нас ніхто не говорить, приміром, “деклярація”, “кляса”, тому й не пишемо так. Тобто спочатку треба переконати людей, щоб вони говорили таким чином, а потім це правильно відобразити на письмі.

Майже вся дискусія навколо нинішніх проблем правопису полягає якраз у тому, що це не є лише питання правопису, це — питання мови. І не можна забувати, що правописом 1933 року й пізнішими його модифікаціями користується вже кілька поколінь українського народу. Не можна це відкидати і говорити, що все було там погане. Якою б не була причина, але ті кілька поколінь, які ним користувалися, не винні, що вони знають українську мову саме в такому варіанті.

Я вбачаю роботу правописної комісії в тому, щоб досягти якихось здорових компромісів, щоб це була, по-перше, дискусія не між авторитетами, а між поглядами, і, по-друге, щоб вона була науковою, а не політико-ідеологічною.

Кор. Кого ви пропонуєте на голову комісії?

О.Т. Ми цього питання не розв’язували, а домовилися, що на підставі пропозиції АНУ Кабінет Міністрів найближчим часом (сподіваюся, ще в січні цього року) має ухвалити Постанову про затвердження запропонованого Академією Наук складу правописної комісії. У травні комісія повинна зібратися на перше засідання, щоб обрати голову й створити робочу групу, а в 1996 році комісія має свою роботу закінчити створенням єдиного національного правопису.

Кор. А чому так довго — аж в 1996 році?

О.Т. Бо інакше не вийде: в середині 1994 року ми зберемося на перше засідання, на якому буде створено робочу групу. Їй буде доручено опрацювання спірних питань — приміром, певний спеціаліст (або група спеціалістів) опрацьовуватиме правопис складних слів, інший — правила передачі іншомовних слів і т. д. І на це потрібен певний час.

Ми, українці, звикли користуватися іншою, а саме російською мовою, і не помічаємо великої кількості русизмів.

Наприклад, шахові клітини позначають за допомогою латинської абетки, при цьому використовують літеру, що транскрибується звуком “е”. А ми слідом за росіянами вживаємо замість нього „є”.

Окрім того, в українській мові на російський зразок писали: „дезінфекція”, „дезінформація”. Але ж у нас немає такого фонетичного закону, тому українською мовою в подібних випадках треба писати “дезінфекція”, “дезінформація” тощо.

Інститут української мови на основі останнього правопису готує новий правописний словник. При цьому доводиться впритул вивчати те чи інше конкретне слово, і щодня по кілька разів натикаєшся на подібні прикрі випадки зросійщення нашої мови. Скажімо, ми

звикли за російським зразком говорити й писати „інтерв'юєр“, тобто „інтерв'ю“ плюс суфікс “єр“. Але ж в українській мові нема такого суфіксу — є суфікс “єр”: „мушкет“ — „мушкетер“. І подібних випадків дуже багато.

Кор. Чи ведеться в АНУ робота зі створенням словників наукової термінології?

О.Т. Співробітники наших двох інститутів готують нове видання — воно, власне кажучи, вже завершене — тритомний російсько-український словник наукової термінології.

Іде велика робота щодо створення державних україномовних стандартів. Їх розробляють різні за профілем відомства і скеровують в Інститут української мови на лінгвіністичну експертизу: ми обстежуємо ці стандарти лише з мовного погляду. Тут знову-таки безліч проблем. Оскільки раніше наука, техніка, виробництво обслуговувалися неукраїнською мовою, термінологія та технічна номенклатура слів, яку ми називаємо українською, створювалася шляхом калькування й перекладу з інших мов. Тут великої біди, може, й не було б, якби не переважала лише одна, російська мова.

Як створюються ці державні стандарти нині? Беруть російський зразок і пробують його перекладати. Іноді це вдається, іноді — ні. І тут починають лаяти українську мову: от вона, мовляв, непридатна для цього. Але ж в Україні були народні промисли й ремесла, то, ймовірно, і термінологія відповідна була — треба лише її пошукати. Але укладачі стандартів робити цього не бажають.

Тепер щодо термінології. Постає проблема — є дві крайні позиції: перша крайність — нічого не міняти, тому що ми, мовляв, до цього звикли; друга — все поміняти, а для цього перевидати без редагування словники 20-х років і тоді, начебто, наукова термінологія буде справді українською. Причому говорять, що в словниках 20-х років була використана тільки народня лексика. Але чи так це насправді? Я переконаний, що там були й численні новотвори самих укладачів. Не можна вважати, приміром, що слова “взвод” або “болванка” — народні. А подібних прикладів багато.

А з другого боку, я б застеріг проти абсолютизації тієї чи іншої позиції: якщо ми повністю відмовимося від технічної термінології, що існує зараз в Україні, ми на багато років спинимо перехід фахівців з російської мови на українську. Тобто і в цьому питанні необхідно шукати здорових компромісів.

Інтерв'ю провела Едіт Богацька

Огляди, рецензії

Микола ШАТИЛОВ

ХТО НАМ «КРУТИТЬ КІНО»...*Лубянка: погляд з Бартоломеївської*

Українська журналістика не має власних кореспондентів за кордоном, тиражі української періодики мізерні, а передплатні суми високі, в інші країни потрапляють поодинокі примірники українських газет і журналів. Багатьох уже й далеко від Києва дивує, чому за умов інформаційної блокади Україна не зупиняє потік дезінформації, що вливається в її міста й села з московського телебачення...

Кажуть, — і запевняли мене вельможні візитери, — що відрубати московський канал ніяк не годиться: Україна либонь не вмикатиме приймачі, бо київські програми відомі своїм примітивізмом. Празькі, між іншим, також не шедеври, алеж ніхто не вимагас, щоб його забезпечили ще й віденськими. Але це — між іншим. Головне, що і в Празі — не шедеври. Можливо, деякі факти з життя празьких телевізійників допоможуть зрозуміти причини хронічної вбогости телебачення київського.

Почалося з передачі «Вісті».

Молодий кореспондент Мілан Ржепка піддав остракізмові генерального прокурора Іржі Шетіну, зустрівши його прізвище в картотеці естебе — державної безпеки. Іржі Шетіна — особа популярна, знана з численних антикомуністичних ініціатив, і нема нічого дивного, що за нього вступився поважний столичний часопис. Газетярі відверто заявили екранному колезі, що хвалити його за сміливість не збираються, й слушно натякнули: матеріал для скандальних «Вістей» можна зібрати, не виходячи із студійних коридорів.

Так пражани довідалися, хто їм щовечора «крутить кіно».

А Мілан Ржепка довідався, що його безпосередній начальник (а це страшніше за генерального прокурора!) Властіміл Несрсти може відгукнутися й на номер 33 649, який разом із кликухою *Власта* почепили йому чеські кагебісти. Коли не випадало деконспірувати заступника головного редактора, «сміливий хлопчик» міг посадити під юпітери ведучого програми «Дебати» пана Дворжака — конфідента естебе *Bira*. А якби інтерв'ю з генеральним прокурором знімали оператори Зденек Райсер, Евжен Тхин чи Олдржіх Кабрт, то була б справжня драматургічна знахідка: вся трійця співпрацювала з естебаками під псевдами — *Рис*, *Асистент* і *Ракоснік*.

Празькі платники податків були, мабуть, приємно заінтриговані й тим, що режисер їхньої улюбленої серії «Валіза» Ян Бонавентура підписував донесення в органи безпеки елегантним ім'ям *Бонет*, а

конференсє Томаш Слама, з яким вони зустрічаються недільними ранками, відбував конспіративні зустрічі, як агент *Pagek*. На Кавчіх горах, де знаходиться празький телевізійний центр, працюють *Атлет* і *Велосипедист*. Працюють, як ви правильно здогадалися, в спортивній редакції, а напівблатні прізвиська одержали в конторі на Бартоломеївській, де знаходилася і за німців, і за большевиків, де знаходиться й за демократів служба безпеки.

Один із босів празького телебачення даремно намагався спростувати критику міністра Водічки на адресу чеського «стрібного платна»: воно поспіль засиджене естебацькими жучками. Звичайно, серед агентів і конфідентів знайдуться і справжні професіонали, але те, що більшість виявляла свої таланти зовсім в іншій професії, зрозуміло.

Так потрапляли на Кавчі гори і так на них залишалися.

Думаю, так само все відбувалося й на схилах Дніпра. Сценарії всюди були однаковими, а режисери були при погонах.

Людиною при погонах є, певна річ, і генерал-поручник Станіслав Прохазка, який нещодавно повідомив співвітчизникам, що не всі волинські чехи заслуговують на гостинність. Так, з України повертаються на прабатьківщину мешканці чеських сіл, які опинилися в зоні чорнобильської катастрофи. Переселенські проблеми завжди складні, але що вони набудуть детективного забарвлення, нікому не спадало на думку.

За генеральськими підрахунками, приблизно половина з тих, що оселилися навколо Чеської Ліпи, завербована російськими кагебістами, щоб і надалі контролювати величезні лісові масиви, де хоронилися стратегічні бази советських окупаційних військ. Завдання для агентів московської Лубянки необтяжливе, бо всі вони мешкають у гарнізонних будинках, залишених сім'ями советських офіцерів.

Дедуктивні вправи відставного генерала — а жодних доказів шпигунської діяльності репатріантів він не наводив — сприймалися попервах іронічно. Можливо, поглузували б з архіпатріота, який заслужив генеральські погони, власне, продаючи власну країну большевицькому окупантові, та й по всьому. Але надто часто — за три тижні про волинських чехів написали більше, ніж за три роки — втрапляла в коментарі страшна аббревіатура — КГБ. Зрештою, іронічні інтонації зійшли нанівець.

А волинським чехам так і взагалі не до сміху.

Відверто їх ніхто ні в чому не звинувачує. Навпаки, їм співчують, але й співчуття відгонить димом, якого без вогню не буває. Послухаймо, що каже Петр Вельтрубски, керівник адміністрації Чеської Ліпи, від якого в прямому зміслі залежать п'ятдесят сім переселенських родин. Тих самих, що між ними пильний генерал-поручник викрив російських шпигів: «Коли до країни прибуває 1400 осіб, звичайно, не можна виключати наявність агентів КГБ. Виявити їх — обов'язок відповідних державних інституцій. І якщо вже перевіряти, то перевіряти треба так, щоб не постраждали невинні люди. Полювання за агентами починається не з того, що про це повідомляють вголос».

Полюйте!

Мені ж здається, що в околицях Чеської Ліпи агент один — генерал-поручник Станіслав Прохазка. Певна річ, він, можливо, й сам не

знає, що російська таємна поліція задіяла його в широкий антиукраїнській кампанії як дезінформатора. Не помиляюся — анти-українській, бо волинські чехи зберігають українське підданство. Отож, ув очах світової громадськості, до якої полюблили апелювати совети, все це має виглядати так: добрі й довірливі чехи нічого не шкодують, аби допомогти потерпілим у чорнобильському пеклі, а злі й підступні українці замість потерпілих підсовують їм пекельних виплодків. До того ж і не своїх, а третьої держави — Росії, чиє КГБ, виявляється, порядкує на Волині, як у Саратовській губернії.

І в простій душі простого чеського Пепіка неодмінно заворушиться сумнів: а що ж то за суверенна держава Україна, яка дозволяє іноземній розвідці коїти на своїх теренах казнащо? І на все українське він поглядатиме з підозрою, а на волинських чехів і поготів. Коментаторів детективної історії вистачало, але ніхто й словом не прохопився, що КГБ нема як такого.

Правильно!

Укотре змінили вивіску, але залишилися советськими чекістами, лєнінцями, дзєржинцями, українонєнависниками.

Й не лише україно...

За наказом, підписаним членами большевицького політбюро й особисто Сталіним, советські органи безпеки винищили п'ятнадцять тисяч польських офіцерів. Катинська трагедія відома всім, менше знають про злочин у харківських П'ятихатках, одиниці обізнані з тим, що між поляками було чимало військових чеської національності.

Здається, я пам'ятаю, як везли харківськими вулицями на розстріл польських старшин. *Здається*, бо коли вони загинули, я щойно народився, й це — генетична, всмоктана з материнським молоком пам'ять.

З Праги я подзвонив мамі й запитав: «А ти пам'ятаєш?» — «Звісно, — сказала вона. — З тобою на руках стою за Кузинським мостом, а зелені зіси сунуть і сунуть. І в кузовах — вони... й оті їхні хвацько заламані конфедератки...»

Привозили їх із Старобільських таборів, на станції Харків-товарна заганяли на вантажівки й везли в небуття. Воно — небуття — чекало на них у П'ятихатках, а точніше: лісопарк, шостий квартал.

Довгою, довжелезною була валка зелених зісів: у шостому кварталі зарито енкаведешниками три тисячі дев'ятсот двадцять одного офіцера польського війська, і з них понад двадцять за походом — чехи.

Вирізані ножем на дошках табірних нар написи чеською мовою знайшов остравський історик: Мечіслав Борак. Усе, що лишилося — нема навіть імен! — від тих його земляків, які брали участь в польсько-німецькій війні й у наслідок сталінсько-гітлерівської змови перетворилися на советських зєків.

«Така сама піскувата, як і в Катині, земля, — пише Мечіслав Борак про П'ятихатки, — такий самий ліс, така сама загорода. А щоб геть усе було те саме, поблизу — й дачне містечко КГБ». І все ж таки є відмінності. Харківські упирі чекістського вишколу були вигадливіші за катинських. Полонених вони вбивали у втаємничених катівнях, а до заздалегідь наготованих ям трупи доставляли в обмеженій кіль-

кості. Не перевищували особовий склад кадрових убивць й підвищували ступінь секретності: більше ям — важче знайти.

Але знаходили. Повоєнні дітлахи, а потім їхні діти, а потім їхні внуки вимінювали одне в одного гудзики з польських мундирів, пряжки старшинських портупей, монетки з орлами... Й усім було до того байдуже. Совети схаменулися аж у сімдесятих роках, і шостий лісо-парковий квартал перебрав у власність харківський КГБ, влаштувавши на кістках 800 польських архітектів, 600 польських лікарів, 170 польських викладачів базу відпочинку.

На кістках польської еліти.

Нічого дивного: кагебіст — він завше кагебіст. Хоч взірця сорокового року, хоч дев'яносто четвертого. Дивують харківці. Сповідуючи про діяльність у П'ятихатках ексгумаційної комісії, вони не забували подякувати кагебістам за сприяння. Та чи ви побожеволіли там, по своїх «орієнтирах», «вечірках» і «панорамах»? Вони зобов'язані, вони мусять, вони повинні будь-який документ із укритих кривавим порохом архівів приносити в зубах і на задніх лапах. Заради них століттями існував польській вислів «пся крев»! І я не прошу вибачити мені мою брутальність, бо ненавиджу блакитнопогонну банду з пелюшок.

Мама, дай її, Боже, здоров'я, не дасть збрехати.

Чеські публіцисти змушені пригадувати інший вислів, а саме: не існує дружніх розвідок, існують розвідки дружніх держав. Так мовив колись один із найвидатніших практиків міжнародного шпигунства. Протилежне, навідавши Прагу, намагався довести керівник російських спецслужб Євгеній Прімаков.

За всіма протокольними ознаками візита Прімакова була офіційною, але залишилося нез'ясованим, на чіє ж персональне запрошення прибув лубянський академік. Первісне повідомлення, що на запрошення міністра внутрішніх справ Яна Румла, викликало одностайно іронічні усмішки. До тому урядові джерела миттю переорієнтувалися й далі згадували вже колишнього федерального міністра «внітра» Петра Чермака. Припустити, що більшість політичних коментаторів зненацька заслабла на втрату пам'яті, не можна. А тож доведеться визнати, що вони були праві, поділяючись враженнями: звістка про появу в Чернінському палаці зверхника московських кагебістів упала, як грім із ясного неба.

Коли непрохані гості — ні сіло, ні впало — з'являються в Україні, київські хазяї вдають, що нічого не сталося страшного: ну, залетів на вогник віцепрезидент абож там — спікер... За старою звичкою, не постукавши. Чехам — з їхньою усталеною державністю — виправдовувати міжнародне хамство імперськими звичками не пасує. Але вдавати, що нічого не сталося, теж треба, й Прімакову влаштовують прийом за старосовєтськими взірцями. Відбуваються зустрічі з віцепрем'єром Яном Калводою, заступником міністра закордонних справ Александром Вондорю, главою чеської розвідки Олдржіхом Черним і — само собою — Яном Румлом.

Які ж питання обговорювалися на отих зустрічах? Спільна боротьба із міжнароднім тероризмом, підпільна торгівля зброєю, можливість

виникнення збройних конфліктів у європейських країнах. Нема чого сказати — актуально! Проте достойники чеської поліції були здивовані, що московський гість проігнорував їхній досвід боротьби зі світовою мафією.

А коли так, що ж насправді змусило Прімакова на непоганому пейсі відбутися з Лубянки? Відповідь: змусила чеська служба безпеки. Правильніше — безладдя в ній, за якого всі чотири провідні підрозділи — два цивільні й два військові — збирають компромат одне на одного: в кого більше лишилося естєбак, як називають чехи «червоних гестапівців». Прем'єр Вацлав Клявс — а він же і голова координаційної ради таємних служб — пообіцяв покласти край шурячим чварам. Ось і не забарився з гостьовим експромтом товариш Прімаков.

Академік — академіком, але і йому не вибачили б, якби не скористався зі сприятливих обставин і не спробував слідом за київською організувати ще й празьку філію осучасненого КГБ. Наскільки спроба вдалася, не нам судити. Але гадаю, що не зовсім, бо чеські бійці «невидимого фронту» не вчора усвідомили свою національну приналежність. Керівник чеської контррозвідки Станіслав Девати сказав, що він і його підлеглі знають мізерно мало про способи, що до них вдаються російські кагебісти, а відтак можна лише сподіватися, що Прімаков приїжджав із добрими намірами.

Станіславу Деватому — й карти в руки. У журналістів карт на руках не було, й вони дорікали запобігливим можновладцям опосередковано, цитуючи злободенні матеріяли іноземної преси: «Що сказав би світ, якби після поразки гітлерівців абвер і гестапо по-старому рвалися до влади?»

А московські кагебісти рвуться так, що в ході тріщать пошиті в лубянських ательє штани. Подекуди ж — і державні кордони.

У словацькому місті Свиднику відбувся третій з'їзд «Русинської оброди», антиукраїнської організації, що збагатила сучасну лексику неоковирним словосполученням *політичний русинизм*. Проте, можливо, й не таким уже і неоковирним, бо в основі політичного русинизму лежить проста аж до примітивності теза, що на неї в усі часи охоче посилалися противники української соборності: русини не є українцями. А звідси — й нинішнє прагнення національної відокремленості.

Можна було б не зважати на провінційні амбіції вождів «Русинської оброди», яких українська прашівська газета називає збіговиськом комедіантів. Але ідея політичного русинизму швидко перекинулася, а радше — була завезена в українське Закарпаття, де здобула численних прихильників, які зорганізувалися в усілякі русинські спілки та об'єднання.

Пригадаймо, що Закарпатська обласна рада зверталася до президента України із пропозицією визнати русинів нацією. Зневажливо накидаючи племінну назву всім закарпатським українцям, ужгородські урядовці без усякого сорому наслідували й наслідують австро-угорських шовіністів.

Лихоманка сепаратизму охоплює тільки певні області. А саме ті, де комуністи маніпулюють владою. До комуністичних заповідників належить і Закарпаття. Сюди партійні і кагебістські кадри добира-

лися Москвою із особливою ретельністю. Примарою незалежної Карпатської України кремлівські верховоди були налякані ще від тридцять дев'ятого року, бо її президент Августин Волошин уважав маленьку державу зародком не просто самостійної, а головне — соборної України. Тепер ідея незалежності слугує меті протилежній: московсько-большевицькі ставленики намагаються розчленувати Україну. І політичний русинизм, і його похідне — *закарпатський сепаратизм* — усе це складові загальної московсько-комуністично-лубянської стратегії.

Повертаючись до свідницького з'їзду, скажу, що спалахи активності збігаються в лідерів політичного русинизму — збігаються в часі — зі спалахами большевицької гістерії на українських землях. Аж який далекий від східнославацького Свидника східноукраїнський Харків, алеж і там на конференції «відданих справі Леніна-Сталіна» йшлося про можливе створення Донецько-Криворізької республіки.

Не наполягатиму, що всі ці процеси, поєднані відомим принципом «поділяй і пануй», спрямовує одна рука. Однак припущення дозволю собі висловити.

Лідер політичного русинизму, торонтський професор Павел Маґочі, почав вільно відвідувати і словацьких українців, і українців закарпатських іще тоді, коли більшість західних учених не мала змоги й потикатися до так званих соціалістичних країн. Після того, як стало відомо, що ім'я професора зафіксовано в картотеці агентів StB, пряшівське «Нове життя» звернулося до нього із запитанням — «Хто ви, професор Маґочі?», але відповіді не одержало. Можливо, тому, що заокеанський агент не одержав довідки з відповідних чеських органів, яка б засвідчувала, що він не співпрацював із лубянськими посіпаками на Бартоломеївській. Можливо ж, він по неї і не звертався.

Даремно, бо це набагато простіше, ніж скніти над граматикою і словником новоспеченої русинської мови, яка обіцяє стати свідницько-ужгородським есперанто з помітним московським акцентом.

Зазначений акцент вчувається подеколи і в чеських авторів, які беруться переоповідати історію українського Закарпаття, ностальгічно зітхаючи з приводу втрати не своїх теренів. Досхочу — в серіялі «Доля Підкарпатської Русі в Чехо-Словаччині» — назітхався і Франтішек Коларж.

«Перш ніх прийняла її Чехо-Словаччина, — починає він, — Підкарпатська Русь століттями перебувала під владою Австро-Угорщини й належала до найзлиденніших провінцій габсбурзької монархії». Коли пересічному читачеві кажуть «століттями», він уявляє — споконвічно, і зайве йому пояснювати, що українські землі загарбала колись цісарська імперія. А не пояснивши, можна з чистим сумлінням знехтувати словом *українець*, всюди підмінюючи його псевдоісторичним — *русин*.

«Єдем дал!», — як примовляють чехи.

А далі Франтішек Коларж нагадує, що Підкарпатська Русь приєдналася до Чехо-Словаччини за умови надання їй автономії, якої так ніколи й не одержала. Виявляється, «в післямюнхенському хаосі здійснився сон місцевих політиків». Зрозуміло, автор не забуває

підкреслити, як позитивно позначилося на зубожілих русинах перебування в складі Чехо-Словаччини, а закінчує тим, що по Другій світовій війні Підкарпатську Русь привласнив радянський диктатор Сталін.

Чеський споживач друкованої продукції, який не заглядав у книжки Грушевського, зробить з прочитаного приблизно такий висновок: на українському заході існує населена русинами земля, що її силоміць прилучили до більшовицької держави, відтак бажання *підкарпатських русинів* (а ніяких не закарпатських українців!) відокремитися — закономірне.

Те, що празький українофоб доктор Горжець проповідує відкрито, Франтішек Коларж приховав у підтексті — ідею політичного русинизму, ідею, виплекану московськими кагебістами, яку втілюють нині в життя закарпатські сепаратисти більшовицького походження. Втілюють, не криючись, галасливо, бо чути їх аж у Празі.

А чехи ностальгічно зітхають.

Здається, так само зітхають і в українській столиці, але природа київської ностальгії зовсім інша: служби, які нам звичніше називати *органами*, нудяться за часами спільних операцій з *органами* московськими і з батьківською поблажливістю спостерігають витівки ворогів української державности.

Ми є свідками, можливо, й не останньої антиукраїнської вакханалії в Закарпатті, але вона з тих останніх, що плянувалися кремлівсько-лубянськими мафіозі на випадок усамотійнення України. А українська служба безпеки мовчить. І мовчатиме доти, поки не стане їй чужим великоросійський акцент.

«Куди прямує Підкарпатська Русь?»

Угледівши клішований заголовок, можна не сумніватися, що вам — вкотре і вкотре! — почнуть доводити: прямує в ідилічне минуле, де опікувався нею татечко Масарик. Той, що припечатав: «На приєднанні Підкарпатської Русі не наполягаємо, але й не можемо відхилити її прохання». Президентів афоризм ефектно заверстано як епіграф до статті Петра Туми, пройнятої настроями великодержавної ностальгії та українофобської злості.

Деякі чеські політики...

А чому, власне, деякі? Адже є такий собі пан Сладек, голова республіканської партії, який неодноразово вимагав, у федеральному ще парламенті, повернути Підкарпатську Русь законному власникові, яким на його думку, була Чехо-Словаччина. Була та, вибачте, загула, й помалу вщухли Сладекові парламентські плачі, але й досі відлунює.

А чому, власне, відлунює? Адже, крім гарячкуватих сладеків, є професійні україноненависники, яким ба й навіть службовий статут не дозволяє мати слабкі нерви, — службовці організації, що вона є надхненником усіх етнічних конфліктів у всіх куточках колишньої московсько-більшовицької імперії. А таким запасом антилюдського надхнення володіє тільки одна організація — КГБ.

Доведено, повторено й давно вже мало б стати трюїзмом, що задовго до серпневого путчу — на випадок виникнення Української Державности — Лубянка ожеребилася пляном розчленування України.

Плян виконується.

Відвідавши неіснуючу Підкарпатську Русь, Петр Тума з приємністю помітив, що в Мукачеві видається часопис (а хто ж його фінансує?), в якому натомість «пролетарі всіх країн, єднайтеся» — не менш марксистське: «русином був і завжди буду»; помітив, що за кравчуківської «вільної» (в лапках!) України русинів не визнають окремим народом, що кравчуківський терор, який змушені переживати русини, гірший за сталінський, бо гордих русинів намагаються українізувати.

Залишається — або суверенна Підкарпатська Русь, або приєднатися до котроїсь з європейських країн. До якої — нема чого запитувати! «Вони, — пише чеський шовініст, — з радістю прилучилися б до нашої республіки, а покищо посилено працюють над тим, щоб позбутися київської влади, й уже зібрали 150 тисяч підписів під самостійницьким маніфестом». А ще чекають, що втретє навідає їх пан Сладек. Хто зна, може, йому судитиметься повторити масарикове «не можемо відхилити прохання».

Отож, на *організованому* знімкові й задивилися на чеський прапор дідусь з онуком. Ціо правда, вираз обличчя в дідуса не проконтролювали, й дивиться він на чеський прапор, як на вітрину празької ковбасної.

Дідусь з онуком іще не знають, що «КГБ владарює в Чехії».

Попередив на прес-конференції, які він влаштовує, подорожуючи європейськими столицями, ужгородський професор біохемії Іван Турияница.

Доведеться й собі попередити, що самопризначеного прем'єра держави Підкарпатська Русь вислуховують аж ніяк не в усіх європейських столицях, а здебільшого у Братиславі та Будапешті, де ужгородський професор у вільний від університетських лекцій час охоче демонструє широчінь не біохемічних, а географічних знань. Принаймні чи не кожна його *державна* заява починається уточненнями *державних* кордонів Підкарпатської Русі, що вони, ясна річ, не збігаються з адміністративними границями українського Закарпаття. Країні, яка існує лише в уяві її «прем'єра», мали б належати і досить значні словацькі й не досить значні румунські території. Але, на щастя, професор — особа інтелігентна і поки не збирається влаштовувати перегляд кордонів.

Підкарпатська Русь, запевняє Іван Турияница, ніколи не припиняла свого існування, дарма, що офіційна історія її державности вкладається у двадцять три дні. Доведеться ще попередити: ошелешені професорськими одкровеннями не помічають, що залапкований пан прем'єр намагається зовсім не інтелігентно привласнити історію зовсім іншої держави — Карпатської України. Проте у своєму зрозумілому прагненні побути хоча б і оперетковим, але все ж таки «головою кабінету» Іван Турияница заб'є памороки хоч кому, бо вміє послатися і на статті давньої тріанонської угоди й на інші не менш архівні акти.

Однак — не лише. Дбає він і про майбутнє Підкарпатської Русі, чи то пак — Закарпатської області, яка вбачається йому президентсько-парляментською республікою. Зрозуміло, ужгородський біохемік

не почувався б державним діячем, якби не мислив світовими категоріями. У своїх братіславсько-будапештських вояжах він часто наголошує на ідеї всеслов'янського братства, але вилучає зі згаданого братства галичан, які йому чомусь не подобаються, а також і Леоніда Кравчука, який не влаштовує «прем'єра» політичної порожнечі проукраїнськими — уявіть собі! — позиціями.

Прикро, скаржитися Іван Турияниця по закордонах, що на проголошення Підкарпатської Русі не відгукнувся жоден уряд. Ані тобі Угорщини, ані Словаччини, ані Чехії. А що вдієш, коли їхні достойники пов'язані зі старими кагебістськими структурами і побуюються викриття. Але, заспокоює сам себе ніким не визнаний «прем'єр-міністер», є і там здорові демократичні сили, які нам сприяють.

Не знаю, як щодо демократичних, а тим паче — здорових, але сили безумовно є. Їй не тільки в чужині, але є і в самій Україні. Дуже можливо, що голова сепаратистської Спілки підкарпатських русинів Іван Турияниця з удаваною безпосередністю згадує чужі кагебістські гріхи, щоб не так упало в очі сприяння його антиконституційній, антидержавній діяльності людей, які, привласнивши назву бандерівської контррозвідки — СБ, залишилися шістками московської Лубянки.

Прага

Володимир ЖИЛА

КНИГА УНІКАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Тадеуш і Малгожата Лопаткевічі, *«Мала сакральна архітектура на Лемківщині»*. Пер. з польської Зої Вербової, за ред. Миколи Дупляка. Нью Йорк: Фундація дослідження Лемківщини, 1993. Сторінок 490. Ціна "25.

«Мала сакральна архітектура на Лемківщині» — це дипломна праця двох авторів Тадеуша і Малгожати Лопаткевічів на звання магістра етнографії. Захист її відбувся 1981 року в Університеті ім. Адама Міцкевича в Познані. У книзі зібрано всі доступні матеріали з метою реконструкції процесу творення і функції малих форм сакральної архітектури на території лемківських сіл Низького Бескиду. Інвентаризація матеріалу широка, виражена числом 575 зареєстрованих об'єктів придорожного мистецтва, які знайдено після обслідування 114 сіл. Текст книги містить також короткі біографічні дані 54 мистців-каменярів.

Книга складається із сімох розділів: «Вступні питання»; «Творці»; «Придорожні хрести на Лемківщині — аналіза форм»; «Придорожні каплички»; «Структурне різьбарство на Лемківщині»; «Малі форми сакральної архітектури і сільська громадськість»; «Закінчення».

Описуючи і аналізуючи лемківські форми придорожньої архітектури, автори пильно слідкують за її еволюцією в рамках хронологічного

розвитку. Тут же вивчають її особливості як формальні, так і змістові, до естетичних включно. В ході своєї праці вони вказують на суттєві риси хрестів, капличок і придорожніх фігур у зв'язку зі специфікою терену та з кількісними і якісними впливами різних течій мистецько-естетичного, релігійного, суспільно-господарського чи політичного характеру. До речі, образ змальованого явища, авторів не завжди задовольняє, бо він видається їм неповним. Їм здається, що «в умовах Лемківщини придорожні об'єкти повинні говорити самі про себе», а тим часом «їм бракує опікунів, — носіїв їхньої історії» і «врешті найважливішого — творця і фундатора. Історична завірюха, — пишуть Лопаткевічі, — зірвала натуральну нитку традиції, деградувала етнографічну територію в культурному, господарському і демографічному аспектах. З пульсуючих колись життям сіл, у більшості випадків залишилися тільки приборкувані природою сліди багатотисячної людської активності». Таким чином придорожні пам'ятники стоять, як «німі свідки минувшини». У політику автори не заходять, бо їх цікавить в основному культурна аналіза дійсності, яку, на їх думку, вони «якоюсь мірою» досягнули, зробивши з придорожного мистецтва цікаве явище, що захоплює кожного, кому близька і дорога проблематика народнього мистецтва. У міру об'єктивних можливостей висвітлено тут і проблему творців, а також суспільне тло придорожньої святенності, вказавши при тому на її широкий зв'язок з іншими ділянками людської культури.

Чимало уваги присвятили Лопаткевічі також питанням сакральності придорожньої архітектури. Треба сказати, що на Лемківщині люди глибоко вірили, що придорожні хрести чи каплички освячують довкілля, роблячи його недоступним для злих сил. Сакральний аспект придорожньої архітектури розглядається тут також на рівні ірраціональному і надприродному. Для фундатора і його родини придорожні хрести ставали джерелом комунікації зі святинею та були носіями прохань чи подяк, включених в їхніх намірах, а також і в написах. На Лемківщині хрести часто пов'язувало з важливими річницями, напр., скасування панщини в Галичині, Перша світова війна, зокрема її видимі та болісні події, як запрошення лемків до табору в альпійському Талергофі. До речі, пам'ять про замучених там людей донині жива на Лемківщині. Хрестами відзначали також інші замітні події, напр., Хрещення Руси, 988–1938 тощо. Сакральність придорожньої архітектури у віруваннях лемків мала також зв'язок з простором і діями людини в його межах. Господарства відокремлювано плотом, межею, а бувало і хрестом чи капличкою. Мала сакральна архітектура була також естетично домінантною краєвиду села, додаючи додаткових мистецьких вартостей окремим об'єктам. Придорожня архітектура мала престижний характер, а фундований хрест чи капличка були ознакою багатства. Вони підносили авторитет фундатора в очах співмешканців села.

Автори розглядають також звичаєво-обрядові аспекти малої придорожньої архітектури, але їм не надають функційного характеру, бо звичаї і обряди, що супроводжують мале сакральне мистецтво, в їхньому розумінні є вторинним явищем. Дуже популярним на

Лемківщині було знімання головного убору перед сакральною будівлею, що мало характер символічного пошанування. Практикувався тут також і звичай — прощення знаком хреста. Авторі пишуть, що цю поведінку вони спостерігали «як у старших осіб, так і у дітей, які набували ці навички механічно, натуральним шляхом». Цікаво підкреслити, що обрядовість придорожного сакрального мистецтва була тісно пов'язана з греко-католицькою Церквою (автори часто називають її уніятською Церквою), її доктриною і культом. Звертають вони увагу також на похоронні церемонії на Лемківщині. Тут похоронна процесія затримувалася біля кожної зустрічної каплички чи хреста на коротку молитву за душу померлого.

Книга має суто науковий характер. Вона одержала найвищу університетську оцінку і була нагороджена. Її дослідження ґрунтовні і відповідають усім вимогам сучасної формальної і змістової документації. «Автори, — як стверджує проф. д-р Буршта, член кандидатської комісії, — провели розмови (часто багатократні) з усіма ще живими каменярями (старалися знайти їх на західних землях Польщі), а завдяки проведеним дослідженням архівних документів, особливо церковних метрик, зуміли охопити творчий каменярський процес від початку, тобто від років відразу після надання власності, а в співставленні з даними з особистих розмов, створили повний список каменярської генерації в двох (трьох) каменярських осередках, охопивши дослідженням 55 осіб.

«Завдяки сумлінно проведеним дослідженням, автори зуміли докладно відтворити увесь технологічний процес — від одержання сирівцю до його мистецького оброблення різного, зрештою, у різних майстрів, постаті яких виразно окреслені».

«Проведено дуже докладну і вірну типологічну аналіз усіх творів камінної малої сакральної архітектури, удокументованої зібранням 304 ілюстрацій (переважно фотографії). Ця типологічна аналіз сама по собі дуже вартісна. Вона значно збагачує дотеперішні знання (при чому критично) про цей рід народної творчості».

Проф. д-р Збігнєв Ясевіч, директор Інституту етнології УАМ вважає, що рецензована праця, «крім документальної вартості, має високі аналітичні і тлумачні вартості». Вона цікаво інтерпретує ідейний зміст окремих творів та подає цінні «зауваження на тему перетворення релігійно-мистецького світогляду фундаторів і творців об'єктів». Гідні уваги є тут також і «термінологічні пропозиції, добачання пізнавальних можливостей, прихованих у переробках і навіть в нищенні витворів сакрального мистецтва».

Змістовністю й продуманістю відзначаються майже всі розділи рецензованої книги. Безумовну практичну цінність являють, зокрема, зразки документації. Багатством і різноманітністю ілюстративного матеріалу характеризується частина «Ілюстрації» (сторінки 169–472; усі фотографії виконані авторами в 1980 і 1981 роках). Книга має широкий науковий апарат у формі 206 приміток. Деякі з них мають бібліографічний характер, а деякі містять у собі пояснення до тексту. У книгу включено також поіменний і географічний покажчики. Оформлення книги наскрізь вдале.

Разом з тим хотілося б зробити і деякі критичні зауваження. Безперечно, Лопаткевічі не були і не могли бути послідовними викривачами руїни, яку заподіяно лемківському населенню на території Польщі, знищивши по-варварськи плоди його багатовікової культури, а тим більше й активними борцями проти тодішнього польського ладу. Суперечності їхнього світогляду породжували суперечності в їхній науковій праці. Але ми їх не вважаємо ні помилковими, ані злосливими, бо автори в цілому не сповнені злорадства, вони вірніше тут і там склали данину режимові, в умовах якого жили, працювали і вчилися. Це, до речі, доля кожного ученого, що працює в умовах тоталітарного режиму. У сумлінно виконаній аналітичній за своїм змістом книзі Лопаткевічів немає синтези теоретичного узагальнення, того, що ми називаємо теорією жанру, в цьому випадку фігур сакральної архітектури. А вони дають багатий матеріал для подібного роду роздумів. Але це вже не стільки зауваження, скільки побажання. Не позбавлена книга також і деяких недоглядів фразеологічного та стилістичного характеру. Є тут і деякі друкарські огріхи, але їх порівняно небагато і вони незначні.

Підсумовуючи, треба сказати, що, не зважаючи на вищезгадані критичні зауваження і деякі недогляди, *«Мала сакральна архітектура на Лемківщині»* Тадеуша і Малгожати Лопаткевічів — це одно з важливих джерел для вивчення культурної спадщини Лемківщини. Багатий матеріал, широке залучення пам'яток, змістовність аналізу засвідчують безперечну наукову цінність цієї праці. Це також вдалий документ часу, який складено майже в останній момент, коли ще можна було зібрати наявні матеріали.

Окреме признание хочемо висловити п.Миронові Мицеві — голові фундації дослідження Лемківщини за появу в українському перекладі цієї справді унікальної книги, до якої, без сумніву, будуть звертатися майбутні дослідники лемківської культурної проблематики.

Книгу *«Мала сакральна архітектура на Лемківщині»* можна купити в The Lemko Research Foundation, 90 Arlington Avenue, Clifton, N. J. 07011.

Степан СЕМЕНЮК

ЛЬВІВСЬКОМУ «АПОСТОЛОВІ» 420 РОКІВ!

Цього року минає 420 років від видання друком у Львові «Апостола». З нагоди цієї річниці пропонуємо читачам статтю, в якій розповідається, як чужинці, — цим разом росіяни, — оцінюють видавничу справу в тих віках на Україні. Гадаємо, що вартує з нею зазнайомитись, бо ми самі часом не доцінюємо себе з незнання власної історії.

Вже досить давно видано в Москві «Українські книги кириличного друку XVI-XVII вв» у формі «Каталогу». Перший том побачив світ 1976, а другий 1981 року. «Каталог» складається з двох частин: з власного каталогу з передмовою і словом від видавців, та ілюстрованого

додатку — заставки, ілюстрації, герби, кінцівки, друкарські знаки, рамки тощо. Видання призначене для спеціалістів, але вартує зацікавитись ним і неспеціалістам, бо: — уявнює вперше українські книжки і їх життєві перипетії, які знаходяться в ДБ в Москві; — трактує про видавничу справу на Україні того часу, а тим самим є історією української літератури і мистецтва та видавничої справи, про що у нас забагато публікації немає; — ці книги є перлинами скарбниці нашої національної культури, а тому треба нам про них знати.

На жаль, це видання в Україні було, властиво, непомічене. Не беручись дати повну оцінку виданню, що повинні зробити інші, я хочу коротко запізнати читачів з деякими висновками видавців-редакторів «Каталогу».

Видавці поставили собі за цілю, як самі пишуть, «виявити художнє обличчя, індивідуальність митців, що творили книги, показати невичерпаність національного начала, що творив декоративно-прикладне мистецтво», і далі, що «повне зібрання української старої книжкової орнаментики ...дозволить установити національне обличчя і разом з тим виявити багатосторонні культурні зв'язки української мистецької культури з сусідніми країнами, із старим і новим».

Порівнюючи українську книжкову орнаментiku з тогочасною московською, видавці пишуть: «соціально-економічна база: держава і церковно-єрархічна монополія в Москві і — приватне меценатство, іноді громадська підтримка, індивідуальна підприємчивість — в Україні. ... В Україні приватне меценатство (і громадське — міста Львова), чи теж фінансування друкарень-видавництв спричинилось до повстання нової, в Москві немислимої тематики — геральдики гербів і сигнетів». На Україні було теж зовсім інше відношення до Заходу ніж в Москві. В Почаєві, наприклад, копіювали безпосередньо титульні листи видань Хр. Планта, але, разом з тим, українські майстри, на загал, стояли ближче життєвої дійсності.

До осягів українського орнаментного мистецтва, посилаючись на А. П. Запаса, зараховується близькість ранньої української книжкової графіки до графіки рукописної та до природи України і її цвітотно-рослинного багатства. Наприклад, в «Апостолові», виданому у Львові 1574 року І. Федоровим, багато більше прикрас, ніж було можливе в Москві. «Не випадково, що в Україні появилися і перші друковані підручники, і перші полемічні брошури, — хоч би в нутрі церковних книг», — пишуть видавці «Каталога». «Каталог» — І том — обіймає видання за 70 років двадцяти друкарень: Києва, Львова, Острога і багатьох малих містечок. Малі друкарні були питомою рисою друкарства в Україні. Тут виділяються видавництва К.Т. Ставровецького в Почаєві, Рахманові і Чернігові; у Львові — М. Сльозки, а в Києві Т. Вербицького — товариша Війська Запорізького, та С. Соболя, а також таких суспільно-державних діячів, як митрополит П. Могила та інші. *Попередників українського друкарства не можна шукати в Москві, якщо були, — признають видавці «Каталогу».*

Україна створила не тільки ілюстрації на біблійні теми, але й перші світські ілюстрації у «Віршах на погреб Сагайдачного» 1622 року. Чужі взірці, з яких користувалися українські друкарні, замінювалися

«...національними, українськими», як хоч би в «Свангелії учительному». Були в Україні і «подорожуючі» друкарні — між. інш. Домжив-Людковича Телиці, які часто переїзджали з одного міста в інше.

Очевидно, графіка книг була різна — більше і менше високоякісна, що зрозуміле. Бували також і конфлікти — конкуренція між друкарнями та видавцями, державно-церковна цензура, боротьба за національні інтереси тощо, що виражалося у підтримці однієї з трьох релігій — католицької, унійної чи православної.

Вже від 1574 року, крім церковних книг, видавались в Україні книги історичного, лінгвістичного, літературного і філософського змісту. Від самого початку друкування в Україні тематика українських книг була багато ширша ніж в Московщині... Тут досить рано появились (в друку) вірші, підручники, твори авторські, а в тому і переклади. В Московській бібліотеці знаходиться одинокое видання граматики братської школи у Кременці, виданої там же в 1638 році.

Загальна кількість українських книг кириличного друку, які знаходяться в Московській бібліотеці, досить велика, бо біля 850 видань. Перший том «Каталогу» обіймає видання друкарень у Дермані, Києві, Крилосі, Львові, Луцьку, Острозі, Почаєві, Рахманові, Стратині, Угірцях, Чернігові, Четвертні, Чорній. «Додаток» обіймає 820 репродукцій ілюстрацій, якими були прикрашували українські книги. Ілюстрації чорно-білі, виконані на доброму папері.

Другий том «Каталогу», що появився в 1981 році, обіймає видання Києво-Печерської Лаври, з якої в другій половині XVII ст. вийшло загалом 130 титулів книг, з яких 81 (221 примірник) зберігаються, власне, в Державній Бібліотеці в Москві. В основному були це книги богословські, але теж з історії, етики тощо. Є також збірники докментів з часів гетьманування Б. Хмельницького.

Авторами книг були українські богослови, письменники і публіцисти того часу: А. Радивилівський, В. Ясінський, І. Гізель, Л. Баранович, С. Косів, та інші. Книги видавалися українською і церковно-слов'янською мовами. Видавці «Каталогу» дуже високо оцінюють видавничу справу в Україні тих часів, підкреслюючи, що «...українське книгодрукування різко відрізнялося від московського. Подібних до «Патерика» з 1661 року книг незнала досі жодна із східньо-слов'янських друкарень, які видавали книги кирилицею».

Лаврська друкарня видавала теж книги польською мовою, як правило зі знаком варшавської «Сирени». В друкарні працювали найкращі майстри української графіки, які виготовляли дошки-матриці для оформлення книг ілюстраціями — Ілья, Афанасій, Федір..., а також майстри з Польщі і Німеччини. Гравель Ілья оформив, між інш., славний «Патерик» з 1661 р., якого навіть А. Пушкін назвав «чаром краси і вимислу».

«Українські книги читали всі, — пишуть видавці «Каталогу», — духовенство, шляхтичі-дворяни, службовці, купці і селяни. Географія розповсюдження українських видань була дуже широка в Росії. Наші книги знайдено, наприклад, в Каргополі Архангельської обл., Коломні, Скопині Рязанської обл., Перерві, Калузі, Черкізові, на Сибірі і в багатьох інших містах. Найбільше було їх в Москві і в Підмосков'ї,

бо книжки з України до Росії відправлялись в основному через Москву. Велике значення для здобування ринку в Росії мало, власне, художнє оформлення українських книжок.

Фірмовим знаком Лаврської друкарні був візерунок — «точне зображення» Києво-Печерської Лаври, в чому проф. Сідоров вбачає слушно «стремління майстрів прославити Батьківщину». Однак на примірниках, що мали бути «піднесені царям», додатково малювали герб Росії.

Після загарбання Української Митрополії Московським Патріярхатом в 1685 році, той поставив вимогу, щоб при оформленні вихідних даних українських книг згадувати, крім київських митрополитів та архимандритів, імена московських патріархів. В 1688 році Московський патріярх без згоди і відома Київського митрополита підпорядкував собі Києво-Печерську Лавру. Від тоді Московський патріярх пильно слідкував, щоб на книжках були вміщувані імена пануючих російських царів. І так, в 1692 році патріярх заявив докір арх. Лаври М. Вуяхевичу за невміщення в «Служебнику» його і «великих государів царів» імен.

На книжках вміщувались імена українських гетьманів, тоді найчастіше Івана Мазепи, якого називано «знаменитим володарем і добродичем Лаври», а також герби гетьманів, архимандритів і митрополитів київських. На деяких примірниках є анотації: «Видано за панування гетьмана І. Мазепи», або дарчі написи І. Мазепі. Є також примірники, на яких чиясь рука ім'я І. Мазепи закреслила або замазала чорнилом.

Хоч «Каталог» в основному обіймає, як підкреслюють видавці, «науково-біографічний нарис», то все ж таки в якійсь мірі дає можливість прослідкувати тодішні відносини між Київською митрополією а Московським патріярхатом, що властиво рівнозначне з відносинами Московщини з Україною взагалі. Лавра старалася, щоб і надалі книжки в Києві видавалися за «київським зводом», але патріярх робив все, щоб заборонити, і то різними способами. Патріярхи Іоакім і Андріян вимагали, щоб «...всі новоскладені книги в рукописах були вислані до Москви на соборний розгляд», тобто — до цензури. Хоч в 1693 році архимандрит М. Вуяхевич домігся, щоб в Лаврі книги «друкувались неодмінно по нашому звичаю», себто по-українському, то патріярх Андріян видав рівночасно заборону ввозити книги, писані українською мовою, до Москви». В Москві українські книги мусіли перекладати на російську мову.

Автори «Каталогу» наводять чимало прикладів «рецензій», чи точніше — цензурних зауважень Московського патріярхату на видання друкарні Лаври, і не тільки. Ось кілька прикладів:

— книжку Ф. Сафоновича «Виклад про Церкву святу» критиковано за «латінські заблудіння»; рік 1667.

— книжку І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку», патріярх Іоакім казав залічити «к числу зловредніх кієвських новотворніх кніг»; рік 1690.

— книжку І. Стридонського «Сказаніє о Іуде предателю», патріярх нарік «зельнейшим шкарадерствомзаразу полном, ...недостойное чтенія уже в сілу одной своєї теми»; рік 1673.

— за книжку «Житій святих» Д. Туптала, архт В. Ясінський дістав від патріярха догану «за печатаніє кнігі ето предварительного россмотренія», і наказав «ізьять і і справить лісти не согласіє с ученієм восточной (читай: московської — моє) православної церкви»; рік 1689. Тут треба пригадати, що книжку Д. Туптала «Читїі Мікеї», том перший, патріярх наказав спалити, про що автори «Каталогу», очевидно, не згадують.

Ось така була та «богословська» полеміка Московського патріярха з українськими богословами православними. Що характерне, це те, що майже завжди головним гріхом українських православних богословів було користування ними західньо-європейськими, чи як писалось, латинськими джерелами.

Немаловажною, здається, перешкодою в розповсюдженні українських видань в Росії в XVII ст. була конкурентність українських книжок, але найважливішою, хіба, це страх московської ієрархії перед освіченою українською богословською думкою. Слушно Ф. Прокопович в 1716 році писав до Я. Марковича про «відсталість тамошнього богословського життя, про невіжество московського духовенства».¹ Тому-то в 1674 році «в порядку ісключенія» дозволено прийняти до продажу в Москві 350 примірників «Труби словес» Л. Барановича, але рівночасно видано «впредь нікікіх кніг в Москву не присилать».

На багатьох примірниках книжок є написи ким, коли і де була куплена і перепродана, що дає можливість прослідити її життєвих шлях. З ілюстрацій титульних сторінок треба зробити висновок що вони — деякі — в багатьох випадках знищені, зокрема центральні частини.

Хоч «Каталог» призначений для спеціалістів — бібліотекарів, музейників, істориків, мистецтвознавців, філологів тощо, то не зашкодить до нього заглянути кожному, хто цікавиться українською культурою, зокрема її історією. Бо, правду кажучи, у нас так мало видається історичних книжок, а цього типу зокрема. І хоч до деяких стверджень проф. Сідорова треба віднестись критично, то в цілому «Каталог» опрацьовано солідно і коментарі об'єктивні. Шкода, що в другому томі ілюстрації виконані на папері низької якості, що знижує їх художню вартість, але це напевно не з вини видавців. Треба висловити задоволення з появи «Каталогу» і чекати на третій том. Та чи тепер він вийде? Побажаймо видавцям і собі, щоб і третій том побачив світ, бо він має охопити видання XVI-XVIII, які вийшли з друкарень Львова, Угніва, Новгорода Сіверського і Чернігова. Оцінюючи «Каталог» не забуваймо, що він вийшов у Москві більше десяти років тому, і тим більше заслуговує на увагу.

(«Украинские книги кирилличной печати XVI-XVIII вв». «Каталог». ГБ СССР им. В. И. Ленина (тепер: ДБ России — моє). Москва 1976 г. и 1981 г. тираж 2000).

Зельона Гура

¹ Лист Ф. Прокоповича подається за «Нашою Культурою» 12/1937 року. Він був писаний під кінець 1716 року до Якова Марковича.

З міжнародного поля

ДЕКЛЯРАЦІЯ Антибольшевицького Бльоку Народів

Розпад СССР на незалежні держави — це історична закономірність. Московська імперія остання, що вдержалася в ХХ столітті і яка, як світова суперпотуга, спричинила холодну війну та гонку озброєнь, а це могло започаткувати термоядерну війну та поставити під знак запитання існування західної цивілізації, і людства.

Шануючи право на самовизначення народів, Світове співтовариство і поодинокі його члени визнали де-юре всі новопосталі держави в границях республік колишнього СССР, нав'язали з ними дипломатичні відносини, прийняли їх у члени ООН та засвідчили готовість з ними, як рівні з рівними, спілкуватися і будувати в рамках ООН новий світовий правопорядок, що запевнив би мир на євразійському просторі, а тим самим причинився б до вдержання світового миру.

На жаль, чимало впливових державних діячів визнало новоросійську державу — Російську Федерацію, єдиним правним спадкоємцем СССР. Московські державні чинники використали це несправедливе й політично неправильне рішення та захопили всі зовнішні і внутрішні активи колишнього СССР, чим підірвали економіку неросійських незалежних держав, і поробили заходи з метою реанімувати коштом цих незалежних держав російську імперію

Доказом цього є задекларована мілітарна доктрина Російської Федерації, згідно з якою російська армія бере на себе охорону границь колишнього СССР та застерігає за собою право боронити інтереси та права російських меншин на території незалежних держав т. зв. СНД. Крім цього Москва вимагає від ООН повновластей на вдержання миру й ліквідації конфліктів в незалежних республіках колишнього СССР і вже тепер російські військові частини спровокували збройні конфлікти в Молдові (окупація т. зв. Придністровської республіки), Осетії та Грузії: вони причетні до конфлікту між Вірменією і Азербайджаном та вмішалися у внутрішні справи Грузії, Таджикистану, а 23 грудня ц. р. перебрали оборону державних границь Туркменії.

Президент Єльцин намагається всіма способами забезпечити політичну й економічну гегемонію Росії в т. зв. СНД й робить політичний, економічний і військовий тиск на молоді незалежні держави, щоб прийняти статут СНД. Цей статут передбачає покликання до життя наддержавних структур, щоб таким чином, як заявляють впливові російські політики, почати перетворення СНД спершу на конфедерацію, відтак — федерацію, а врешті — на імперію.

З цією ж ціллю накидається членам СНД договір про економічний союз. Той договір не можна порівнювати з Римським договором від 25

безрезня 1957 року щодо створення Європейської Спільноти, оскільки економічний інтеграційний процес починається там, де постають певні об'єктивні передумови. Це — високий рівень виробництва. Це — добре відпрацьована система вільного підприємництва і повнокровна демократія, як норма у всіх сферах суспільного життя. Це — реалізація ринкової свободи великого господарського простору виключно на принципах, вільних од будь-яких політичних амбіцій та прагнень. Політичні інтереси заслуговують на увагу лише тоді, коли задовільняють усіх членів спільноти і немає гегемоністських аспірацій її членів. І врешті, непорушним законом інтеграції є повага до національно-державних інтересів кожної країни-учасниці. Названі передумови є характерні для великопростірного ринку Європейської Спільноти і вони є його суттю та рушійними мотивами. Зате всього цього немає для евентуального Економічного Союзу Росії, України, Білоросії й інших держав т. зв. СНД. Поділ праці в колишньому Союзі базувався не на економічному раціональному принципі і рівноправності учасників «єдиного економічного комплексу ССРСР», а виходив виключно з політичних імперських інтересів Москви, яка змагала за побудову союзу способу життя у цілому світі, а досягнення духового і матеріального добробуту неросійських народів не належало до економічної стратегії КПРС.

Керівники Російської Федерації і сучасна політична еліта, незалежно від свого партійного походження — засліплені історичним месіанізмом, імперіялізмом і почуттям політичної та культурної вищості росіян над поневоленими народами. Замість збудувати російську національну державу в етнографічних межах, забезпечити свободу всім громадянам держави та розвинути соціально-ринкову економіку з метою забезпечити оптимальний духовий і матеріальний добробут знедоленого російського народу, силкуються зберегти за Росією те саме місце в світовій політиці, яке мав ССРСР за часів Брежньова-Суслова-Андропова.

Вислід перших вільних виборів в Росії по розпаді ССРСР зашокував близьких і дальших сусідів Російської Федерації та Світове співтовариство, а зокрема країни НАТО й Європейської Унії, та став осторогою для Вашингтону і Брюсселю та всіх столиць держав тих співдружностей, а також для неросійських держав колишнього союзу. І тут не можна легковажити імперіялістичні наміри відновити світову потужність великоросійської держави у границях з-перед Першої світової війни, піддержані військовими колами лідера Ліберально-демократичної партії Росії Володимира Жириновського та його погрозами застосувати для здійснення своєї великодержавної концепції термоядерну та найгрізнішу для людства елітрон-зброю, чим залякують державних мужів Заходу Єльцин, Чорномірдин, Козирєв і їх дорадники. Характерно, що ці російські лідери запевняють, що нібито немає небезпеки перемоги фашизму в Росії, але не відмежовуються від імперіялістичних аспірацій Жириновського. Єльцин навіть заявив, що він готов співпрацювати з парламентарною фракцією цього ксенофоба, антисеміта і нациста гітлерівського покрою, оскільки Жиринов-

ський любить Росію. І тут треба навести цитату „Правди„ від 16 грудня 1993 року, з газети КПСС, яка ніколи не відмовлялася від боротьби за відновлення ССРСР, заявляючи, що Жириновський — це справжній російський феномен, погляди якого сходяться з поглядами радикальних демократів, отже Єльцина і його соратників. Останні своєю програмою не відізняються від «ліберального демократа» Жириновського, бо і вони за «етичні чистки в Москві проти осіб кавказької національності... відняття суверенності в автономних республік», і автори «великодержавних висловлювань у відношенні до колишніх союзних республік» та звеличники «сильної особистості президента», оправдувачі «його залізної руки 3-4 жовтня» 1993 року.

Теж неоправдано зменшувати жажливі наслідки недавніх виборів в Російській Федерації фактом затвердження нової конституції референдумом не тільки тому, що за неї проголосувало фактично всього 28 відсотків зареєстрованих і управнених до голосування. Нова російська конституція не признає неросійським народам, а їх понад 40, права на самовизначення, на вихід з федерації, а повновласті президента Федерації мають авторитарні прикмети (подібні до царського самодержавства), при чому допущений розподіл влад не забезпечує практикованої на Заході парламентарної демократії. Тому зрозуміло, що Володимир Жириновський і його політичні послідовники голосували за конституцію, оскільки вона евентуальному президентові Жириновському дасть можливість реалізувати його агресивні ксенофобські та імперіялістичні пляни.

Виходячи з повищого, Центральний Комітет Антибольшевицького Блоку Народів (АБН), який, нав'язуючись до політичної концепції, започаткованої ще Першою Конференцією Поневолених Народів у 1943 році, координував визвольну боротьбу поневолених Москвою народів проти сталінсько-московського тоталітаризму й імперіялізму за здійснення основного гасла «Свобода народам і людині!» і причинився до краху комунізму та розпаду Варшавського Пакту й імперії — ССРСР, уважає своїм обов'язком перестерегти держави НАТО, Європейської Унії і ООН про небезпеку реанімації Російської імперії. Це призведе до політичної дестабілізації не тільки в геополітичному просторі колишнього советського блоку, але і в Європі та стане загрозою для світового миру.

ЦК АБН уважає, що демократичні держави Заходу в інтересі власних народів і світового миру повинні:

1. Покінчити з біполярною системою світової безпеки. По розпаді Варшавського Пакту й ССРСР створилася фундаментально інша геополітична ситуація. Хоч Росія належить до найбільших держав Світу, то її вплив на систему світової безпеки не може бути більшим, як вплив Лондону, Парижу, Берліну чи Токіо;

2. Уважати дезінтеграцію советського блоку і самого ССРСР як дар Божий і єдину можливість покласти край світовому комунізму, російському імперіялізму і поділові Світу на дві антагоністичні частини;

3. Прийняти відновлення суверенності держав Середньої і Східньої Європи та підсоветської Азії як невідворотний історичний процес;

4. Вжити всіх доступних мирних засобів, з метою переконати державних діячів Росії, щоб вони нарешті взяли відповідальність за свій нарід, свою увагу виключно присвятили його духовим і матеріальним потребам, а колишні Москвою поневолені народи залишили в спокою і не брали їх під свій «вплив» чи «опіку», бо, мовляв, це в інтересі справедливого світового правопорядку;

5. Забезпечити недоторканість територіальної цілості і границь Балтійських країн, України, Польщі, Білорусії та всіх інших новостворених держав Східньої Європи і колишньої підсоветської Азії;

6. Уможливити на дальшу мету вступ всіх держав Центральної і Східньої Європи до Європейської Сім'ї й НАТО.

Якщо Європейська Унія і її члени, США, Канада і Японія зрозуміють правильно свою відповідальність за справедливий правопорядок у Світі та світовий мир, то напевно з цього скористають не тільки ще недавно поневолювані советсько-російським імперіялізмом народи, але цілий Світ, бо нарешті запанує справедливий лад.

Мюнхен, 24 грудня 1993 року

За ЦК АБН

Слава Стецько
Президент

Ніно Альшібая
Генеральний Секретар

Egit БОГАЦЬКА

ДО ПРОБЛЕМ ОНОВЛЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

(УЦІС) 23 січня в Києві відбувся незвичайний з'їзд — зібралися педагоги, які вибороли право створювати підручники нового покоління для вищих навчальних закладів та загально-освітніх шкіл України. Цей конкурс відбувається в рамках Програми „Трансформація гуманітарної освіти в Україні“.

Програма „Трансформація гуманітарної освіти в Україні“ почала діяти з квітня 1993 року на основі угоди між Джорджем Соросом і міністром освіти Петром Таланчуком. Мета її — радикальна реформа освіти в галузі гуманітарної та соціальної наук, впровадження нових підходів до навчання, виховання в педагогів критичного мислення, відкритого для нових методологій і моделей пізнання. Окрім того, вона має за мету виявити на освітянській ниві творчих, ініціативних людей. Тоді ж було створено Наглядову раду, до якої від Фонду „Відродження“ увійшли Богдан Кравченко (Канада), Теодор Шанін (Великобританія), Дан Дейвідсон (США), а від України — віце-прем'єр-міністр Микола Жулинський, міністр освіти Петро Таланчук, його заступник Валерій Гондюл, Богдан Бурзан, Віталій Сокол, Наталя Вяткіна.

Трансформація гуманітарної освіти — це, фактично, її оновлення, оскільки гуманітарні знання та соціальні науки за часів тоталітарного режиму найбільше постраждали від ідеологічного тиску, і відбуватиметься вона в двох головних напрямках — створення нового покоління підручників і передпідготовка викладацьких кадрів.

На початку червня 1993 р. було оголошено конкурс підручників для загальноосвітніх шкіл та вузів. Було визначено 16 дисциплін, з яких складатимуться нові підручники й методичні посібники. Для кожної з них було створено комісію фахівців — провідних вчених (8-10 осіб у кожній комісії), а також групи експертів для рецензування матеріалів, при чому, щоб рецензування було об'єктивним, без впливу особистих або корпоративних інтересів, експерти отримують роботи без зазначення імені автора й місця його роботи. Після рецензування роботи потрапляють у відповідні комісії, які обговорюють їх і виставляють оцінку. Для цього впроваджено чотирибальну систему — від 0 до 3, при чому найвищий бал означає й найбільший гонорар (до речі, гонорари авторам виплачуватимуться у вільноконвертованій валюті).

Остаточне затвердження (або незатвердження) відбувається на засіданні Великого журі, до складу якого входять голови комісій. Велике журі має вирішувати також спірні питання.

Нові підручники й методики складатимуться з таких дисциплін: етнопсихологія з основами етнопедагогіки; основи психодіагностики; школознавство; дошкільне виховання; формування екологічного мислення; основи соціоекології, екологія ґрунту; фізична географія України; землезнавство; географія світового океану тощо.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 – BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

Офіційним представником «Визвольного Шляху»
в Чехії і Словаччині є п. рег. Микола Шатилов.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
